

ETÜ SENTEZ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

ETU SYNTHESIS JOURNAL OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSUE . SAYI: 4 / 4

dergi.erasurum.edu.tr/iibf

ETÜ SENTEZ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

ETU SYNTHESIS
JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Haziran 2021, Sayı: 4
June 2021, Issue: 4

ETÜ SENTEZ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

**ETU SYNTHESIS JOURNAL OF ECONOMIC AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Sahibi / Publisher

Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Dekan V., Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞÜRLÜ

Editör / Editor

Doç. Dr. Abdulkadir KAYA

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KARACA

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Şakir DIZMAN

Doç. Dr. Fatih YILDIRIM

Doç. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR

Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mutlu AKINCI

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KAPLAN

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Yahya AYGÜL

Dr. Öğr. Üyesi Burak BAŞKAN

İdare ve Yazışma Adresi/ All correspondence should be addressed to:

Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İİBF Dergisi Editörlüğü

Ömer Nasuhi Bilmen Mah. Havaalanı Yolu Cad. No:53 Yakutiye/Erzurum

Tel: +90 444 5 388 / 1018-2197

E-mail: etusentez@erzurum.edu.tr

Web adresi: <http://dergi.erzurum.edu.tr/iibf>

Yayımcı :

Erzurum Teknik Üniversitesi

ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık olmak üzere üçer aylık dönemlerde yılda 4 sayı olarak yayımlanan hem Türkçe hem de İngilizce dillerindeki çalışmalara yer veren akademik, uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına aittir.

Derginin tarandığı endeksler: asos endeks, idealonline, google scholar.

All responsibilities of the articles published belong to the authors

ETU Synthesis Journal of Economic and Administrative Sciences is an academic, internationally refereed journal which is published quarterly, as 4 issues a year in March, June, September and December and accepts studies in both Turkish and English.

Indexes the journal is scanned: asos index, idealonline, google scholar.

Bilimsel Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Aqdas Afzal (Habib University)
Prof. Dr. Atılhan Naktiyok (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Bener Güngör (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilber Ulaş (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdiñç Altay (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan Kaygın (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Erick C Jones (University of Texas at Arlington)
Prof. Fadhel Kaboub (Denison University)
Prof. Dr. Gülizar Kurt Gümüş (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Güven Sayılğan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Sarıtaş (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Ayyıldız (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Hendrik Van Den Berg (University of Massachusetts Amherst)
Prof. Hongkil (Sam) Kim (University of North Carolina at Asheville)
Prof. Dr. Hüseyin Özer (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhami Yücel (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Jonathan Joseph (University of Bristol)
Prof. Dr. Mehmet Cihangir (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Suphi Özçomak (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Coşkun (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer Yaylalı (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin Doğan (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Faruk İşcan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Yılmaz (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ötüken Senger (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Rachel Tracey (Queen's University Belfast)
Ramakrishna Prasad Koganti (University of Texas at Arlington)
Dr. Randy Napier (University of Texas at Arlington)
Prof. Ruchira Sen (Jindal Global University)
Prof. Dr. Selahattin Kaynak (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami Güney (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Başar (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şuayip Özdemir (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yazar(lar) Author(s)	Makalenin Başlığı / Title of Paper	Sayfa No Page Numbers
Ömer Selçuk Emsen Adem Türkmen	Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ülke Çeşitliliğinin Sosyoekonomik Belirleyicileri / Socioeconomic Determinants of Country Diversity in Turkey's Foreign Trade Makale Türü / Article Type : Research / Araştırma	1-26
Tuba Özkan	AHP-MAUT Hibrit Modeli İle Finansal Performans Değerlendirmesi: Bist İnşaat Ve Bayındırlık Sektöründe Bir Uygulama / Financial Performance Evaluation with AHP-MAUT Hybrid Model: An Application In Bist Construction And Public Works Sector Makale Türü / Article Type : Research / Araştırma	27-44
Cengiz Kılıç Merve Deniz Pak Güre Mustafa Karataş Veli Duyan	Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Ekseninde Yaşlılarla Grupla Sosyal Hizmet Uygulamaları / Social Work with The Groups with The Elderly on The Axis of Cognitive Behavioral Approach Makale Türü / Article Type : Derleme / Compilation	45-60
Mehmet Nur Çelikaslan	Türk – Amerikan İlişkileri: Halkbank Meselesi / Turkish – American Relations: Halkbank Event Makale Türü / Article Type : Derleme / Compilation	61-73

DERGİNİN BU SAYISINDA KATKIDA BULUNAN HAKEMLERİN LİSTESİ

Doç. Dr. Ali Osman BALKANLI (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Melahat DEMİRBİLEK (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Müslüm POLAT (Bingöl Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Alırıza AĞ (Bayburt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY (Cumhuriyet Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET (Gaziantep Üniversitesi)

Öğr. Gör. Mehmet BAŞÇILLAR (Gelişim Üniversitesi)

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE ÜLKE ÇEŞİTLİLİĞİNİN SOSYOEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ*

Ömer Selçuk Emsen
Prof. Dr. , Atatürk Üniversitesi, İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
Bölümü, osemisen@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1809-0513

Adem Türkmen
Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik
Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü,
e-mail: adem.turkmen@erzurum.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1534-2332

DOI : 10.47358/sentez.2021.17
Makale Türü : Araştırma
Gönderim Tarihi: 14.04.2021
Kabul Tarihi: 27.05.2021

Bu makaleye atıfta bulunmak için:
Emsen, Ö.S. ve Türkmen, A.
(2021).Türkiye’nin Dış Ticaretinde
Ülke Çeşitliliğinin Sosyoekonomik
Belirleyicileri. ETÜ Sentez İktisadi ve
İdari Bilimler Dergisi. Sayı: 4, 1-26.

 iThenticate

Öz: İhracatta ürün ve ülke çeşitlenmesi ekonominin tamamında etkin rol oynayan dinamik bir mekanizma olmasına rağmen Türkiye’de ihracat çeşitlenmesine dair bariz bir dış ticaret politikası bulunmamaktadır. Ancak, bu tip politikaların oluşturulabilmesi için de bu süreci nelerin tetiklediğinin bilinmesi önem arz etmektedir. Çalışmada, ülke çeşitliliğini ölçmek için normalize edilmiş HHI, CR4, Mutlak Theil ve Entropi endeksleri hesaplanmıştır. Bahsi geçen endekslerden hareketle Türkiye’de ihracat çeşitliliğinin, ülke bazında 1980 sonrası dönemde arttığı tespit edilmiştir. Ülke çeşitlenmesinde artışı tetikleyen mekanizmaların araştırıldığı literatürden hareketle ülke çeşitliliğini belirleyen sosyoekonomik faktörlerin tespiti için analizler yapılmıştır. Uzun dönem analiz sonuçlarına göre Türkiye ihracatı ülke çeşitliliğinin; ticari açıklık, dış ticaret hadleri, makroekonomik istikrarsızlık, fiziki sermaye kapasitesi, doğal kaynak sahipliği, beşeri sermaye ile pozitif; buna karşılık kişi başı gelir artışı ve dış pazarlara uzaklık ile negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhracatta ülke çeşitliliği,
Çeşitliliği ölçmeye yönelik endeksler, Zaman serisi
analizleri

Jel Kodları: C32, F14, F19

* Makale Adem Türkmen'in "Türkiye ihracatında ürün ve ülke çeşitlenmesinin sosyo-ekonomik belirleyicileri" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

SOCIOECONOMIC DETERMINANTS OF COUNTRY DIVERSITY IN TURKEY'S FOREIGN TRADE

Omer Selcuk Emsen
Prof. Dr. , Ataturk Universty, Fakulty of
Economics and Administrative Science,
Depertmant of Economics,
osemsen@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1809-0513

Adem Turkmen
Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Tecnicall
University, Fakulty of Economics and
Administrative Science, Depertmant of
Economics,
e-mail: adem.turkmen@erzurum.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1534-2332

DOI :10.47358/sentez.2021.17
Article Type : Research
Application Date: 04.14.2021
Admission Date: 05/27/2021

To cite this article:
Gulhan, U. (2021). Socioeconoic
Determinants of Country Diversity in
Turkey's Foreign Trade. ETU Synthesis
Journal of Economic and Administrative
Sciences. Issue: 4, 1-26.

This article was checked by

Abstract: Although the diversification of product and country in export is a dynamic mechanism that plays an active role in the whole economy, there is no clear foreign trade policy in Turkey for export diversification. However, in order to formulate such policies, it is important to know what triggers this process. In the study, normalized HHI, CR4, Absolute Theil and Entropy indices used to measure country diversity were calculated. Based on these indices, it has been determined that the diversity of exports in Turkey has increased on a country basis in the post-1980 period. Based on the literature reviews investigating the mechanisms that trigger the increase in country diversity, analyzes were made to determine the socioeconomic factors that determine the country diversity. According to the results of the long-term analysis, it has been observed that the country diversity in Turkey's exports is positively related to trade openness, terms of trade, macroeconomic instability, physical capital capacity, natural resource ownership and human capital, whereas it is negatively related to the increase in per capita income and distance to foreign markets.

Keywords : Country diversity in exports, Indices to measure diversity, Time series analysis

Jel Classification : C32, F14, F19

GİRİŞ

Gelişen dünya düzenine, insan ihtiyaçlarına, haberleşme ve ulaşım ağındaki gelişmelere paralel olarak hızla artan dış ticaret hacmi ve böylece “ihracatın büyümenin motoru olduğu” yönündeki görüş giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle 1980’lerdeki borç krizlerine karşı IMF reçeteleri ve 1990’ların başındaki Doğu Bloğunun çökmesi, gelişme düzeyine bakılmaksızın, tüm ülkelerde ticaretin serbestleştirilmesi ve buna bağlı olarak standart liberal reçete bağlamında karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ihracata yönelik büyüme modelleri ekonomiler için vazgeçilmez bir politika niteliğini almıştır. Yaşanan olaylara paralel olarak ihracatın büyüme ve kalkınma için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmış olmasına karşılık; kısıtlı rekabet gücü, özellikle ihracat gelirlerindeki istikrarsızlıklar ve başta tarımsal ürünler olmak üzere ilksel mallarda meydana gelen fiyat şoklarından dolayı, az gelişmiş ülkeler (AGÜ) ve gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) ihracatın tüm yararlarından yeterince faydalanamadıkları da tecrübe edilmiştir. İktisat teorisyenleri öncelikle ihracat gelirleri istikrarsızlığını azaltmak için ihracat yapılan ülke sayısının artması gerektiği üzerinde durmuşlardır ki, bu durum literatürde “ihracatta coğrafi çeşitleme” ya da “ülke çeşitlemesi” olarak adlandırılmaktadır.

Çeşitlilik, risk azaltıcı yapısı ile gelir istikrarsızlıkları ve dış şoklardan korunma açısından büyük önem taşımakta, ayrıca yeni pazarlar ve yeni ürünler vasıtasıyla ekonomik yapıda iyileşmeler ve ekonomik büyüme-kalkınmayı destekleme mekanizmalarında önemli roller oynamaktadır. İhracat çeşitlemesi ile azalan riskler, beraberinde ihracat gelirlerinde artışlar ortaya çıkarmakta ve bu da ekonomik büyüme ile ülke kalkınmasını arttırmaktadır. Büyüme ve kalkınmadaki iyileşmeler de daha fazla yatırım ve sektör uyarmalarını tetikleyerek çeşitlemeyi artırıcı etkiler yapmaktadır. Bu durum, çift yönlü bir ilişkinin varlığını göstermekte ve böylece her iki yönde de, yani çeşitleme ile büyüme arasında karşılıklı ve pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980’de 24 Ocak Kararları olarak tanımlanan radikal dönüşüm sonrası başlayan ihracata dayalı politikalar ile ihracat ürün yelpazesi ve ihracat yapılan pazar sayısı her geçen yıl artış gösterir olmuştur. Her ne kadar ihracat artışı sağlansa da ithalatta başta doğal kaynaklar olmak üzere bağımlılığın derinleşmesi Türkiye’de sürekli bir cari açık sorununu ortaya çıkarmakta; dolayısıyla ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkileri yeterli düzeyde ortaya çıkamamaktadır. Bununla birlikte Türkiye’nin yeni ihracat pazarlarına erişimi ve teknolojiye ayak uydurarak yeni ürünler ihracat etmesinin, hem cari açığa olumlu etkilere neden olacağı hem de ihracatın büyüme üzerindeki etkilerinin daha belirgin bir hal alacağı tahmin edilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada ihracat çeşitlemesinin kavramsal çerçevesine değinilerek, Türkiye’de ihracatın ülke çeşitlemesinin mevcut durumu, çeşitlemenin tespiti için kullanılan farklı endeksler hesaplanarak incelenmiş ve ihracatta ülke çeşitlemesinin sosyoekonomik belirleyicilerine dair analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerde ülke çeşitlemesi Normalize edilmiş Herfindahl-Hirschman endeksi ile 1980-2016 dönemi için hesaplanarak seçilen sosyoekonomik değişkenlerin ülke çeşitlemesi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada kullanılan serilerin durağanlığı ADF ve PP Birim Kök Testleri ile incelenmiş, değişkenler arasındaki ilişki Johansen Eş bütünleşme testleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca uzun dönem ilişkilerin kısa dönem dinamiklerini tespit etmek amacıyla Hata Düzeltme Modelleri de tahmin edilmiştir.

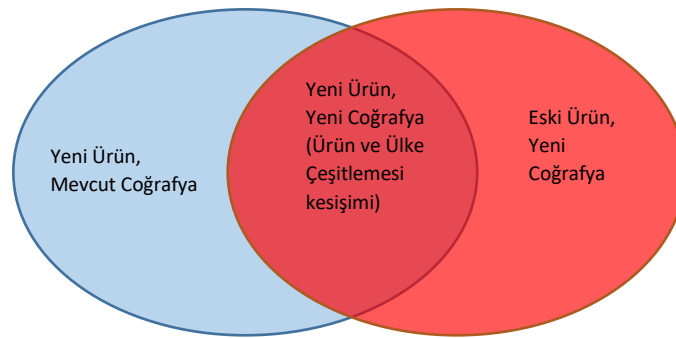
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çeşitleme literatürde bir takım farklı düzeyde analizlere konu olmaktadır. Bunlardan başlıcaları; risk çeşitlemesi, ihracat çeşitlemesi (ülke veya ürün), üretim çeşitlemesi (ürün çeşitlemesi), yatırım çeşitlemesi gibi farklı isim ve tanımlamalarla ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın temel konusu gereği çeşitleme bu türlerden ihracatta ülke çeşitlemesi olarak incelenecektir.

İktisat literatüründe çeşitlemeden daha eski bir olgu uzmanlaşma veya yoğunlaşma kavramlarıdır. Bu kavramlar tanımlanırken “çeşitleme noksanlığı” ya da “sınırlı sayıda üründe ihtisaslaşma şeklinde kullanılmaktadır (Ergün, 1991). Bu bakış açısına göre çeşitleme, yoğunlaşmanın tersi olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle uzmanlaşma veya yoğunlaşmayı ölçen endeksler aynı zamanda çeşitlemeyi ölçmek için de kullanılmaktadır.

İhracat çeşitlemesi farklı şekiller alabilir, farklı boyutlara sahip olabilir ve farklı düzeylerde analiz edilebilir. İhracat çeşitlemesi, mevcut ihracat bileşenindeki malların paylarının yeniden belirlenmesi veya ihracat sepetine yeni malların eklenmesi ile başarılabilir (Ali vd., 1991). Bu manada ihracat çeşitlemesinin arz yönünden en bilinen iki şekli ise “yatay” ve “dikey” çeşitlemedir (Hasan ve Toda, 2004). Matthee ve Naude (2007), yatay ihracat çeşitlemesini ihraç sektörlerinin sayısındaki artış olarak ifade ederken, dikey ihracat çeşitlemesini, ihracat kompozisyonunda ilksel ürünlerden kompleks, yani imalat ürünlerine doğru kayma olarak tanımlamıştır.

İhracat çeşitlemesinin diğer bir türü; çeşitlemenin boyutu açısından incelenen, çeşitlemenin ülke cinsinden mi, yoksa mal cinsinden mi yapılacağını belirten, ürün çeşitlemesi ve coğrafi çeşitlilik kavramlarıdır. İhracat çeşitlemesinin bu iki boyutu tanımlanırken ürün çeşitlemesi; yeni ürünün eski pazarlara ihracatı ile yeni ürünün yeni pazarlara ihracatının toplamından oluşmaktadır. Coğrafi çeşitlilik ya da ülke çeşitlemesi ise eski ürünün yeni pazarlara ihracatı ile yeni ürünün yeni pazarlara ihracatının toplamından oluşmaktadır (Amurgo-Pacheco ve Pierola, 2007). Diğer taraftan hem ülke çeşitlemesi hem de ürün çeşitlemesi yapılırken, firma düzeyinde eski ürün veya eski pazarda genişleme, yeni ürün ve yeni pazarda genişlemeye göre daha az risk ve belirsizlik içermektedir (Hutzschenreuter ve Horstkotte, 2013; Mishina vd., 2004). Çünkü yeni ürünler ve yeni pazarlara erişim; yeni kaynaklar edinme, yeni binalar ve/veya yeni üretim programları gibi gereksinimlere ihtiyaç duyacaktır (Ref, 2015). Mevcut (eski) ve yeni, ülke veya ürün çeşitlemesi açısından ortaya çıkan üç farklı durum aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 1. Ülke ve Ürün Durumuna Göre Çeşitleme

Şekil 1’de açık renkli (mavi) alan ürün çeşitlemesini, koyu renkli (kırmızı) alan ise ülke çeşitliliğinin göstermektedir. Şekilde ürün ve ülke çeşitlemesinin her ikisini de içeren bir alan (görece en koyu alan) söz konusudur. Bu alanın ölçülmesi ile ilgili zorluklar bulunmasına rağmen

mikro bazda firma ihracatının büyümesinin bu üç durumdan hangisinden daha fazla kaynaklandığına dair çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Ref, 2015). Makro bazda genellikle uluslararası bir sınıflandırma dikkate alınarak bir önceki yıla göre ihraç edilen ürün sayısındaki artışlar ürün çeşitlemesi; mevcut ihracat yapılan ülke sayısında yıl itibari ile artışın sağlanması ise coğrafi çeşitlilik olarak kabul edilmektedir (Wilhelms, 1967). Günümüz küresel dünyasında çeşitlemenin her iki türünün de ülkelerin ihracat performansı ve ekonomik büyümeleri üzerinde etkin olduğunu söylemek doğru kabul edilebilir. Fakat çeşitlemenin ölçülmesi de tanımlanması kadar farklılaşmakta ve bu nedenle bir sürü farklı yöntem ve teorik arka plan içermektedir.

Çeşitlemeyi ölçmede kullanılan birçok farklı matematiksel ve istatistiksel metot ve bu metotlarla hesaplanan farklı endeksler mevcuttur. Bu endekslerin güçlü ve zayıf yanlarına dair birtakım çalışmalar söz konusu olsa da bu çalışmaların bulguları, kullanılan örneklemin özelliklerine göre değişiklik göstererek hangi endeksin en doğru ya da daha güçlü olduğuna dair kesin bir yargının ortaya konulamamasına neden olmaktadır (Palan, 2010; Meilak, 2008). Ayrıca ölçüm için kullanılan endekslerin çoğu çeşitlemeden ziyade uzmanlaşmayı/yoğunlaşmayı ölçmek için geliştirilmiş endeksler olmakla birlikte bu endeksler ile hesaplanan sonuçlar hem uzmanlaşma/yoğunlaşmayı hem de tersten bakılınca çeşitlemeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu endeksler hesaplanırken kullanılacak verilerin ortak bir sistemi içermesi açısından Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) gibi kabul görmüş verilerle hesaplanması gerekmekte ve birçok çalışmada da buna riayet edilmektedir.

İHRACATTA ÜLKE ÇEŞİTLEMESİ AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN MEVCUT DURUMU

Ülke çeşitliliği açısından duruma bakıldığında Dünya Bankası verilerine göre Türkiye'nin bu konuda çok iyi bir performans sergilediği Tablo 1'de görülmektedir. Dünya Bankası, 10.000\$ üzerinde yer alan tüm ihracatı içerecek şekilde normalize edilmiş Herfindahl endeksi¹ kullanarak hesaplama yapmaktadır. Yüksek gelirli, üst orta gelir gurubu ve OECD ülke gurubuna ait rakamlar, o grupta yer alan ülkelerin ortalamaları alınarak hesaplanmıştır. 2015 yılı itibariyle dünya ortalamasının altında yer alan Türkiye'nin çeşitli ülkelerle ihracat yapabilme potansiyelini 20 yıllık periyotta iyi değerlendirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Tablo 1'de yer alan Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülke gurubunda yoğunlaşma katsayıları açısından gösterdiği performansın, üst orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelere daha iyi olduğu ve ayrıca OECD'nin 2015'de ulaştığı rakama 1997'de ulaştığı görülmektedir. Diğer taraftan yüksek gelirli ve üst orta gelir gurubundaki ülkeler içerisinde petrol ihracatçısı ülkelerin de varlığından dolayı yoğunlaşma yüksek çıkarken; bireysel ülke karşılaştırmalarında Türkiye'nin performansı, ABD ve İngiltere gibi ülkelere daha iyi olup sanayi malı ihracatçısı olan Almanya gibi bir ülkeye denk gözükmemektedir. Tabii bu performans, sadece ihraç edilen malların ne kadar çeşitli ülkelere ulaştığı ile alakalıdır ve ihraç edilen malın türü göz ardı edilmektedir. Bu nedenle ihracatta bir rekabet ölçüsü olarak alınmaz, fakat yine de Türkiye'nin pazar çeşitliliği bakımından potansiyelinin varlığına ve dünya ile entegrasyon açısından da iyi bir gidişatta olduğuna işaret etmektedir.

¹ Formül olarak; normalize edilmiş HHI endeksinin kareköksüz halidir.

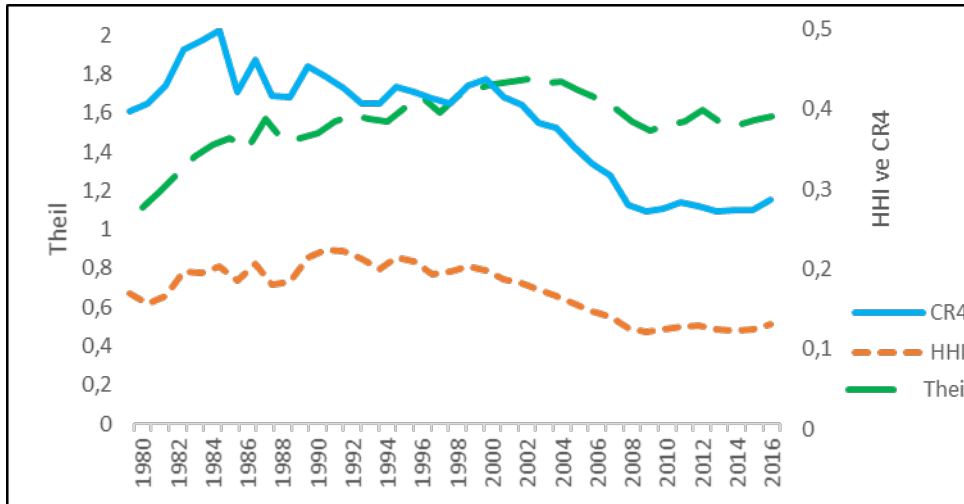
Tablo 1. Türkiye ve Çeşitli Ülke Guruplarında HHI Ülke Yoğunlaşma Katsayıları

Yıllar	Türkiye	Dünya	Orta Üst Gelir gurubu Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler	OECD	ABD	İngiltere	Almanya
1995	0,119	0,051	0,159	0,145	0,124	0,068	0,057	0,047
1996	0,102	0,049	0,164	0,135	0,114	0,067	0,054	0,044
1997	0,089	0,049	0,162	0,133	0,107	0,066	0,054	0,042
1998	0,086	0,052	0,160	0,130	0,112	0,070	0,058	0,044
1999	0,084	0,056	0,164	0,136	0,116	0,076	0,061	0,047
2000	0,083	0,058	0,174	0,134	0,113	0,077	0,061	0,047
2001	0,069	0,056	0,215	0,127	0,109	0,074	0,060	0,046
2002	0,065	0,054	0,210	0,129	0,109	0,074	0,059	0,045
2003	0,060	0,050	0,186	0,133	0,110	0,072	0,059	0,044
2004	0,057	0,048	0,178	0,129	0,105	0,069	0,058	0,043
2005	0,053	0,048	0,168	0,125	0,103	0,069	0,059	0,042
2006	0,051	0,046	0,161	0,130	0,101	0,065	0,058	0,040
2007	0,044	0,042	0,144	0,115	0,097	0,061	0,055	0,039
2008	0,037	0,038	0,143	0,119	0,093	0,055	0,054	0,037
2009	0,038	0,039	0,141	0,117	0,093	0,053	0,053	0,037
2010	0,036	0,039	0,126	0,128	0,093	0,055	0,052	0,037
2011	0,038	0,039	0,144	0,126	0,092	0,054	0,051	0,037
2012	0,036	0,039	0,126	0,111	0,091	0,055	0,047	0,037
2013	0,034	0,039	0,132	0,112	0,091	0,058	0,051	0,036
2014	0,035	0,040	0,118	0,116	0,094	0,060	0,045	0,037
2015	0,036	0,043	0,118	0,108	0,095	0,060	0,049	0,038

Kaynak: Dünya Bankası, WITS: 2016.

Türkiye'nin ihracatta ülke çeşitlemesi; 4 ülke Yoğunlaşma oranı (CR4), Mutlak Theil ve normalize edilmiş HHI endekslerinin seyri ile incelenmiştir. Endeks değerleri TÜİK'den alınan veriler ile hesaplanmıştır. Şekil 2'de Türkiye'de ülke yoğunlaşmasının durumu 3 farklı endekse göre gösterilmektedir. Şeklin sol yanında kalan dikey eksen Theil endeks değerlerini, sağ yanında kalan dikey eksen ise HHI ve CR4 endeks değerlerini göstermektedir. Türkiye'nin ihracat yaptığı 4 büyük ülkenin toplam ihracat içindeki payını gösteren CR4 endeks değerine göre, 1980-1985 döneminde artan yoğunlaşma ve 1986-2000 yılları arasında ise dalgalı seyretse de, ortalama olarak azalan bir yoğunlaşma eğilimine (ülke çeşitlemesine) sahiptir. 2000 sonrasında 2009 yılına kadar 4 en büyük ülkenin payı ciddi oranda azalmış ve çeşitleme söz konusu olmuştur. 2009 sonrası dönemde ise bir durgunluk ya da az bir yoğunlaşma seyrine girildiği söylenebilir. HHI endeksi açısından da 1980-1991 aralığında pozitif bir eğilim gözlenmekte ve dolayısıyla ülke

yoğunlaşmasının bu dönemde arttığını ifade etmektedir. 1991'den 2009 yılına kadar ise sürekli azalan bir yoğunlaşma (artan çeşitleme) eğiliminin yaşandığı görülmektedir. Ayrıca 2009 sonrası CR4 gibi bir durgunluk bölgesinden söz etmek de mümkündür. CR4 ve HHI endeksleri, genel olarak 1980-2016 döneminde yoğunlaşmanın azaldığını ve ülke çeşitlenmesinin sağlandığını işaret ederken, iki eğride meydana gelen dalgalanmalar çoğunlukla paralellik arz etmektedir. Diğer taraftan HHI endeksinde ortaya çıkan kırılmalar, CR4 endeksinde daha şiddetli gerçekleşmektedir. Bu durum endekslerin hesaplanış yapısı itibarıyla açıklanabilir. HHI sadece yoğunlaşma artışını ifade ederken; artış dönemlerinde, CR4'deki şiddetli kırılma, bu yoğunlaşmanın direkt en büyük paya sahip ilk 4 ülkeye doğru olduğunu ifade etmektedir. Yani iki endeksin birlikte çizimi, yoğunlaşmanın arttığı dönemlerde ihracatın özellikle büyük paya sahip ülkelere kaydığı sonucuna işaret etmektedir. Diğer taraftan aynı grafikte yer alan Theil endeksi çeşitli dalgalanmalarla birlikte 1980-2016 döneminde genel bir ülke yoğunlaşması eğilimi göstermektedir. Çıkan bu sonucun diğer endeks hesaplamaları ile tezat görünümü, Theil endeksinin ülke sayısı değişkeni olan "n" sayısına duyarlılığından kaynaklanmaktadır. Endeksler hesaplanırken Theil endeksinin bu duyarlılığını azaltmak için 100.000\$ üzerinde ihracat yapılan ülkeler, "n" katsayısına dâhil edilmiş, fakat yine de sonuçlar değişmemiştir. 1980 yılında 100.000\$ üzerinde 74 ülkeye ihracat yapılırken, 2016 yılında bu sayı 226 ülkeye ulaşmıştır.

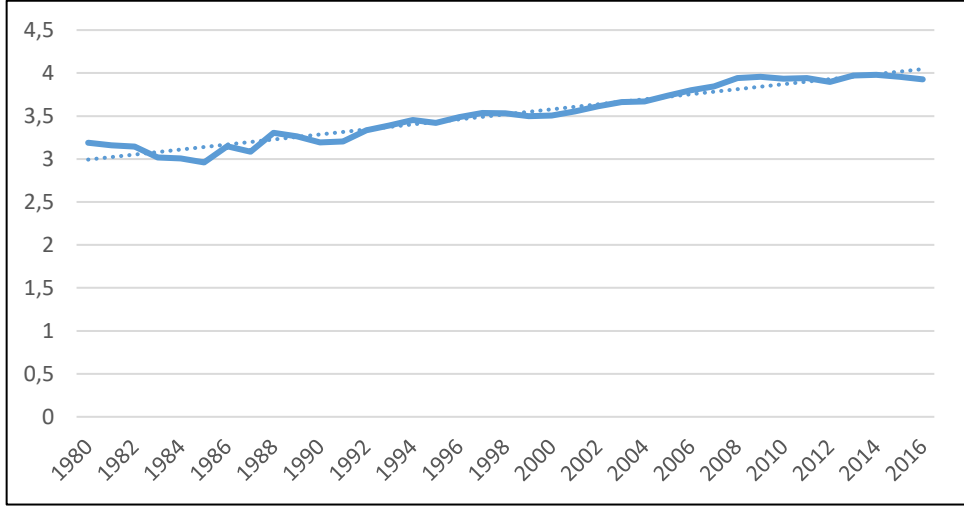
Şekil 2. Türkiye'de İhracatta Ülke Yoğunlaşmasının Seyri (1980-2016)

Kaynak: TÜİK'den alınan veriler ile hesaplanmıştır.

Mutlak Theil endeksinde ortaya çıkan bu durum, endeksin geliştirildiği ve ülke sayısının formülde doğrudan yer almadığı formu olan Entropi endeksi kullanılmak suretiyle Şekil 3'de gösterilmiştir.

Entropi endeksi diğer endekslerden farklı olarak yoğunlaşmayı değil, çeşitlemeyi ölçmektedir. Endekste genel eğilim HHI ve CR4 endekslerinin tam zıttır. Bu da yoğunlaşmayı gösteren diğer iki endeksin azalırken, Entropi endeksinin artması gerektiği sonucuyla örtüşmektedir. Diğer iki endekste de görülen 2009 sonrası durgunlaşma eğilimi, bu endekste de söz konusudur. Dört endeks bir arada değerlendirildiğinde, ülke çeşitlenmesi açısından hesaplanan

mutlak Theil endeksinde elde edilen eğilimin, Türkiye ekonomisi ihracatının ülke çeşitliliği seyrini görece daha doğru ifade etmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 3. Türkiye İhracat Ülke Çeşitliliğinin Entropi Endeksi İle Gösterimi (1980-2016)

Kaynak: TÜİK'den alınan veriler ile hesaplanmıştır.

ÜLKE ÇEŞİTLEMESİNİN BELİRLEYİCİLERİ ANALİZİ

Analizlerde ülke çeşitlenmesi bağımlı değişken olarak alınmakta ve çeşitlenmeyi ölçmek için yoğunlaşma endeksi (normalize edilmiş HHI) kullanılmaktadır. Endeks TÜİK'den alınan verilerle 1980-2016 yılları arası dönem için yıllık olarak hesaplanmıştır. Endeks değeri hesaplanırken Al-Marhubi (2000) çalışmasında ürün çeşitlenmesi için kullanılan yöntem dikkate alınarak, ihracat değeri 100.000\$ ve üzerinde ihracatı içeren veriler kullanılmıştır. Bunun temel nedeni, belirlenen dönemlerdeki bazı yıllarda birtakım ülkelere çok küçük bir meblağda ihracat yapılmakta ve bu değerler ilerleyen yıllarda artmaktadır. İhracat değeri ciddi oranda artmazken, ülke sayısının artması normalize edilmiş HHI endeksinin sayısal değerinin, ülke sayısına duyarlılığını kısmen de olsa arttıracaktır. Bu duyarlılığı azaltmak için endeks hesaplanırken, 100.000\$ ve üzerinde ihracat yapılan ülkeler dikkate alınmıştır. Endeks hesaplaması için kullanılan formül aşağıdaki gibidir:

$$HHI_{ct} = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n (S_c)^2 - \frac{1}{n}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{n}}} \quad S_c = \frac{X_c}{\sum_c X_c}$$

t: yıl indisi, c: ülke indisi,

Sc: t yılında c ülkesine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı,

n: t yılındaki ihracat yapılan ülke sayısı, X_i: t yılında c ülkesine yapılan ihracat değeridir.

Endeks değeri t yılındaki ihracatın ülke yoğunlaşmasını ölçmekte; endeks değeri arttıkça, yoğunlaşmanın arttığı; endeks değeri azaldıkça, çeşitlenmenin arttığını ifade etmektedir.

Literatürde ülke çeşitlenmesinin belirleyicilerini araştıran çalışmalar yeterince yer almamakla birlikte Coppock (1962), Michaely (1958), Massel (1970), Macbean (1966) Soutar (1977), O'Brien (1972), Knudsen ve Parnes (1975) ile Sheey (1977) gibi çalışmalar ülke çeşitlenmesi ile ihracat gelirleri istikrarsızlığı arasındaki ilişkilere odaklanmış ve bu çalışmalarda çeşitlenme bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan yakın dönemde Shephard (2010), coğrafi çeşitlenmenin belirleyicilerini tespit etmek amacıyla literatüre katkı sağlamıştır. Shepherd (2010) gelişme yolundaki 117 ülke için yaptığı araştırmada, ihracatın coğrafi çeşitlilik üzerinde etkisi olduğu dşnlen bağımsız değişkenler, birçok farklı model ile 2005 yılı için yatay kesit olarak analiz edilmiştir. Bulunan sonuçlara göre, ihracat maliyetlerinin (20 metrelik konteyner üzerinden alınan resmi ücretler, gümrükleme, belge hazırlama ücretleri, teknik kontrol gibi maliyetler), tarifelerin ve uluslararası taşımacılık maliyetlerinin coğrafi çeşitlilik üzerinde etkili olduğu ve söz konusu değişkenlerde meydana gelecek bir birimlik standart sapma azalmasının, ihracat hedefini %12, %3 ve %4 artıracadığı bulgusuna ulaşmıştır. İhracat maliyetlerinin coğrafi çeşitlilik üzerindeki etkisi, görece fakir ülkelerde tarıma kıyasla imalat sanayinde daha fazladır. Bunlara ilaveten çalışmada, ev sahibi ülkede ihracat yapan firmaların karşılaştığı bürokratik zorluklar ve ekstra maliyet unsurlarının azaltılmasının da çeşitlilik üzerinde olumlu etkilere neden olacadığı ifade edilmiştir (Shepherd, 2010). Bu manada ülke çeşitlenmesinin belirleyicilerini tespit etmek amacıyla yapılan analizde bağımsız değişkenler seçilirken Shephard (2010) alışması öncelikle dikkate alınmış, fakat çalışma onun çalışmasından farklı olarak zaman serisi metodolojisini takip ettiği için birtakım farklılaşmalar söz konusu olmuştur. Bu manada teorik beklentiler ve istatistiksel kısıtlamalar dikkate alınarak ülke çeşitlenmesinin belirleyicileri olabilecek değişkenler analizlere dâhil edilmiştir. lke çeşitlenmesinin belirleyicileri analizlerinde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Türkiye'de ihracatın ülke çeşitlenmesinin belirleyicilerini tespit etmek için yapılacak analizlerde hangi modelin kullanılması gerektiğinin tespiti için önce değişkenler birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Değişkenlere ait sezgisel bilgileri görmek için ayrıca bu değişkenlerin zaman seyri grafikleri de dikkate alınmıştır. Ek 2'de değişkenlere ait ADF ve PP birim kök testleri yer almaktadır.

Ek 2'de yer alan birim kök testleri incelendiğinde, analizlerde bağımlı değişken olarak yer alacak HHIC lke yoğunlaşma endeksi verilerinin hem PP hem de ADF test sonuçlarına göre %1 önem seviyesinde birinci farkta durağan olduğu görülmektedir. Ayrıca bağımsız değişken olarak kullanılacak MAKRO, LKBGELİR, LİSE, SERMAYE ve LMESAFE değişkenlerinin de hem PP hem de ADF test sonuçlarına göre %1 önem seviyesinde birinci farkta durağan olduğu görülmektedir. AÇIKLIK değişkeni %10 önem seviyesinde durağan bir istatistik vermesine rağmen hem grafiğinin bariz bir trend içermesi ve trendli durağanlığın PP testinde anlamsız çıkması hem de seriye ait korelogram incelendiğinde, değişkenin 1. farkta durağan olduğu sonucuna varılmıştır. KAYNAK değişkeni için de aynı durum söz konusu olmakta, %5'de sabitsiz ve trendsiz durağanlığ istatistiği göstermesine rağmen değişken kuadratik bir trend eğilimine sahip görünmekte ve korelogramı düzeyde durağanlığını reddetmektedir. TOT değişkeni, ADF testine göre 1. farkta bile sadece sabitsiz ve trendsiz olarak %10 önem seviyesinde durağan görünmesine rağmen, PP testinde %1 önem seviyesinde 1. farkta durağan bulunmuştur. Değişkenin 1. farkının korelogramı ve grafiği incelenmiş ve PP testi sonucunun kabul edilerek değişkenin 1. farkta durağan olduğu kanısına varılmıştır. Ele alınan tüm değişkenler birlikte değerlendirildiğinde, birim kök testi sonuçlarında tüm değişkenlerin birinci dereceden entegre I(1) olduğu kanısına varılmıştır. Tüm değişkenlerin I(1) olması nedeniyle uzun dönem ilişkilerinin tespit edilmesi amacıyla Johansen eş bütünleşme

testinin kullanılması uygun görülmüş ve kısa dönem dinamiklerinin tespiti için de hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Tablo 2. Ülke Çeşitlemesi Analizinde Kullanılan Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Kısaltma	Kullanılan Değişken	Değişken türü	Veri aralığı	Açıklama	Veri kaynağı
HHI-C	HHI ülke endeksi	Bağımlı Değişken	1980-2016	100.000\$ ve üzerinde ihracat yapılan ülkelerle hesaplanmış normalize edilmiş HHI ürün yoğunlaşması endeksi	TÜİK
MAKRO	Enflasyon, Faiz ve Kur	Bağımsız Değişken	1980-2016	Temel Bileşenler Analizi ile oluşturulmuştur ² . Makro Ekonomik İstikrarı İfade etmektedir.	TCMB/ FRED
TOT	Net değiş tokuş ticaret hadleri endeksi (2000 = 100)	Bağımsız Değişken	1980-2016	İhracat birim değerleri endeksinin ithalat birim değerleri endeksine oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Ticaret hadleri oynaklığı/ ticaret gelirleri istikrarsızlığı için alınmıştır.	WDI
AÇIKLIK	Ticari açıklık	Bağımsız Değişken	1980-2016	İhracat ve ithalat toplamının GSYİH içindeki payı ile hesaplanmıştır. Dış ticaret serbestleşmesi göstergesi olarak alınmıştır	WDI
LKBGELİR	Kişi başına GSYİH (sabit 2010 ABD doları)	Bağımsız Değişken/ Logaritmik	1980-2016	Ekonomik kalkınma göstergesi olarak alınmıştır.	WDI
Lise	Lise eğitiminde okullaşma oranı	Bağımsız Değişken	1980-2016	Lisede brüt okullaşma oranı, beşeri sermaye göstergesi olarak alınmıştır.	Milli Eğitim Bakanlığı İstatistikleri
SERMAYE	Brüt Sabit Sermaye (% GSYİH)	Bağımsız Değişken	1980-2016	Yurtiçi yatırım potansiyeli göstergesi olarak alınmıştır.	WDI
KAYNAK	Toplam doğal kaynak kirasının GSYİH içindeki payı	Bağımsız Değişken	1980-2016	Doğal kaynak sahipliğinin etkinliği için ele alınmıştır.	WDI
LMESAFE	Ticaret ortağı ile arasındaki mesafe	Bağımsız Değişken	1980-2016	İlgili yılda en fazla ihracat yapılan ilk 4 ülkenin başkenti ile Ankara arasındaki mesafenin ortalaması alınarak hesaplanmıştır.	TÜİK/ CEPII Geo Dist Database ³

² Temel bileşenler analizine ait istatistik testler Ek 1'de yer almaktadır.

³ Mayer ve Zignago (2011).

Denkleme göre uzun dönemde ihracatta ülke yoğunlaşması ile mesafe değişkeni arasında pozitif; ticari açıklık, ticaret hadleri ve makroekonomik istikrarsızlıkla negatif ilişki söz konusudur. Diğer değişkenler sabitken, sadece ilgili değişken AÇIKLIK, TOT veya MAKRO'da meydana gelecek 1 birimlik artış, yoğunlaşma endeksini sırasıyla 0,50, 0,008 ve 0,08 azaltacaktır. Diğer değişkenler sabitken LMESAFE'de meydana gelecek %1'lik değişim yoğunlaşma endeksini %0,33 artıracaktır. Tahminden hareketle değişkenler aşağıdaki şekilde tek tek yorumlanabilir:

- Ticari açıklık değişkeni ile ülke yoğunlaşması arasındaki ilişki negatif çıkmış ve katsayı değeri oldukça yüksek gerçekleşmiştir. Kullanılan 4 değişken içerisinde ülke yoğunlaşması üzerinde en etkin değişken, ticari açıklık olarak tespit edilmiştir. Ticari açıklık arttıkça, özellikle dış ticaret bariyerleri azaldıkça, daha fazla yerel üretici uluslararası pazarlarda yer alabilmektedir. Dolayısıyla ticari serbestleşme arttıkça, ülke çeşitlenmesi de artmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların dış ticaret serbestleşmesi üzerinde yoğun uğraşları vasıtasıyla birçok ülke kapalı ekonomi konumundan dışa açılmaya başlamıştır. Dış ticaret serbestleşmesi ile birlikte daha önce ihracat yapılmayan veya dış ticaret engelleri nedeniyle daha önceden ihracat yapılmayan ülkelere ihracat yapılabilmesi mümkün olmaktadır. Shephard (2010), tarifeler ve giriş maliyetlerinin etkilerini incelemiş; her iki türlü giriş engelini de ülke çeşitlenmesini azalttığını tespit etmiştir.

- Mesafe değişkeni, yoğun ihracat yapılan bölgelere ortalama uzaklığı göstermektedir. Analizden elde edilen bulguya göre ihracat yapılan ülke ne kadar uzaksa, ülke yoğunlaşması o kadar artmaktadır. Mesafe arttıkça, taşıma giderlerinden dolayı ihracatçının maliyetleri artmakta ve kârlılığı azalmaktadır. Bu nedenle ihracatçı öncelikle yakın ülkelere ihracat yapmayı tercih etmekte ve bu da ülke yoğunlaşmasını arttırmaktadır. Özellikle bu durumun Türkiye ekonomisi özelinde varlığı, yükte hafif, pahada ağır mal üreticisi olunamamanın ve dolayısıyla yüksek teknoloji içeren mal üretmemeye ve buna bağlı olarak ihracatında bulunamamaya işaret etmektedir.

- TOT değişkeni ticaret hadlerindeki değişimi göstermektedir. Değişkendeki artışlar ihracatın pahalılaştığı/ithalatın ucuzladığı; değişkendeki azalışlar ihracatın ucuzladığı/ithalatın pahalılaştığını ifade etmektedir. Diğer taraftan bu değişken ihracat gelirleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkiyi belirleyecek temel unsur ihraç malları esnekliğinin değeridir. Analiz sonucuna göre ticaret hadlerindeki artışlar, ülke yoğunlaşmasını azaltarak ülke çeşitlenmesini artırmaktadır. Bu durumun iki temel nedeni olduğu söylenilebilir:

▪ İhracatçı açısından, ihraç malı maliyeti (üretim+nakliye+tarifeler vb.) yüksekliği bakımından önceden kârlı görünmeyen bazı pazarlar, ihraç fiyatlarındaki artışla birlikte artık kârlı olmakta ve ihracatçının bu pazarlara girmesini sağlamaktadır.

▪ İhraç fiyatlarındaki artışla birlikte ihracatçının satış yaptığı mevcut pazarlarda ciddi talep düşüşleri söz konusu oluyorsa, yani ihraç edilen malların talep esneklikleri 1'den büyükse, ihracatçının toplam kazancında düşüş ortaya çıkmakta ve bu durum ihracatçıyı yeni pazarlar aramaya mecbur bırakmaktadır.

- MAKRO değişkeni, makroekonomik istikrarsızlığı ifade etmekte ve ülke yoğunlaşması ile negatif ilişki göstermektedir. Genel anlamdaki beklenti, makroekonomik istikrarın çeşitlenmeyi artıracığı varsayımına dayalı olsa da; makroekonomik istikrarsızlık iç pazarda talep daralmasını beraberinde getirmektedir. İç pazardaki daralma ve üretici gelirlerindeki azalışlar üreticileri yeni pazar arayışına itmektedir. Özellikle GOÜ için istikrarsızlığın krizlere dönüştüğü dönemler, krizden kurtulma çabasında olan yerel üreticilerin yeni ihracatçılara dönüşmesine neden olabilmektedir. Bu da ihracatta hem ürün hem de ülke çeşitlenmesini pozitif etkileyen bir süreç evrilebilmektedir.

Kısa dönem dinamiklerin incelenmesi ve uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinin sağlanması amacıyla aynı değişkenlerle hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Hata düzeltme modeli tahminine ait bilgiler Tablo 4'de yer almaktadır⁴.

Tablo 4. Model 1 İçin Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
ECM	-0,2479***	-3,8126
D(HHIC(-1))	-0,1372	-0,9131
D(AÇIKLIK(-1))	-0,0210	-0,4417
D(LMESAFE(-1))	-0,0530**	-2,1976
D(TOT(-1))	0,0009**	1,9662
D(MAKRO(-1))	0,0048	1,1712
C	-0,0007	-0,3994

Not: (*) %10'da anlamlılık; (**) %5'de anlamlılık; (***) %1'de anlamlılık.

Tablo 4'de yer alan sonuçlar incelendiğinde; hata düzeltme katsayısının negatif ve %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum, uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinin varlığını teyit etmiş olup hata düzeltme katsayısı -0,24 olarak bulunmuştur. Bu katsayı uzun dönemde dengeden uzaklaşmaların her yıl yaklaşık %24'ünün düzeleceğini ve bunun 4 yılda dengeye geleceğini göstermektedir. Kısa dönem analiz sonuçları değerlendirildiğinde, sadece mesafe ve ticaret haddi değişkenleri, %5 önem düzeyinde istatistiki olarak ülke yoğunlaşması ile anlamlı ilişki göstermektedirler. Diğer değişkenler sabitken LMESAFE değişkeninde meydana gelecek %1'lik artış, kısa dönemde ülke yoğunlaşmasını %0,05 azaltacaktır. Bu sonuç uzun dönemde elde edilen sonucun tam tersidir. Kısa dönemde ihracat mesafesinin artması ülke yoğunlaşmasının aksine, ülke çeşitlenmesini sağlamaktadır. Diğer değişkenler sabitken, ticaret haddi değişkeninde meydana gelecek 1 birimlik artış, ülke yoğunlaşmasını 0,001 kadar arttırmaktadır. Bu sonuç nispeten ihraç mallarının esnekliği ile bağdaştırılabilir. Uzun dönemde esneklikler 1'den büyük olduğu için ticaret hadlerindeki artışlar, ihracat gelirlerini azaltmakta ve bu da yeni pazar arayışını zorunlu kılmaktadır. Diğer taraftan kısa dönemde esnekliklerin düşük olması sonucu, ticaret hadlerindeki artış vasıtasıyla ihracatçının toplam geliri artabilecektir. Özellikle uzun yıllar boyunca Türkiye'nin ihracatında büyük yer tutan tekstil ve tarımsal ürünler gibi malların talep esnekliklerinin düşük olmasından dolayı ticaret hadlerindeki artıştan bu sektörlerin kârlı çıkmasına ve ülke yoğunlaşmasını artırmasına olanak sağlamıştır.

⁴ Eviews tarafından hesaplanan hata düzeltme modeline ait tabloya ek olarak aynı hata düzeltme modeli, eş bütünleşme testi sonucunda elde edilen hatalarla sıradan en küçük karelerle tahmin edilmiş olup, ilgili tahmine ait Eviews çıktısına Ek 3'de yer verilmiştir. Bunlar, Tablo 3'de elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında, parametre işaretleri ve anlamlılıklarında farklılık olmamakla birlikte; katsayı büyüklüklerinde çok ufak değişikliklerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu tahminin tekrar yapılmasının nedeni, Durbin Watson istatistiğinin, R²'nin ve F istatistiğinin elde edilebilmesidir. Bu istatistikler yorumlandığında, modelde otokorelasyon problemi yoktur, model genel olarak %1 önem düzeyinde anlamlıdır ve kullanılan değişkenler kısa dönemde ürün yoğunlaşmasındaki değişimin %44'ünü açıklayabilmektedirler.

Model 1'de kullanılan değişkenler biraz daha genişleterek Model 2 kurulmuş ve sırasıyla eş bütünleşme analizi ve hata düzeltme modeline tabi tutulmuştur. Kurulan yeni model için tahmini çeşitleme fonksiyonu aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$D = f(\text{AÇIKLIK}, \text{LMESAFE}, \text{TOT}, \text{MAKRO}, \text{LKBGELİR}, \text{SERMAYE}, \text{KAYNAK}, \text{LİSE})$$

İlgili fonksiyonun uzun dönem ilişkilerini tespit amacıyla kurulan Johansen eş bütünleşme testi sonuçları Tablo 5'de mevcuttur.

Tablo 5. Model 2 Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Eş bütünleşme H ₀ Hipotezi	Özdeğerler	İz İstatistiği	%5 Kritik Değerler	Özdeğerler	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değerler
Hiç yok	0,9732	317,6784***	197,3709	0,9732	123,0911***	58,4335
1'den az	0,7816	194,5873***	159,5297	0,7816	51,7306	52,3626
2'den az	0,6723	142,8567***	125,6154	0,6723	37,9350	46,2314
3'den az	0,6583	104,9216**	95,7536	0,6583	36,5070	40,0775
4'den az	0,5101	68,4146	69,8189	0,5101	24,2595	33,8768
5'den az	0,4963	44,1550	47,8561	0,4963	23,3166	27,5843
6'dan az	0,2785	20,8384	29,7970	0,2785	11,0978	21,1316
7'den az	0,2217	9,7406	15,4947	0,2217	8,5211	14,2646
8'den az	0,0352	1,2195	3,8414	0,0352	1,2195	3,8414
Gecikme	Seri Korelasyon LM Testi		Cholesky kovaryans Testi	Normallik Testi	25,2592 n0	
1	56,2664 n0		Schwarz Bilgi Kriterine göre Gecikme Uzunluğu: 1			
2	76,3646 n0					

Not: (*) %10'da anlamlılık; (**) %5'de anlamlılık; (***) %1'de anlamlılık ve (n0) anlamlı değil.

Model 2 için yapılan eş bütünleşme test sonuçları incelendiğinde, %5 önem düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olmadığına dair H₀ hipotezi reddedilerek, değişkenler arasında 1 tane eş bütünleşme ilişkisinin varlığına dair alternatif hipotez kabul edilmektedir. %5 önem düzeyinde iz istatistiği 4 eş bütünleşme ilişkisinin varlığına işaret ederken, maksimum özdeğer istatistiği 1 eş bütünleşme ilişkisini kabul etmektedir. Birden fazla eş bütünleşmenin varlığı kabul edilse de, analizin konusu gereği sadece ilk eş bütünleşme ilişkisinin normallik denklemini kullanılacaktır. Ayrıca hata terimlerine ilişkin istatistiksel sınamalar, hata terimlerinin normal dağıldığını ve seri korelasyon problemi göstermediğini de ifade etmektedir.

Elde edilen eş bütünleşme vektörü, ülke yoğunlaşması endeksi (HHIC) katsayısına göre normalleştirilerek eş bütünleşme normal denklemini elde edilir. Birinci eş bütünleşme ilişkisi için elde edilen denklem aşağıdaki gibidir (parantez içinde t değerleri yer almaktadır):

$$\text{HHIC} = -0,448\text{AÇIKLIK} + 0,101\text{LMESAFE} - 0,004\text{TOT} - 0,037\text{MAKRO} + 0,064\text{LKBGELİR}$$

(-26,2490)   (11,119)   (-16,327)   (-22,6826)   (6,325)

$$\begin{array}{ccc} - 0,003\text{SERMAYE} - 0,0104\text{KAYNAK} - 0,001\text{LİSE} \\ (-10,578) & (-27,338) & (-6,404) \end{array}$$

Denkleme göre uzun dönemde ihracatta ülke yoğunlaşması ile mesafe ve kişi başı gelir değişkeni arasında pozitif bir ilişki; ticari açıklık, ticaret hadleri, makroekonomik istikrarsızlık, fiziki sermaye birikimi, doğal kaynak sahipliği ve beşeri sermaye ile negatif ilişki söz konusudur. Diğer değişkenler sabitken, modelde yer alan logaritmik olmayan bağımsız değişkenlerde meydana gelecek 1 birimlik artış bağımlı değişkende sırasıyla -0,45, -0,004, -0,03, -0,003, -0,01 ve -0,001'lik değişimlere neden olacaktır. Diğer değişkenler veriyken, sadece kişi başı gelir değişkeni veya sadece mesafe değişkeninde meydana gelecek %1'lik artış, HHIC endeksini %0,06 ve %0,10 artıracaktır. Tahminden hareketle değişkenler aşağıdaki şekilde tek tek yorumlanabilir:

- Ticari açıklık, mesafe, ticaret hadleri ve makro değişkenlerinin hem anlamlılıkları hem de işaretleri Model 1'deki ile aynı şekilde gerçekleşmiştir.

- Kişi başı gelir ile ülke yoğunlaşması arasındaki pozitif ilişki, ekonomik kalkınma düzeyi arttıkça, ülke yoğunlaşmasının arttığını göstermektedir. Shephard (2010), birden fazla modelde yaptığı analizlerin çoğunda kişi başı gelir ile ülke çeşitlemesi arasında pozitif ilişki bulmuştur. Buna rağmen analizlerinin bir kısmında kişi başı gelir ile ülke çeşitlemesi arasında negatif ilişki sonucunu tespit etmiştir. Kişi başı gelirdeki artışlar, ekonomik gelişmeyi ifade etmekte ve aynı zamanda bu artış genel olarak üretim yapısının değişmeye başladığını da göstermektedir. Ekonomik kalkınma, özellikle GOÜ'nün ihracat yapısının tarımsal ürünlerden imalat sanayi ürünlerine doğru dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Tercihlerde benzerlik hipotezi, özellikle imalat sanayi ürünlerinin karşılıklı ticaretinde ülkelerin zevk ve tercihlerinin benzer olmasının belirleyici faktör olduğunu öne sürmektedir. Bu teoriye göre zevk ve tercihleri belirleyen ana unsur ise ülkelerin gelir düzeyidir (Seyidoğlu, 2013). Her ne kadar tek başına dış ticaret motifini açıklamakta eksik bir teori olsa da ülkelerin gelir düzeyleri, bazı malların ihracatında alıcı pazarların daralması sonucunu ortaya çıkarabilmektedir. GSYİH ile ülke yoğunlaşması arasındaki pozitif ilişki de "Türkiye'nin GSYİH'si artarken, ortaya çıkan ihracat yapısındaki değişim, Türkiye'yi belirli ülkelere ihracat yapmaya itmektir" şeklinde bir ön savla açıklanabilir.

- Sermaye birikimi ile ülke yoğunlaşması arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Sermaye birikimi ile artan yatırım ortamı hem ihracat hacmi hem de bu ihracatın yapılacağı yeni pazarları beraberinde getirmektedir. Yatırımlardaki iyileşmeler, üretimi, dolayısıyla arzı arttırmaktadır. Arzdaki artış, muhakkak talep artışı ile desteklenmelidir. Bunun da temel yolu, daha fazla pazara ihracat yapılabilmesidir.

- Doğal kaynak sahipliği ile ülke yoğunlaşması arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Doğal kaynaklar ile çeşitlilik arasındaki ilişki, özellikle doğal kaynak zengini ülkeler özelinde yapılan ve doğal kaynakların laneti sendromundan kurtulmanın reçetesini arayan çalışmalarda, ürün çeşitliliği üzerinden hareket eden bir yapıdadır. Fakat Türkiye özelinde doğal kaynak zenginliği söz konusu değildir. Bu değişkenin analizde yer almasının temel nedeni, Türkiye'nin çok yüksek oranda enerji ithalatına bağımlı üretim yapısıdır. Doğal kaynak sahipliği ya da rantı arttıkça, bu bağımlılığın kırılacağı; bağımlılık kırılırsa, bunun ülke yoğunlaşması üzerinde etkilerinin ne olacağının bilinmesi açısından değişken modele eklenmiştir. Dolayısıyla çıkan sonuçlar, doğal kaynak bağımlılığındaki azalışın ihracat maliyetlerini düşürücü etkisiyle üretimin ve doğal olarak yeni pazarlara satışın artacağını göstermektedir.

- Beşeri sermaye değişkeni olarak kullanılan okullaşma oranındaki artışlar ürün çeşitlemesinde olduğu gibi ülke çeşitlemesinde de pozitif bir ilişki sağlamaktadır. Bunun altında

yatan temel argüman beşeri sermayeyle birlikte artan Ar-Ge ve yenilik süreçlerinin yeni mallar ile yeni pazarları desteklemesidir.

Kısa dönem dinamiklerin incelenmesi ve uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinin sağlaması amacıyla aynı değişkenlerle hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Hata düzeltme modeli tahminine ait bilgiler Tablo 6'da yer almaktadır⁵.

Tablo 6. Model 2 Hata Düzeltme Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
ECM	-0,4189***	-2,4692
D(HHIC2(-1))	-0,1614	-0,9639
D(LMESAFE(-1))	-0,0431	-1,6480
D(MAKRO(-1))	-0,0037	-0,7538
D(AÇIKLIK(-1))	0,0569	0,8922
D(TOT(-1))	-0,0002	-0,5066
D(LKBGELIR(-1))	0,2586**	2,2444
D(SERMAYE(-1))	-0,0030**	-2,1777
D(KAYNAK(-1))	-0,0373	-1,5848
D(LISE(-1))	-0,0014***	-2,4971
C	-0,0057	-1,5854

Not: (*) %10'da anlamlılık; (**) %5'de anlamlılık; (***) %1'de anlamlılık.

Tablo 6'da yer alan sonuçlar incelendiğinde; hata düzeltme katsayısının negatif ve %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinin varlığını teyit etmektedir. Ayrıca hata düzeltme katsayısı -0,41 olarak bulunmuştur. Bu katsayı uzun dönemde dengeden uzaklaşmaların her yıl yaklaşık %41'inin düzeleceğini göstermekte, ayrıca Model 1'e göre Model 2'de dengeye yönelim daha hızlı (yaklaşık 2,5 yılda) gerçekleşmektedir. Kısa dönem analiz sonuçları değerlendirildiğinde; kişi başı gelir ve sermaye birikimi değişkenlerinin %5 önem düzeyinde; beşeri sermayenin ise %1 önem düzeyinde ülke yoğunlaşması ile anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir. Anlamlı değişkenlerin kısa dönem ilişkileri, uzun dönem ilişkileri ile aynı işaretlere sahip olduğunu, yani hem uzun dönemde hem de kısa dönemde yoğunlaşmayla aynı yönde ilişki göstermektedirler. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, kişi başı gelirden meydana gelecek %1'lik artış ürün yoğunlaşmasını kısa dönemde %0,25 artırmaktadır. Sadece SERMAYE değişkeninde meydana gelecek 1 birimlik artış, ürün

⁵ Model 1'in hata düzeltme modelinde yapıldığı gibi Model 2'de de eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen hatalarla sıradan en küçük karelerle tahmin edilmiş olup, ilgili tahmine ait Eviews çıktısı Ek 4'de yer verilmiştir. Bu sonuçlar, Tablo 6'da elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında, parametre işaretleri ve anlamlılıklarında farklılık olmamakla birlikte katsayı büyüklüklerinde çok ufak değişiklikler mevcuttur. Bu tahminin tekrar yapılmasının nedeni, Durbin Watson istatistiği, R²'nin ve F istatistiğinin elde edilebilmesidir. Bu istatistikler yorumlandığında, modelde otokorelasyon problemi yoktur, model genel olarak % 5 önem düzeyinde anlamlıdır ve kullanılan değişkenler kısa dönemde ürün yoğunlaşmasındaki değişimin % 50'sini açıklayabilmektedirler. Ayrıca Model 1'e göre artırılan değişken sayısı, açıklama gücünde oldukça az bir etki göstermiştir.

yoğunlaşmasını 0,003 birim azaltırken; sadece LİSE değişkeninde meydana gelecek 1 birimlik artış ise ürün yoğunlaşmasını 0,001 birim azaltacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Başlangıçta ihracat çeşitlemesinin sadece ihracat kazançlarındaki dalgalanmaları telafi eden bir süreç olduğu düşünülse de, zamanla ekonominin tamamında etkin dinamik bir mekanizma olduğu fikri giderek yaygınlaşmıştır. Çeşitlemenin bu dinamik mekanizmasının ise;

- (i) ülkeleri dış ticaret şoklarından koruyan,
- (ii) dış ticaret risklerini azaltan,
- (iii) ihracat gelirlerini arttıran ve bu gelirlere istikrar sağlayan,
- (iv) ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyen,
- (v) bunu yaparken istihdam ve üretimde olumlu etkiler ortaya çıkaran bir yapıya sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Bu mekanizma özellikle AGÜ ve GOÜ'de daha etkin bir yapı ortaya koymaktadır. Zira literatür GÜ için ihracatta uzmanlaşma fikrini de benimsemektedir.

GOÜ konumunda bir ülke olmakla birlikte, çeşitlemenin ekonomi üzerindeki avantajları kesin olarak bilinmeyen Türkiye'nin, 1980 sonrası dönemde ihracatta büyük bir atılım yapmasına rağmen hala istediği konuma ulaştığı söylenemez. Bununla birlikte ihracatı arttırmaya dair politik söylemler ve çabaların süreklilik arz ettiği dikkat çekmektedir. İhracattaki artış, mevcut ülke guruplarına mevcut ürünlerin satışını arttırmakla sağlanabildiği gibi yeni ürünler ve yeni pazarlar vasıtasıyla da gerçekleştirilebilmektedir. İhracat çeşitlemesi bu noktada devreye girerek ülkenin hem ihracatında artışlara neden olmakta hem de ekonomik istikrarını desteklemektedir. Türkiye ihracatındaki artışın bir bölümü de çeşitlemeden kaynaklanmakta, fakat Türkiye'de ürün ve ülke bazında açıktan uygulanan bir ihracat çeşitlemesi politikası henüz tesis edilmemiştir.

Buna rağmen Türkiye'nin ülke bazında ihracat çeşitlemesi performansı incelendiğinde, 1980 sonrası dönemde bu konuda ciddi bir atılım sergilediği görülmekte olup genel olarak HHI ve CR4 ülke çeşitlemesi endeksleri birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ülke çeşitlemesi konusunda epey mesafe kat ettiği, fakat halen daha, ihracatı yoğun olarak gerçekleştirdiği büyük pazarlara bağımlılığının devam ettiği gözlenmiştir.

Ülke çeşitlemesini etkileyen faktörlerin tespitine yönelik olarak yapılan analizlerde, bağımlı değişken olarak ülke yoğunlaşmasını gösteren normalize edilmiş HHI endeksi kullanılmış ve Johansen eş bütünleşme testi ile uzun dönemli ilişkiler ve hata düzeltme mekanizmasıyla da bu ilişkilerin kısa dönem dinamikleri tahmin edilmiştir. Türkiye'de ihracatta ülke çeşitlemesini etkileyen faktörlere dair yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Uzun dönemde Türkiye ihracatı ülke çeşitliliğinin; (a) ticari açıklık, (b) dış ticaret hadleri, (c) makroekonomik istikrarsızlık, (d) fiziki sermaye kapasitesi, (e) doğal kaynak sahipliği ve (f) beşeri sermaye ile pozitif; buna karşılık (a) kişi başı gelir artışı ve (b) dış pazarlara uzaklık ile negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Özellikle Türkiye'de ithalatta büyük paya sahip olan enerji ithalatı, ihracat maliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Alternatif kaynakların tüm dünyada yaygınlaşması birçok ülkede buna dair politika uygulamalarını beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin de alternatif enerjilere yatırım yaparak kaynak yoğunluğunu ya da en azından enerji

ithalatını azaltıcı alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi, ihracat pazarlarında çeşitliliği ve dolayısıyla ihracat hacmini ve gelirlerini arttıracaktır. Ayrıca modelin içerdiği zaman diliminde Türkiye birçok defa içsel ve dışsal ekonomik krizle karşılaşmıştır. Bu krizlerde ortaya çıkan iç pazar talebindeki daralmalar, yerli üreticileri yeni dış pazarlara yöneltmiştir. Diğer taraftan beşeri sermaye artışları, hem ürün hem de ülke çeşitlenmesi açısından önemli bir etkidir. Beşeri sermaye gelişimi ile birlikte, Ar-Ge yatırımları ve inovasyon için ihtiyaç duyulan nitelikli işgücüne ulaşım kolaylaşmaktadır. Ayrıca içsel büyüme modellerinin önerdiği gibi bu, dinamik bir süreç olarak hareket etmekte, her türlü bilgi ve birikim yayılma etkisiyle ekonominin bütününde olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu manada beşeri sermayeyi artırıcı politikalar, ekonominin bütününde etkin olduğu gibi ihracat çeşitlenmesi üzerinde de etkin rol oynamaktadır. Fiziki sermaye birikimi ile ülke çeşitlenmesi arasındaki pozitif ilişki de, iç yatırım ortamındaki iyileşmelerin ülke çeşitlenmesini desteklediğini ve Türkiye'nin ihracat portföyünde artış gösteren orta teknoloji ürünleri yeni ülkelere ihracat etme konusunda istekli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'de kişi başı gelir artışları ile ülke çeşitlenmesi arasındaki negatif ilişki, ülke ekonomisi kalkındıkça, kendi gelir düzeyine yakın pazarlarda yoğunlaşmayı tercih ettiği sonucunu ifade etmektedir. Ticaret hadlerindeki artışlar ile ihracat çeşitlenmesi arasındaki pozitif ilişki ise, Türkiye'de ihracat malları fiyatlarındaki artışların veya ithal malların fiyatlarındaki düşüşlerin ülke çeşitliliğini olumlu etkilediğini göstermektedir. İthal mal fiyatı düşüşü, özellikle ara malı ithalatında ucuzlama, ihracat maliyetlerini etkileyen ve ihracatı arttıran bir unsur olarak ülke çeşitlenmesini de artırmaktadır. Bununla birlikte ihracat malları fiyatındaki artışın ülke çeşitliliğini pozitif etkilemesinin nedeni, Türkiye'nin ihracatını yaptığı ürünlerin talep esnekliğinin 1'den büyük olması ya da fiyattaki artışla birlikte kâr edilebilir pazar sayısının artması ile açıklanabilmektedir. Her iki durumda da Türkiye'deki ihracatçıların, yeni pazarlara açılabilme için ihracat kârlılığını ciddi oranda dikkate aldıkları ve emin adımlarla ilerledikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kısa dönemde ülke çeşitliliğini pozitif etkileyen unsurlar fiziki ve beşeri sermaye iken; negatif etkileyen unsur ise kişi başı gelir artışları olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ali, R., Alwang, J. R., & Siegel, P. B. (1991). Is Export Diversification the Best Way to Achieve Export Growth and Stability?: a Look at Three African Countries (Vol. 729). *World Bank Publications*.
- Alkan, Ö. (2008). *Temel Bileşenler Analizi ve Bir Uygulama Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Al-Marhubi, F. (2000). Export Diversification and Growth: an Empirical Investigation. *Applied Economics Letters*. 7(9), 559-562.
- Amurgo-Pacheco, A., Pierola, M. D. (2007). Patterns of Export Diversification in Developing Countries: Intensive and Extensive Margins. *HEI Working Paper*, No. 20/2007. <http://hdl.handle.net/10419/77401> . (Erişim: 20/07/2017)
- Coppock, J. D. (1962). *International Economic Instability*. McGraw-Hill Book Company. New York.
- Dünya Bankası, Dünya Entegre Ticaret Çözümleri (WITS) <https://wits.worldbank.org>. (Erişim: 15/12/2018).
- Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>. (Erişim: 05/12/2018).
- Ergün, N. (1991). *Mal ve Ülke Çeşitliliği Açısından İhracattaki Yapısal Değişim..* Ankara: Yayın No: DPT:2282-IPGM:430. DPT Uzmanlık Tezi.
- Hasan, M. A. ve Toda H. (2004). Export Diversification and Economic Growth: The Experience Of Selected Least Developed Countries. *United Nations Development Papers*, No, 24: 1-78
- Hutzschenreuter, T., & Horstkotte, J. (2013). Managerial Services and Complexity in a Firm's Expansion Process: An Empirical Study of the Impact on the Growth of the Firm. *European Management Journal*, 31(2), 137-151.
- IMF, The Diversification Toolkit: Export Diversification and Quality Databases (2014) <https://www.imf.org/external/np/res/dfidimf/diversification.htm>. (Erişim: 05/01/2017)
- Knudsen, O., & Parnes, A. (1975). *Trade instability and economic development*. Lexington Books. Massachusetts.
- MacBean, A. I. (1966). *Export Instability and Economic Development*. George Allen and Unwi. London.
- Massell, B. F. (1970). Export Instability and Economic Structure. *The American Economic Review*. 60(4). 618-630.
- Matthee, M., & Naudé, W. (2007). Export diversity and regional growth: empirical evidence from South Africa (No. 2007/11). *Research Paper*, UNU-WIDER, United Nations University (UNU).
- Mayer, T. & Zignago, S. (2011). "Notes on CEPII's Distances Measures: the GeoDist Database. *CEPII Working Paper* 2011-25. http://www.cepii.fr/cepii/en/bdd_modele/presentation.asp?id=6. (Erişim: 16/10/2017)
- Meilak, C. (2008). Measuring Export Concentration: the Implications for Small States. *Bank of Valletta Review*. 37, 35-48.

- Michaely, M. (1958). Concentration of Exports and Imports: an International Comparison. *The Economic Journal*. 68(272), 722-736.
- Milli eğitim Bakanlığı (MEB), Milli Eğitim İstatistikleri, <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23>. (Erişim: 18/12/2018).
- Mishina, Y., Pollock, T. G., & Porac, J. F. (2004). Are more Resources Always Better For Growth? Resource Stickiness in Market and Product Expansion. *Strategic Management Journal*. 25(12), 1179-1197.
- O'Brien, P. (1972). On Commodity Concentration of Exports in Developing Countries. *Economic Internazionale*. 25, 697-717.
- Palan, N. (2010). Measurement of Specialization The Choice of Indices. *FIW Working Paper*, No. 62
- Ref, O. (2015). The relationship between product and geographic diversification: A fine-grained analysis of its different patterns. *Journal of International Management*. 21(2), 83-99.
- Sheehey, E. (1977). Levels and Sources of Export Instability: Some Recent Evidence. *Kyklos*, 30(2), 319-324.
- Shepherd, B. (2010). Geographical Diversification of Developing Country Exports. *World Development*, 38(9), 1217-1228.
- Soutar, G. N. (1977). Export Instability and Concentration in the Less Developed Countries: A Cross-Sectional Analysis. *Journal of Development Economics*, 4(3), 279-297.
- St. Louis Federal Rezerv Bankası (FRED). Ülke veri Tabanı, (<https://fred.stlouisfed.org>). (Erişim: 20/12/2018).
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>. (03/12/2018).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Enflasyon Hesaplayıcısı, http://www3.tcmb.gov.tr/enflasyoncalc/enflasyon_anayeni.php. (Erişim: 18/12/2018).
- UNCTAD, UNCTADSTAT, <http://unctadstat.unctad.org/> (Erişim: 01/12/2018).
- Wilhelms, C. (1967). Export Diversification in Latin America. *Intereconomics*. 2(2), 46-48.

EKLER

Ek 1.

Temel Bileşenler Analizi, araştırmada yorumlama ve analiz kolaylığı sağlamak için çok sayıda değişkenin –fazla bilgi kaybı olmaksızın– az sayıda doğrusal bileşene indirgenmesi sürecidir (Alkan, 2008). Bu çalışmada makroekonomik istikrarı/istikrarsızlığı ifade etmesi amacıyla 1980-2016 dönemine ait enflasyon, faiz ve kur değişkenleri temel bileşenler analizine tabi tutulmuş, 3 farklı değişkenden tek bir doğrusal bileşen içeren bir değişken elde edilmiştir. Kullanılan değişkenlerden enflasyon, TCMB enflasyon hesaplama modülünden ve reel efektif kur ise TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Reel faizler, St. Louis Federal Rezerv Bankası veri tabanından alınan aylık nominal faiz oranlarının yıllık ortalamaları ve TCMB enflasyon verisinden yararlanılarak Fisher denklemiyle ($reel\ faiz = \left(\frac{1+Faiz}{1+Enflasyon}\right) - 1$) hesaplanmıştır. Bu üç değişkenin temel bileşenler analizine uygunluğu, Bartlett testi yardımıyla tespit edilmiştir.

Test for Equality of Variances Between Series				
Date: 11/13/17 Time: 16:20				
Sample: 1980 2016				
Included observations: 37				
Method	df	Value	Probability	
Bartlett	2	357.5891	0.0000	
Levene	(2, 108)	72.10736	0.0000	
Brown-Forsythe	(2, 108)	60.64113	0.0000	
Category Statistics				
Variable	Count	Std. Dev.	Mean Abs. Mean Diff.	Mean Abs. Median Diff.
ENFL	37	32.78397	28.54877	28.23865
FAIZ	37	0.116865	0.083364	0.078517
KUR	37	15.95357	13.20347	13.11342
All	111	43.32713	13.94520	13.81019
Bartlett weighted standard deviation: 21.05009				

Ewievs paket programı ile yapılan Bartlett testi olasılık değeri incelendiğinde, 0,05'ten küçük olduğu görünmekte ve yokluk hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla Temel Bileşenler Analizinin yapılması uygundur sonucu ortaya çıkmaktadır. Temel Bileşenler Analizi yapılırken sonuçlarda özdeğerler incelenmekte ve değeri 1'den büyük olan özdeğerler önemli kabul edilmektedir (Alkan, 2008)

Date: 11/13/17 Time: 16:20 Sample: 1980 2016 Included observations: 37 Computed using: Ordinary correlations Extracting 3 of 3 possible components						
Eigenvalues: (Sum = 3, Average = 1)						
Number	Value	Difference	Proportion	Cumulative Value	Cumulative Proportion	
1	2.314996	1.793307	0.7717	2.314996	0.7717	
2	0.521689	0.358374	0.1739	2.836685	0.9456	
3	0.163315	---	0.0544	3.000000	1.0000	
Eigenvectors (loadings):						
Variable	PC 1	PC 2	PC 3			
ENFL	-0.623542	0.016803	0.781609			
FAIZ	0.550028	0.719911	0.423317			
KUR	0.555576	-0.693863	0.458137			
Ordinary correlations:						
	ENFL	FAIZ	KUR			
ENFL	1.000000					
FAIZ	-0.733618	1.000000				
KUR	-0.749574	0.478501	1.000000			

Ewievs yardımıyla tahmin edilen temel bileşenler analizi çıktısına göre, özdeğeri 1'den büyük olan tek bir temel bileşen söz konusudur ve bu temel bileşen, toplam varyansın %77'lik kısmını açıklaya bilmektedir. Analiz sonucunda elde edilen MAKRO değişkeni, bu üç değişkeni ifade etmede kuvvetli bir doğrusal bileşene sahip görünmekte ve bu değişkendeki artışlar makro ekonomik istikrarsızlıkları, azalışlar makro ekonomik istikrar sürecini temsil etmektedir.

Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ülke Çeşitliliğinin Sosyoekonomik Belirleyicileri
Socioeconomic Determinants of Country Diversity in Turkey's Foreign Trade

BİRİM KÖK TABLOSU (ADF)

DÜZEYDE

		HHIC	MAKRO	TOT	AÇIKLIK	LKBGELIR	LISE	SERMAYE	KAYNAK	LMESAFE
Sabitli	t-İstatistiği	-2,5632	-0,9751	-2,1208	-2,6239	0,1527	0,3750	-1,6256	-2,3349	-2,5506
	Olasılık	0,1167	0,7513	0,2384	0,0976	0,9655	0,9790	0,4595	0,1672	0,1125
		n0	n0	n0	*	n0	n0	n0	n0	n0
Sabitli ve Trendli	t-İstatistiği	-1,1420	-2,2113	-2,4632	-3,2672	-2,3070	-2,9095	-2,4476	-1,7638	-2,8772
	Olasılık	0,8966	0,4693	0,3430	0,0880	0,4197	0,1716	0,3505	0,7006	0,1814
		n0	n0	n0	*	n0	n0	n0	n0	n0
Sabitsiz ve Trendsiz	t-İstatistiği	-1,1041	-0,9966	-0,4823	0,5363	4,1622	3,2646	0,6343	-2,4054	-0,2020
	Olasılık	0,2389	0,2799	0,4996	0,8271	1,0000	0,9995	0,8488	0,0176	0,6065
		n0	n0	n0	n0	n0	n0	n0	**	n0

BİRİNCİ FARKTA

		d(HHIC)	d(MAKRO)	d(TOT)	d(AÇIKLIK)	d(LKBGELIR)	d(LISE)	d(SERMAYE)	d(KAYNAK)	d(LMESAFE)
Sabitli	t-İstatistiği	-6,0217	-8,3095	17967,0000	-5,5284	-6,2585	-5,4281	-5,5151	-5,5659	-5,4946
	Olasılık	0,0007	0,0000	0,3746	0,0001	0,0000	0,0001	0,0001	0,0001	0,0001
		***	***	n0	***	***	***	***	***	***
Sabitli ve Trendli	t-İstatistiği	-6,3423	-8,2456	-0,4083	-5,6014	-6,2227	-5,4301	-5,4358	-6,0749	-5,6411
	Olasılık	0,0000	0,0000	0,9821	0,0003	0,0001	0,0005	0,0005	0,0001	0,0003
		***	***	n0	***	***	***	***	***	***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-İstatistiği	-6,0939	-8,4218	-1,7226	-5,4749	-4,4323	-4,2868	-5,4389	-5,3169	-5,5761
	Olasılık	0,0000	0,0000	0,0803	0,0000	0,0001	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
		***	***	*	***	***	***	***	***	***

Not: (*) 10% 'da anlamlılık; (**) 5% 'de anlamlılık; (***) 1% 'de anlamlılık ve (n0) anlamlı değil (*MacKinnon (1996) tek kuyruk p değerleri)

EK 3. Model 1 Hata düzeltme modeli sıradan en küçük karalar ile tahmini sonuçları

Dependent Variable: D(HHIC)				
Method: Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Date: 01/17/18 Time: 20:25				
Sample (adjusted): 1982 2016				
Included observations: 35 after adjustments				
D(HHIC2) = C(1)*(HHIC(-1) + 0.50358732672*AÇIKLIK(-1) - 0.335065288561*LOGMESAFE(-1) + 0.00813884935284*TOT(- 1) + 0.080316848818*MAKRO(-1) + 1.34530489668) + C(2)*D(HHIC(-1)) + C(3)*D(AÇIKLIK(-1)) + C(4)*D(LOGMESAFE(-1)) + C(5)*D(TOT(-1)) + C(6)*D(MAKRO(-1)) + C(7)				
	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	-0.243597	0.064708	-3.764528	0.0008
C(2)	-0.128453	0.149610	-0.858586	0.3979
C(3)	-0.025833	0.047202	-0.547296	0.5885
C(4)	-0.052973	0.024103	-2.197790	0.0364
C(5)	0.001004	0.000496	2.023669	0.0526
C(6)	0.004491	0.004147	1.082849	0.2881
C(7)	-0.000378	0.001798	-0.210136	0.8351
R-squared	0.446564	Mean dependent var	-0.000743	
Adjusted R-squared	0.327970	S.D. dependent var	0.012457	
S.E. of regression	0.010212	Akaike info criterion	-6.153700	
Sum squared resid	0.002920	Schwarz criterion	-5.842630	
Log likelihood	114.6897	Hannan-Quinn criter.	-6.046318	
F-statistic	3.765499	Durbin-Watson stat	2.072911	
Prob(F-statistic)	0.007129			

Ek 4. Model 2 Hata düzeltme modeli sıradan en küçük karalar ile tahmini sonuçları

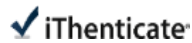
Dependent Variable: D(HHIC)				
Method: Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Date: 01/17/18 Time: 20:24				
Sample (adjusted): 1982 2016				
Included observations: 35 after adjustments				
D(HHIC2) = C(1)*(HHIC(-1) - 0,100538130881*LOGMESAFE(-1) +				
0,0371560330456*MAKRO(-1) + 0,448162139884*AÇIKLIK(-1)				
+				
0,00403467372146*TOT(-1) - 0,0647133128004*LKBGELIR(-1)				
+				
0,00316145994041*SERMAYE(-1) +				
0,104521946753*KAYNAK(-1) +				
0,000752123992268*LISE(-1) + 0,402717253611) +				
C(2)*D(HHIC(				
-1)) + C(3)*D(LOGMESAFE(-1)) + C(4)*D(MAKRO(-1)) +				
C(5)*D(AÇIKLIK(				
-1)) + C(6)*D(TOT(-1)) + C(7)*D(LKBGELIR(-1)) +				
C(8)*D(SERMAYE(				
-1)) + C(9)*D(KAYNAK(-1)) + C(10)*D(LISE(-1)) + C(11)				
	Coefficient	Std, Error	t-Statistic	Prob,
C(1)	-0,421463	0,167685	-2,513422	0,0191
C(2)	-0,154936	0,165290	-0,937359	0,3579
C(3)	-0,042658	0,025817	-1,652339	0,1115
C(4)	-0,004030	0,004838	-0,832928	0,4131
C(5)	0,052678	0,062741	0,839622	0,4094
C(6)	-0,000231	0,000535	-0,431648	0,6699
C(7)	0,261713	0,113830	2,299165	0,0305
C(8)	-0,003099	0,001397	-2,218265	0,0363
C(9)	-0,036339	0,023254	-1,562688	0,1312
C(10)	-0,001463	0,000572	-2,555943	0,0173
C(11)	-0,005471	0,003557	-1,538168	0,1371
R-squared	0,508418	Mean dependent var	-0,000743	
Adjusted R-squared	0,303592	S,D, dependent var	0,012457	
S,E, of regression	0,010395	Akaike info criterion	-6,043646	
Sum squared resid	0,002594	Schwarz criterion	-5,554822	
Log likelihood	116,7638	Hannan-Quinn criter,	-5,874904	
F-statistic	2,482194	Durbin-Watson stat	2,002857	
Prob(F-statistic)	0,033118			

AHP-MAUT HİBRİT MODELİ İLE FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: BİST İNŞAAT VE BAYINDIRLIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Tuba Özkan
Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi,
Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail:
tubaozkan@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9510-2963

DOI : 10.47358/sentez.2021.18
Makale Türü : Araştırma
Gönderim Tarihi: 02.04.2021
Düzeltilme Tarihi: 27.05.2021
Kabul Tarihi: 03.06.2021

Bu makaleye atıfta bulunmak için:
Özkay, T. (2021). AHP-MAUT
Hibrit Modeli İle Finansal
Performans Değerlendirmesi: Bist
İnşaat Ve Bayındırlık Sektöründe
Bir Uygulama. ETÜ Sentez İktisadi
ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı: 4,
27-44.

Öz: Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul inşaat ve bayındırlık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmektir. İşletmelerin performans değerlendirmesinde AHP ve MAUT yöntemlerinin bütünlük kullanımına dayalı bir hibrit model kullanılmış ve finansal performans sıralama sonuçları ortaya konulmuştur. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında AHP yöntemi kullanılırken, alternatiflerin performans sıralamasında MAUT yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda finansal açıdan en yüksek performansa sahip işletmelerin sırasıyla ENKAI, ORGE ve SANEL kodlu işletmeler olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: BIST, Finansal Performans, AHP, MAUT.

Jel Kodları: C02, G14, G23, L74.

FINANCIAL PERFORMANCE EVALUATION WITH AHP-MAUT HYBRID MODEL: AN APPLICATION IN BIST CONSTRUCTION AND PUBLIC WORKS SECTOR

Tuba Ozkan
Asist. Prof., Ataturk University, Oltu
Faculty of Humanities and Social
Sciences, Department of Business,
e-mail: tubaozkan@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9510-2963

DOI :10.47358/sentez.2021.18
Article Type : Research
Application Date: 04.02.2021
Revision Date: 05/27/2021
Admission Date: 06/03/2021

To cite this article:
Ozkan, T. (2021). Financial
Performance Evaluation with AHP-
MAUT Hybrid Model: An Application
In Bist Construction And Public
Works Sector. ETU Synthesis
Journal of Economic and
Administrative Sciences. Issue: 4,
27-44.

This article was checked by

Abstract: The aim of this study is to evaluate the financial performance of companies operating in the Borsa Istanbul construction and public works sector. A hybrid model based on the integrated use of AHP and MAUT methods was used in the performance evaluation of enterprises and financial performance ranking results were presented. While AHP method was used for weighting the criteria, MAUT method was used for the performance ranking of the alternatives. As a result of the analysis, it was concluded that the enterprises with the highest financial performance were the enterprises with the codes ENKAI, ORGE and SANEL, respectively.

Keywords : BIST, Financial Performance, AHP, MAUT.

Jel Classification : C02, G14, G23, L74.

GİRİŞ

İnşaatın ilk temelleri, göçebe yaşamın son bulmasıyla insanların hayatlarını devam ettirebilmek amacıyla çeşitli yapılar yapmalarıyla atılmıştır. Günümüzde ise inşaat sektörü insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri yanı sıra insanların sosyal hayatına, toplumsal yaşama veya çevreye duyarlı olan yapıların üretimini akla getirmektedir. İnşaat sektörünün kapsamı genişledikçe insanların değişen yaşam tarzları ve ihtiyaçlarına göre de inşaat faaliyetleri değişmekte ve gelişmektedir. Artık inşaat projelerinin temelinde modernize edilmiş yaşam alanları, akıllı ev/bina teknolojileri, çevreye duyarlı yapılar yer almaktadır (Hacıfettahoğlu ve Perçin, 2020: 544-545). İnşaat ve bayındırlık sektörü, esas işlevi konut üretimi olarak görülse de hastane, ticaret merkezi, okul, fabrika, karayolu, havayolu, demiryolu, baraj, liman, köprü ve yol gibi topluma fayda sağlayan her türlü yer altı ve yer üstü yapılarını içine alan çok geniş bir hizmet alt sektörüdür (Alper, 2017: 240).

İnşaat ve bayındırlık sektörü, oluşturduğu katma değer ve istihdam imkânlarıyla çoğu zaman ülke ekonomisi için bir kaldıraç görevi görerek ekonomiyi canlı tutan bir sektördür. Nispeten ulusal sermayeye dayanan Türk inşaat ve bayındırlık sektörü, birçok meslek dalıyla ilişkili olması sebebiyle üretim ve istihdam sürecini önemli seviyede etkilemektedir. Sektör, büyük istihdam kaynağı olması özelliğiyle “sünger sektör” olarak nitelendirilirken, 200’den fazla kendisine bağlı alt sektörü harekete geçirmesi özelliğiyle de “lokomotif sektör” olarak nitelendirilmektedir. İnşaat ve bayındırlık sektörünün neredeyse tüm üretimi “yatırım malı” olarak kabul edilmektedir (<https://megalitikinsaat.com/2019/11/13/insaat-sektorune-bakis/>, Erişim: 12.05.2021). TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)’in 2021 yılı Mart ayı güncel verilerine göre Türkiye’deki istihdamın, %6,4’ü inşaat sektörüne ait olup istihdam sayısı 1.799’dur (TÜİK, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mart-2021-37481>, Erişim: 12.05.2021). Sektörün giderek gelişmesi ve büyümesiyle birlikte sektördeki işletmeler arasında rekabet artmakta ve işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamalarında finansal performans analizi ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BIST) inşaat ve bayındırlık sektöründe faaliyet gören işletmelerin finansal performansları Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan AHP ve MAUT yöntemlerinin entegrasyonu ile değerlendirilmiştir. Çalışmada, giriş bölümünden sonra literatür taraması yapılmış, kullanılan verilere ve uygulanan yöntemlere değinilmiş, yapılan analiz ve bulgulara yer verilmiş ve son olarak ta çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

LİTERATÜR

Türk inşaat ve bayındırlık sektöründe ÇKKV yöntemleri ile finansal performans analizi yapılan çalışmalar

Önder ve Altıntaş (2017) yapmış oldukları çalışmalarında, BIST inşaat sektöründe yer alan 7 işletmenin finansal performanslarını çeyrek dönem verileri ile analiz etmişlerdir. Analizde, 2012 yılı 1. çeyrek döneminden başlanarak 2015 yılının 3. çeyrek dönemine kadar olan toplam 15

çeyrek dönem verileri kullanılmıştır. ANP ve GİA yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, kriterlerin ağırlıklandırılmasında ANP, performans sıralaması ve karşılaştırılmasında GİA yöntemi kullanılmıştır.

Gümüş, Öziç ve Sezer (2019) yaptıkları çalışmalarında, BIST inşaat ve bayındırlık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2014-2017 dönemi için finansal performanslarını analiz etmişlerdir. ARAS ve SWARA yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı çalışmada, SWARA yöntemi kriterlerin önem ağırlıklarını belirlemede kullanılırken, ARAS yöntemi de elde edilen önem ağırlıklarına göre işletmelerin finansal performans sıralamalarını değerlendirilmede kullanılmıştır. İncelenen dönem itibarıyla ortalama finansal performansı en yüksek işletmenin EDIP olduğu sonucuna varılmıştır.

Şahin ve Karacan (2019) çalışmalarında, BIST inşaat endeksine kote olan 8 işletmenin 2017 yılı verileri ile elde ettikleri 19 finansal oranı kullanarak finansal performans analizi gerçekleştirmişlerdir. İşletmelerin finansal başarılarının karşılaştırılması ve sıralaması TOPSIS ve GİA yöntemleri yardımıyla yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda hem GİA hem de TOPSIS yöntemleri sonucunda en iyi finansal performansı sergileyen işletmenin ORGE olduğu tespit edilmiştir.

Hacifettahoğlu ve Perçin (2020), BIST inşaat endeksine kayıtlı 8 işletmenin 2016 yılı finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Kriter olarak kullanılan 15 finansal oranın önem ağırlıklarının belirlenmesinde ENTROPİ yöntemi kullanılmıştır. Finansal performans sıralamasında ÇKKV yöntemlerinden VIKOR ve TOPSIS yöntemleri, nihai sıralama içinde Borda Kuralı yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizde TOPSIS yöntemine göre ORGE, VIKOR yöntemine göre ise YYAPI ve ORGE' nin ilk sıralarda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Borda Kuralı yöntemi ile nihai sıralama elde edilmiş ve ORGE, finansal performansı en yüksek işletme olarak belirlenmiştir.

Şahin ve Karacan (2020) yaptıkları başka bir çalışmalarında, BIST inşaat endeksinde işlem gören 8 şirketin 2018 yılı finansal performanslarını ENTROPİ, COPRAS ve ARAS yöntemlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Kriter olarak kullanılan 14 finansal oranın ağırlıklandırılmasında ENTROPİ yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen önem ağırlıkları COPRAS ve ARAS yöntemlerinde kullanılarak performans analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; her iki yöntemde de EDIP işletmesi finansal performansı en yüksek işletme olarak belirlenerek benzer sonuç elde edilmiştir.

AHP veya MAUT yöntemlerini kullanarak finansal performans analizi yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar

Amile vd. (2013) çalışmalarında, İran bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 3 bankanın finansal performanslarını tespit etmeye çalışmışlardır. Bankaların performans ölçümünde kullanılan kriterler bulanık AHP yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Ağırlıklandırılmış kriterler TOPSIS yöntemine entegre edilerek bankaların performans sıralaması elde edilmiştir. Elde edilen performans sıralamasında Parsian bank en iyi banka olarak tespit edilmiştir.

Ghadikolaei ve Esbouei (2014), 2002-2011 döneminde Tahran Borsasında işlem gören otomotiv ve parça imalat sanayi işletmelerinin finansal performanslarını bulanık ARAS ve AHP

yöntemlerini kullanarak değerlendirmişlerdir. Bulanık AHP yöntemi ile kriterler ağırlıkları belirlenirken; bulanık ARAS yöntemi ile de işletmelerin finansal performans sıralaması ve karşılaştırması yapılmıştır. 2002-2011 yılları arasındaki 11 yıllık dönem için yapılan analiz sonucunda, en iyi finansal performansa sahip işletmenin RENA olduğu tespit edilmiştir.

Shaverdi vd. (2014), İran petrokimya endüstrisindeki 7 işletmenin finansal performanslarını Bulanık AHP yöntemi ile analiz etmişlerdir. Elde edilen analiz sonucunda, finansal açıdan performansı en iyi üç işletme sırasıyla Arak, Abadan ve Fanavaran petrokimya işletmeleri olarak belirlenmiştir.

Mandic vd. (2014) çalışmalarında, Sırbistan bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 35 bankanın 2005-2010 yılları arasındaki finansal performanslarını bulanık AHP ve TOPSIS hibrit modeli ile ölçmüşlerdir. 6 yıllık bir analizi kapsayan çalışmada, bankaların yıllara göre finansal performansları karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiş ve incelenen tüm yıllarda en iyi performansı gösteren banka Banca Intesa olmuştur.

Ömürbek vd. (2016) yaptıkları çalışmalarında, BIST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2014 yılı finansal performanslarını değerlendirmeye çalışmışlardır. Performans ölçümünde ilk önce kriter ağırlıkları ENTROPİ yöntemi ile tespit edilmiş daha sonra elde edilen kriter ağırlıkları SAW ve MAUT yöntemlerinde kullanılarak işletmelerin performansları değerlendirilerek sıralamaları yapılmıştır.

Yanık ve Eren (2017), 2011-2015 yıllarına ait BIST'da işlem gören otomotiv imalat sektöründeki 11 işletmenin finansal performans analizini 9 finansal oran kullanarak analiz etmişlerdir. AHP yöntemi ile kriter olarak alınan 9 finansal oran ağırlıklandırılmış; TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR yöntemleri ile de finansal performans analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçları değerlendirildiğinde; sırasıyla F5, F4 ve F2 işletmelerinin her üç yöntemde de üst sıralarda oldukları tespit edilmekle beraber, F5 işletmesinin diğer işletmelere göre yatırımcısına en çok getiri sağlayacak işletme olarak belirlenmiştir.

Ersoy (2017), "Fortune Türkiye" dergisi tarafından açıklanan ilk 500 işletme listesinde bulunan ve perakende sektöründe faaliyet gösteren 8 işletmenin 2010- 2014 dönemi finansal performanslarını SAW, TOPSIS ve MAUT yöntemleri ile değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda, kullanılan üç analiz yönteminde de işletmelerin finansal performans sıralamalarının incelenen yıllar itibarıyla farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Akgül (2019), 2010-2018 dönemi için Türk bankacılık sektörünün yıl bazında finansal performans sıralamasını değerlendirmiştir. Çalışmada ilk önce kriterlerin ağırlıkları ENTROPİ yöntemi ile hesaplanmıştır. Daha sonra bankacılık sisteminin yıllık bazda finansal performans sıralaması ARAS, MAUT ve SAW yöntemleri ile yapılmıştır. Yapılan performans analizi neticesinde, 2010 yılı Türk bankacılık sektörünün en iyi performans gösterdiği yıl, 2018 yılı ise en kötü performans gösterdiği yıl olarak belirlenmiştir.

Özaydın ve Karakul (2021), çalışmalarında, BIST gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren 15 işletmenin finansal performanslarını ENTROPİ ile ağırlıklandırılmış kriterlerle entegre edilmiş

MAUT, SAW ve EDAS yöntemlerini kullanarak değerlendirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuca göre, sıralamaları değişse de ALYAG ve EKİZ işletmeleri her üç yöntemde göre en iyi ilk üç işletme arasında yer almıştır.

Literatür incelendiğinde, inşaat ve bayındırlık sektöründe finansal performans ölçümünde AHP-MAUT hibrit modelini kullanan bir çalışmaya rastlanılmamış olması nedeniyle çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

VERİ SETİ ve YÖNTEM

Araştırma kapsamına BIST’da işlem gören ve sağlıklı verilerine ulaşılabilen inşaat ve bayındırlık sektöründe işlem gören 8 işletme dahil edilmiştir. Bu 8 işletmenin 2019 yılı finansal performans ölçümleri 7 finansal oran kullanılarak AHP temelli MAUT hibrit modeli ile yapılmıştır. Çalışmada ilk önce AHP yöntemi ile kriterlerin önem ağırlıkları elde edilmiş ve daha sonra belirlenen önem ağırlıkları MAUT yöntemine entegre edilerek işletmelerin finansal performans sıralaması elde edilmiştir. AHP ve MAUT yöntemleri ile yapılan analizlerde Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan finansal oranlar, Kamuyu Aydınlatma Platformu’nda yayınlanan finansal tablo verileri kullanılarak hazırlanmıştır. Tablo 1’de çalışma kapsamında yer alan işletmeler ve borsa kodları gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan İşletmeler

BIST Kodu	İşletme Adı
ANELE	Anel Elektrik
EDIP	Edip Gayrimenkul
ENKAI	Enka İnşaat
KUYAS	Kuyumcukent Gayrimenkul
ORGE	Orge Enerji
SANEL	San-El Mühendislik
YAYLA	Yayla Enerji
YYAPI	Yeşil Yapı

Tablo 1’de yer alan işletmelerin analizi için literatür taraması sonucunda seçilmiş değerlendirme kriteri niteliğindeki finansal oranlar ve bu oranlara ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Değerlendirme Kriterleri

Değerlendirme Kriterleri	Kod
Cari Oran (Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler)	K1
Alacak Devir Hızı (Hasılat/Ticari Alacaklar)	K2
Dönem Kar Marjı (Dönem Karı / Hasılat)	K3
Aktif Karlılığı (Dönem Karı / Toplam Aktifler)	K4
Özsermaye Karlılığı (Dönem Karı / Özkaynaklar)	K5
Finansal Kaldıraç Oranı (Toplam Yükümlülükler/ Toplam Aktifler)	K6
Finansman Oranı (Özkaynaklar / Toplam Yükümlülükler)	K7

AHP Yöntemi

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen ve birden çok kriter içeren karar verme problemlerinin çözümünde kullanılan yöntemlerden biridir. AHP yönteminde, karmaşık karar problemlerinin daha iyi anlaşılması için hedeflerin, kriterlerin ve alt kriterlerin dikkate alındığı hiyerarşik bir modelden yararlanılmaktadır. (Kuruüzüm ve Atsan, 2001:84) Karar problemlerinin çözümünde matematiksel ve mantıksal ifadelerden yararlanılması yöntemin analitik yönünü ortaya koymaktadır. Problemlerin çözümünü ise belli aşamaların uygulandığı bir süreç takip eder. Süreç, karar vericinin her bir kriterin göreceli önemlerini belirleyip, karar alternatifleri arasında seçim yapmasıyla tamamlanır. (Ayçin, 2020:2). Bu yöntemle karar vermede, karar vericinin deneyimleri ve sahip olduğu bilgi düzeyi kullandıkları veriler kadar önemlidir (Vargas, 1990:2). AHP, temel olarak kriterlerin ikili karşılaştırılmasında elde edilen önceliklere dayanır. Böylece en iyi alternatifin seçiminde, hem subjektif hem de objektif faktörlerin dikkate alınmasına olanak tanır (Kuruüzüm ve Atsan, 2001:84). Yöntemin adımlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Ayçin, 2020:9; Kara ve Ecer, 2016:258-259).

- 1. Adım:** Karar verme problemi tanımlanır ve amaç belirlenir.
- 2. Adım:** Ana ve alt kriterler için göreceli öncelikler belirlenerek hiyerarşik model oluşturulur.
- 3. Adım:** Tablo 3’de verilen ölçek kullanılarak ana ve alt kriterler ile alternatifler ikili karşılaştırmalara tabi tutulurlar.

Tablo 3. İkili Karşılaştırmalarda Kullanılan Ölçek Skalası

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit Derecede Önemli	İki faktörün de aynı öneme sahip olması
3	Orta Derecede Önemli	Bir faktörün diğerine göre biraz daha önemli olması
5	Kuvvetli Derecede Önemli	Bir faktörün diğerine göre kuvvetle daha önemli olması
7	Çok Kuvvetli Derecede Önemli	Bir faktörün diğerine göre yüksek derecede kuvvetle daha önemli olması
9	Mutlak Derecede Önemli	Bir faktörün diğerine göre tercih edilmesine ilişkin kanıtların çok yüksek derecede önemli olması
2,4,6,8	Ara Önem Dereceleri	İki faktör arasındaki tercihin yukarıdaki açıklamalardaki derecelerin arasına düşen değerde olması

Kaynak: Saaty, 1986:843.

- Adım:** İkili karşılaştırma matrisindeki her bir öge için, sütunlarda yer alan değerler toplanır.
- Adım:** Matrisin her bir sütunundaki eleman, kendi yer aldığı sütunun toplamına bölünerek matris normalize edilir.
- Adım:** Normalize edilen matrisin her bir satırının ortalaması alınarak “Öncelikler Vektörü” elde edilir.
- Adım:** Öncelikler vektörü, başlangıçta oluşturulmuş olan ikili karşılaştırma matrisi ile çarpılarak, “Tüm Öncelikler Matrisi” elde edilir.
- Adım:** “Tutarlılık Endeksi (CI)” Eşitlik (1) yardımıyla hesaplanır.

$$CR = \frac{\lambda_{\max} - n}{RI} \quad (1)$$

Burada, $\lambda_{\max}$ en büyük özdeğer ve n toplam kriter sayısıdır.

- Adım:** Son olarak ise “Tutarlılık Oranı (CR)”, Tablo 4’deki “Rastgele Endeks Değeri (RI)” ve Eşitlik (2) yardımıyla hesaplanır. Tutarlılık oranının 0,1’den küçük olması beklenmektedir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (2)$$

Tablo 4. Rastgele Endeks Değerleri

Karar Alternatifi Sayısı (n)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Rastgele Endeks Değeri (RI)	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45

Kaynak: Triantaphyllou ve Mann 1995: 39.

MAUT Yöntemi

MAUT (**M**ulti **A**tttribute **U**tility **T**heory- Çok Nitelikli Fayda Teorisi), karar vermede ortak bir sonuca ulaşmak için birden çok kriteri tanımlamanın ve analiz etmenin sistematik bir yöntemidir (Kim ve Song 2009: 146). MAUT yönteminde nicel kriterlerin yanı sıra nitel kriterler de değerlendirmeye alınabilmektedir. Nitel veriler hesaplanabilir hale dönüştürülerek analize dahil edilir. Böylece karar vericinin, alternatifleri hem nicel hem nitel kriterlere göre değerlendirerek en çok fayda sağlayan alternatifi bulması amaçlanır (Atan ve Altan, 2020: 191). Yönteme ait formülasyon ve işleyiş adımları aşağıda verilmiştir (Tunca vd., 2016: 4-5; Zietsmanet vd., 2006: 259-260).

- 1. Adım:** Karar problemleriyle ilgili alternatifler (a_n) ve kriterler (x_m) belirlenir.
- 2. Adım:** Bu adımda kriterlerin değerlendirilmesi için gerekli olan ağırlık değerleri (w_j) belirlenir. Eşitlik (3)' de gösterildiği üzere bu değerlerin toplamı 1'e eşit olmalıdır.

$$\sum_i^m w_j = 1 \quad (3)$$

- 3. Adım:** Kriterlerin değer ölçüleri belirlenerek karar matrisi elde edilir. Bu belirlemede nicel kriterler için nicel değerler, nitel kriterler için ikili karşılaştırmalar göz önünde bulundurulur. Tüm bunların ışığında 5'lik 100'lük gibi sistemde değer belirlemeleri yapılır.
- 4. Adım:** Bu adımda, matriste yer alan tüm değerleri [0,1] aralığına taşımak için değerler normalize edilir. Öncelikle her kriter için en kötü ve en iyi değerler belirlenerek en kötü değere 0, en iyi değere 1 değeri verilir ve Eşitlik (4) kullanılarak diğer değerler hesaplanır.

$$u_i(x_i) = \frac{x - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (4)$$

Bu eşitlikte kullanılan terimlerin anlamları aşağıda verilmiştir.

x_i^+ : i. kriter için en iyi fayda değeri olmak üzere ilgili kriterin maksimizasyon olması halinde alternatifler arasından en yüksek değer, minimizasyon olması halinde en düşük değer seçilir.

x_i^- : i. kriter için en kötü fayda değeri olmak üzere ilgili kriterin maksimizasyon olması halinde alternatifler arasından en düşük değer, minimizasyon olması halinde en yüksek değer seçilir

X : Hesaplama satırındaki mevcut fayda değeri.

5. **Adım:** Normalizasyon işlemini taakiben Eşitlik (5)'de ifade edilen fayda fonksiyonu ile fayda değerleri belirlenir.

$$U_{(x)} = \sum_{i=1}^m u_i(x_i) * w_j \quad (5)$$

Burada;

$U_{(x)}$: Alternatifin fayda değeri,

$u_i(x_i)$: Her alternatif ve kriter için normalize fayda değerleri,

w_j : Ağırlık değerleri.

6. **Adım:** Kriterlerin ağırlık toplamı alınır ve alternatifler hesaplanır. Alternatiflerin fayda değerleri büyükten küçüğe olmak kaydıyla sıralanır. Sıralamada en iyi olarak belirlenen alternatif en yüksek fayda değerine sahip olan alternatiftir.

BULGULAR

Bu bölümde AHP-MAUT hibrit yaklaşımı uygulanarak elde edilmiş olan bulgulara ve bu bulgulara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

AHP Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Tespit Edilmesi

Yöntemde kullanılacak kriterler, BIST inşaat ve bayındırlık sektöründe işlem gören işletmelere ait 7 adet finansal orandan oluşmaktadır. Kriterlerin ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması ve parametre ağırlıklarının belirlenmesinde literatürden ve uzman görüşlerinden faydalanılmıştır. Kriterlerin önem dereceleri belirlenirken, üç uzman öğretim elemanından Tablo 3'de verilen ikili karşılaştırma ölçeğine göre karşılaştırma yapmaları istenmiş ve kriterler karar matrisine dönüştürülmüştür. Daha sonra bu kriterler geometrik ortalamaları alınmış ve tek karar matrisine dönüştürülerek Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Geometrik Ortalamaları Alınan Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	1,0	0,38	0,22	0,22	0,20	0,28	0,46
K2	2,62	1,0	0,32	0,30	0,30	0,25	0,57
K3	4,48	3,11	1,0	1,10	1,00	0,58	2,47
K4	4,58	3,30	0,91	1,0	1,00	0,29	1,71
K5	4,93	3,30	1,00	1,00	1,0	0,35	2,32
K6	3,56	1,88	1,71	3,42	2,88	1,0	3,42
K7	2,15	1,74	0,41	0,58	0,43	0,29	1,0

İkinci aşamada; birinci aşamada oluşturulan karar matrisi normalize edilmektedir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	0,043	0,026	0,040	0,029	0,030	0,091	0,039
K2	0,112	0,068	0,058	0,040	0,045	0,083	0,048
K3	0,192	0,211	0,179	0,144	0,147	0,192	0,206
K4	0,196	0,224	0,163	0,131	0,147	0,096	0,143
K5	0,211	0,224	0,179	0,131	0,147	0,114	0,194
K6	0,152	0,128	0,307	0,448	0,423	0,328	0,286
K7	0,092	0,118	0,073	0,077	0,063	0,096	0,084

Üçüncü aşamada, karar matrisindeki veriler kullanılarak kriterlerin önem ağırlık değerleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan değerler ve sıralamaları Tablo 7'de gösterilmektedir. En yüksek ağırlığa sahip kriter en önemli kriter olarak kabul edilmektedir.

Tablo 7. Kriterler Ağırlıkları ve Sıralaması

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kriterler Ağırlıkları	0,043	0,065	0,182	0,157	0,172	0,296	0,086
Sıralama	7	6	2	4	3	1	5

Tablo 7’de görüldüğü üzere, 2019 yılı finansal gösterge kriterlerinden en önemli kriterlerin sırasıyla; K6 (Finansal Kaldıraç Oranı), K3 (Net Kar Marjı) ve K5 (Özsermaye Karlılık Oranı) kriterlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Son aşama olarak ikili karşılaştırma matrisinin tutarlılığı ölçülmüştür. Ölçülen tutarlılık indeksi (CI) değeri olarak 0,03 ve tutarlılık oranı (CR) değeri olarak 0,024 elde edilmiştir. Bu değerler, 0,10’nun altında oldukları için matrisin yeterli bir tutarlılık sergilediği belirlenmiştir.

MAUT Yöntemi Uygulaması

Bu bölümde, kriterlere ilişkin önem ağırlık katsayıları belirlendikten sonra MAUT yöntemi ile işletmelerin finansal performans sıralamaları tespit edilmiştir.

İlk olarak analiz kapsamındaki işletmelerin 2019 yılı verileri göz önüne alınarak oluşturulan karar matrisi Tablo 8’de gösterilmiştir. Belirtilen karar matrisinde her bir sütun için en iyi (en büyük), en kötü (en küçük) değer atamalarının yapılması için her bir kriter için en iyi ve en kötü değerler belirlenmiş ve Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Karar Matrisi

Kriter Yönü	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Min	Min
İşletme	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ANELE	1,374	4,650	0,003	0,002	0,006	0,639	1,768
EDIP	0,468	7,825	0,407	0,034	0,105	0,673	2,055
ENKAI	3,008	7,017	0,360	0,078	0,098	0,202	0,253
KUYAS	1,480	2,160	-1,430	-0,127	-0,448	0,716	2,526
ORGE	3,336	5,211	0,322	0,153	0,244	0,371	0,589
SANEL	1,454	1,795	0,146	0,066	0,129	0,488	0,952
YAYLA	0,933	5,802	0,091	0,016	0,025	0,371	0,589
YYAPI	1,196	0,044	-24,930	-0,067	-0,131	0,488	0,953
En İyi (Büyük) Değer	3,336	7,825	0,407	0,153	0,244	0,202	0,253
En Kötü (Küçük) Değer	0,468	0,044	-24,930	-0,127	-0,448	0,716	2,526

Normalizasyon işleminde öncelikle her kriter için en iyi ve en kötü değerler belirlenerek en iyi değere 1, en kötü değere 0 değeri verilmektedir. Eşitlik (4)'den yararlanılarak diğer değerler hesaplanmış ve Tablo 9'daki değerler elde edilmiştir.

Tablo 9. Normalize Fayda Değerleri

İşletme	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
ANELE	0,462	1,451	61,702	0,855	1,911	0,178	0,500
EDIP	0,000	1,000	1,000	1,357	3,993	0,093	0,261
ENKAI	7,749	8,634	540,935	2,732	3,746	1,000	1,000
KUYAS	0,545	0,374	12,789	0,000	0,000	0,000	0,000
ORGE	1,000	1,977	296,023	1,000	1,000	2,051	5,769
SANEL	0,524	0,291	96,071	2,203	5,003	0,801	2,253
YAYLA	0,193	2,846	79,014	1,038	2,162	2,051	5,769
YYAPI	0,341	0,000	0,000	0,273	0,847	1,251	2,250

AHP yöntemiyle belirlenerek Tablo 7'de verilen ağırlık değerleri ile normalize edilmiş fayda değerlerinin çarpılmasıyla elde edilen toplam fayda değerleri Eşitlik (5)'e göre hesaplanmış ve Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Toplam Fayda Değerleri

ANELE	0,020	0,094	11,205	0,134	0,328	0,053	0,043
EDIP	0,000	0,065	0,182	0,213	0,685	0,028	0,023
ENKAI	0,330	0,559	98,233	0,429	0,643	0,296	0,086
KUYAS	0,023	0,024	2,323	0,000	0,000	0,000	0,000
ORGE	0,043	0,128	53,757	0,157	0,172	0,607	0,497
SANEL	0,022	0,019	17,446	0,346	0,859	0,237	0,194
YAYLA	0,008	0,184	14,349	0,163	0,371	0,607	0,497
YYAPI	0,014	0,000	0,000	0,043	0,145	0,370	0,194

Son adımda, her bir kriter için belirlenen toplam fayda değerleri alternatif bazında toplanmış finansal performans sıralaması Tablo 11'de gösterilen şekilde elde edilmiştir.

Tablo 11. Alternatiflerin Sıralanması

	Toplam	Sıralama
ANELE	11,877	5
EDIP	1,195	7
ENKAI	100,577	1
KUYAS	2,370	6
ORGE	55,361	2
SANEL	19,124	3
YAYLA	16,180	4
YYAPI	0,767	8

Tablo 11’de yer alan bilgilere göre BIST inşaat ve bayındırlık sektöründe işlem göstermekte olan 8 işletme üzerine yapılan finansal performans sıralaması sonuçlarına göre; 2019 yılında en iyi finansal performansı gösteren işletmenin ENKAI olduğu, onu sırasıyla ORGE ve SANEL kodlu işletmelerin takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte aynı dönemde finansal performansı en düşük 3 işletmenin ise sırasıyla YYAPI, EDIP ve KUYAS kodlu işletmelerin olduğu görülmektedir.

ORGE işletmesinin en iyi finansal performans gösteren ilk üç işletme arasında yer alması, Şahin ve Karacan (2019) ile Hacıfettahoğlu ve Perçin (2020)’nin çalışmalarıyla da benzerlik göstermektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 2019 yılında BIST inşaat ve bayındırlık sektöründe işlem gören işletmelerin finansal performansları AHP-MAUT yöntemlerinden oluşan hibrit bir model ile değerlendirilmiştir. Çalışmada, AHP yöntemi ile değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık katsayıları belirlenirken; MAUT yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi ve alternatiflerin başarı puanları belirlenmiştir.

AHP ağırlıklandırma yönteminden elde edilen bulgulara göre; 2019 yılı BIST inşaat ve bayındırlık sektörü işletmeleri için en önemli finansal performans kriterinin K6 (Finansal Kaldıraç Oranı) olduğu, K1 (Cari Oran) kriterinin ise işletmelerin finansal performansı üzerinde etkisinin en az olduğu tespit edilmiştir. MAUT yöntemi ile elde edilen analiz sonuçlarına göre; analiz kapsamına alınan işletmelere ilişkin finansal performans sıralaması yapıldığında BIST inşaat ve bayındırlık sektöründe faaliyet göstermekte olan işletmeler içerisinde en başarılı 3 işletmenin ENKAI, ORGE ve SANEL kodlu işletmeler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte aynı dönemde

finansal performans açısından en başarısız 3 işletmenin ise sırasıyla YYAPI, EDIP ve KUYAS kodlu işletmeler olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışma, çalışma kapsamında ele alınan işletmelerin finansal performanslarını artırmaları noktasında hangi konulara daha fazla önem vermeleri gerektiğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca inşaat ve bayındırlık sektöründe finansal performans ölçümünde AHP-MAUT hibrit modelini kullanan bir çalışmaya rastlanılmamış olup çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Daha sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalarda, aynı hibrit model ya da farklı ÇKKV yöntemleriyle aynı sektör veya farklı sektörler için finansal performans belirlemesi ve yorumlaması yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Akgül, Y. (2019). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Türk Bankacılık Sisteminin 2010-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(4), 567- 582.
- Alper, A. E. (2017). İnaaat Sektörünün Ekonomik Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 239-252.
- Amile, M. vd. (2013). Performance Evaluation of Banks Using Fuzzy AHP and TOPSIS, Case Study: State-Owned Banks, Partially Private and Private Banks in Iran. *Caspian Journal of Applied Sciences Research*. 2(3), 128-138.
- Atan, M. ve Altan, Ş. (2020). *Örnek Uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Gazi Kitabevi. Ankara.
- Ayçin, E. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler*. Nobel Akademik Yayıncılık. 2. Basım. Ankara.
- Ersoy, N. (2017). Performance Measurement in Retail Industry By Using A Multi-Criteria Decision Making Methods. *Ege Akademik Bakış*. 17(4), 539-551.
- Ghadikolaei, A. S. ve Esbouei, S. K. (2014). Integrating FAHP and Fuzzy ARAS for Evaluating Financial Performance. *Boletim da Sociedade Paranaense de Matemática*. 32(2), 163-174.
- Gümüş, U. T. vd. (2019). BİST' te İnaaat ve Bayındırlık Sektöründe İşlem Gören İşletmelerin SWARA ve ARAS Yöntemleriyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmalar Dergisi*. 10(17), 835-858.
- Hacifettahoğlu, Ö. ve Perçin, S. (2020). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı ile Finansal Boyutta Türk İnaaat Firmalarının Performansının Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22(2), 543-567.
- <https://megalitikinsaat.com/2019/11/13/insaat-sektorune-bakis/>, (Erişim: 12.05.2021).
- Kara, İ. ve Ecer, F. (2016). AHP-VIKOR Entegre Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi: Tekstil Sektörü Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18(2), 255-272.
- Kim, S. K. ve Song, O. (2009). A MAUT Approach for Selecting a Dismantling Scenario for the Thermal Column in KRR-1. *Annals of Nuclear Energy*. 36, 145-150.
- Kuruüzüm, A. ve Atsan, N. (2001). Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları. *Akdeniz İİBF Dergisi*. 1(1), 83-105.
- Mandic, K. vd. (2014). Analysis of the Financial Parameters of Serbian Banks through the Application of the Fuzzy AHP and TOPSIS Methods. *Economic Modelling*. 43, 30-37.

- Ömürbek, N. vd. (2016). Entropi Temelli MAUT ve SAW Yöntemleri ile Otomotiv Firmalarının Performans Değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 31(1), 227-255.
- Önder, E. ve Altıntaş, A. T. (2017). Financial Performance Evaluation of Turkish Construction Companies in Istanbul Stock Exchange (BIST). *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*. 7(3), 108- 113.
- Özaydın, G. ve Karakul, A. (2021). ENTROPİ Tabanlı MAUT, SAW ve EDAS Yöntemleri ile Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 26(1), 13-29.
- Saaty, T. L. (1986). Axiomatic Foundation of the Analytic Hierarchy Process. *Management Science*. 32(7), 841-855.
- Shaverdi, M. vd. (2014). Application of Fuzzy AHP Approach for Financial Performance Evaluation of Iranian Petrochemical Sector. *Procedia Computer Science*. 31, 995-1004.
- Şahin, İ. E. ve Karacan, K. B. (2019). BIST'te İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Ölçümü. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*. 3(2), 162-172.
- Şahin, İ. E. ve Karacan, K. B. (2020). Entropi Temelli Copras ve Aras Yöntemleri ile Borsa İstanbul İnşaat Endeksi (XINSA) Firmalarının Finansal Performans Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (44), 171-183.
- Triantaphyllou, E. ve Mann, S.H. (1995). Using the Analytic Hierarchy Process for Decision Making in Engineering Applications: Some Challenges. *Inter'l Journal of Industrial Engineering: Applications and Practice*. 2(1), 35-44.
- Tunca, M. vd. (2016). OPEC Ülkelerinin Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden Entropi ve MAUT İle Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 7(14), 1-12.
- TÜİK (2021). Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mart-2021-37481>, (Erişim: 12.05.2021).
- Vargas, L. G. (1990). An Overview of the Analytic Hierarchy Process and Its Applications. *European Journal of Operational Research*. 48(1), 2-8.
- Yanık, L. ve Eren, T. (2017). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Otomotiv İmalat Sektörü Firmalarının Finansal Performanslarının AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR Yöntemleri ile Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(13), 165-188.

Zietsman, J. vd. (2006). Transportation Corridor Decision-Making With Multi-Attribute Utility Theory. *Int. J. Management and Decision Making*, 7 (2/3), 254-266.

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI YAKLAŞIM EKSENİNDE YAŞLILARLA GRUPLA SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Cengiz Kılıç
Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi,
Açıköğretim Fakültesi,
e-mail: cengiz.kilic@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1640-0132

Merve Deniz Pak Güre
Öğr. Gör. Dr., Başkent Üniversitesi, Sağlık
Bilimleri Fakültesi,
e-mail: mdpak@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7060-3729

Mustafa Karataş
Dr. Öğr. Üyesi, Sabahattin Zaim
Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
e-mail: mustafakaratas83@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0998-2552

Veli Duyan
Prof. Dr., Ankara Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi,
e-mail: duyanveli@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4316-5756

DOI : 10.47358/sentez.2021.19
Makale Türü : Derleme
Gönderim Tarihi: 01.06.2021
Kabul Tarihi: 24.06.2021

Bu makaleye atıfta bulunmak için:
Kılıç, C., Pak Güre, M.D., Karataş, M. ve
Duyan, V. (2021). Bilişsel Davranışçı
Yaklaşım Ekseninde Yaşlılarla Grupla
Sosyal Hizmet Uygulamaları. ETÜ
Sentez İktisadi ve İdari Bilimler
Dergisi. Sayı: 4, 45-60.

Öz: Dünyada ve Türkiye’de yaşlı nüfus gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum yaşlıların gerek sağlık hizmetleri gerekse sosyal hizmetler açısından desteklenmesini gerektirmektedir. Sosyal hizmet uzmanları gerontolojik sosyal hizmet uygulamaları kapsamında yaşlı refahını arttırmaya yönelik mesleki müdahaleler gerçekleştirmektedir. Bu çalışmalarda müracaatçıların gereksinimlerini karşılamak amacıyla uygun teorik çerçeve, ilke ve teknikler kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı yaşlılarla yapılacak grupla sosyal hizmet uygulamalarında kullanılabilir bilişsel davranışçı yaklaşım ilkelerinin ortaya konulmasıdır. Bilişsel davranışçı yaklaşım yaşlı bireylerin yaşlılığa veya önceki yaşam deneyimlerine yükledikleri olumsuz değerlendirmeleri, yorumları ve anlamları tanımlayıp yeni yapılandırmalar ortaya koymayı, tedavi süreciyle etkili bir şekilde baş edebilmek için başa çıkma davranışları kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım grup sürecinde bilişsel yeniden yapılandırma, davranışsal stratejiler geliştirme ve kendini ifade etmenin kolaylaştırılması amacıyla kullanılabilir. Bu yaklaşım yaşlılarla çalışırken yas süreci ve kronik hastalıkların eşlik ettiği depresyon ve anksiyete bozukluğu ile çalışmada fayda sağlamaktadır. Bu eksende yapılan grup çalışmaları problem çözme ve iletişim becerileri eğitimi, kendine yönerge verme, bilişsel yeniden yapılandırma, olumlu benlik algısı sağlama, yaşamdan beklentilerini fark etme ve irrasyonel düşüncelerini değiştirme gibi bazı müdahale yöntemleri bir araya getirilerek oluşturulabilir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, gerontolojik sosyal hizmet, grupla sosyal hizmet, bilişsel davranışçı yaklaşım

Jel Kodları: I, I31

SOCIAL WORK WITH THE GROUPS WITH THE ELDERLY ON THE AXIS OF COGNITIVE BEHAVIORAL APPROACH

Cengiz Kilic

Asist. Prof., Ataturk University,
Faculty of Open Education,
e-mail: cengiz.kilic@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1640-0132

Merve Deniz Pak Gure
Lecturer Dr., Baskent University,
Faculty of Health Sciences,
e-mail: mdpak@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7060-3729

Mustafa Karataş
Asist. Prof., Sabahattin Zaim
University, Faculty of Health
Sciences,
e-mail: mustafakaratas83@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0998-2552

Veli Duyan
Prof. Dr., Ankara University,
Faculty of Health Sciences,
e-mail: duyanveli@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4316-5756

DOI : 10.47358/sentez.2021.19

Article Type : Compilation

Application Date: 06.01.2021

Admission Date: 06.24.2021

To cite this article:

Kilic, C., Pak Gure, M.D., Karatas, M.
ve Duyan, V. (2021). Social Work
with The Groups with The Elderly on
The Axis of Cognitive Behavioral
Approach. ETU Synthesis Journal of
Economic and Administrative
Sciences. Issue: 4, 45-60.

This article was checked by

 iThenticate®

Abstract: The elderly population is increasing day by day in the world and Turkey. Social workers perform professional interventions to increase the welfare of the elderly within the scope of gerontological social work practices. In these studies, appropriate theoretical frameworks, principles, and techniques are used to meet the needs of the clients. This study aims to explain the principles of the cognitive-behavioral approach that can be used in social work practices with the elderly. The cognitive-behavioral approach aims to identify negative evaluations, interpretations, and meanings attributed by elderly individuals to old age or previous life experiences, to reveal new configurations, and to gain coping behaviors to effectively cope with the treatment process. This approach can be used in the group process for cognitive restructuring, developing behavioral strategies, and facilitating self-expression. This approach is beneficial when working with the elderly and working with depression and anxiety disorders accompanied by the grieving process and chronic diseases. Group studies on this axis can be created by combining some intervention methods such as problem-solving and communication skills training, self-direction, cognitive restructuring, positive self-perception, realizing their expectations from life, and changing their irrational thoughts.

Keywords: Aging, Gerontological social work, Social work with groups, Cognitive behavioral approach

Jel Classification: I, I31

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Nüfus Projeksiyonu (2019) raporunda 2050 yılına kadar dünyadaki 6 kişiden 1'inin 65 yaşın üzerinde olacağı ortaya konulmaktadır. Yaşlılar bugün 17 ülkede nüfusun beşte birinden fazlasını oluşturmaktadır (OECD, 2020). Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi'ne (2019) göre 2100 yılında 155 ülkenin ve dünya nüfusunun çoğunluğunun (%61) yaşlı nüfustan oluşacağı tahmin edilmektedir. Bu çıkarımlar dünya nüfusunun giderek yaşlandığını ve yaşlıların toplumda büyüyen bir demografik grup olduğunu göstermektedir. Nüfusun yaşlanmasına ilişkin yeni ölçüler ve kavramlar, yaşlıların yaşam koşullarının değiştiğini, sosyal koruma ve sağlık hizmetleri ihtiyaçlarının çeşitlendiğini ifade etmektedir. Bu durum yaşlılara yönelik sunulan gerek sağlık hizmetlerinin gerekse sosyal hizmetlerin geliştirilmesi gerektiğini ve önemini ortaya koymaktadır.

Sosyal hizmet mesleği yaşlılara yönelik sunulan hizmetlerde önemli bir uygulama alanını ifade etmektedir. Bu alanda çalışan sosyal hizmet uzmanları gerontolojik sosyal hizmet uygulamaları kapsamında hastaneler, toplum sağlığı merkezleri, uzun süreli ve yatılı sağlık tesisleri, bakımevleri, huzurevleri ve ayakta tedavi/gündüz sağlık merkezleri dahil olmak üzere çeşitli ortamlarda yaşlı bireylerin bakımını koordine etmektedir. Gerontolojik sosyal hizmet uygulamaları kapsamında sosyal hizmet uzmanları mikro, mezo ve makro düzeylerde uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bu uygulamalarda doktorlar, hemşireler, psikologlar ve diğer sağlık personelinde oluşan bir ekiple işbirliği halinde olan sosyal hizmet uzmanları yaşlıların ihtiyaç duydukları fiziksel, zihinsel, duygusal, psikolojik, sosyal ve ailesel desteği almalarını sağlarken aynı zamanda gereksinim duydukları ihtiyaçların karşılanması için topluluktaki kaynakların temin edilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Bu süreçlerde üç temel rol ve fonksiyon yerine getirilmektedir. Bunlar danışmanlık, eğitim ve savunuculuktur. Sosyal hizmet uzmanları yaşlılara ve ailelerine danışmanlık vererek müracaatçıların nasıl destekleneceği hakkında bilgi sunar, bakımın koordinasyonu için tedavi ekibi, aile ve yaşlı birey arasında iletişim köprüsü olarak hizmet verir, müracaatçıların psikolojik, duygusal ve sosyal zorlukları yönetmelerine yardımcı olur ve yatarak/ayakta tedavi programları, evde bakım, günlük tedavi programları kapsamında ihtiyaç duydukları hizmetleri almalarını sağlar. Aynı zamanda hem kişisel hem de topluluk düzeyinde sorunlu sistemleri değiştirmeyi amaçlayarak yaşlı refahını teşvik eden politika ve hizmetlerin geliştirilmesi için çalışmalar yapar (Ray vd., 2015).

Gerontolojik sosyal hizmet alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının koruyucu-önleyici; iyileştirici- geliştirici ve rehabilite edici müdahale yöntemlerinden biri grupla sosyal hizmet uygulamalarıdır. Grupla sosyal hizmet uygulamaları sosyal hizmet uzmanlarının liderliğinde gerçekleştirilen yaşlı bireylerin ego işlevinin geliştirilmesinde meydana gelecek değişimler için önem taşımaktadır (Lowy, 1962). İzolasyon ve yalnızlığı hafifletmek, sosyal kimlik kaybı sorunuyla başa çıkmak, fiziksel ve zihinsel kayıplara yardımcı olmak, geleceğe yönelik belirsizlik duygusu ile mücadele etmek, yeni toplumsal rollere uyum sağlamayı kolaylaştırmak, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir bağlantı geliştirmek gibi çeşitli amaçlarla bu çalışmalar yürütülebilir (Arshi vd., 2016; Duyan vd., 2017; Chen vd., 2019).

Sosyal hizmet uzmanları grup çalışmaları sırasında uygulamaların zeminini hazırlamak ve bir perspektif geliştirmek amacıyla farklı kuramlardan beslenebilir. Bu teorik arka planlardan biri

günümüzde sıklıkla kullanılan bilişsel davranışçı yaklaşımdır. Bu çalışma yaşlılarla yapılacak grupla sosyal hizmet uygulamalarında kullanılacak bilişsel davranışçı yaklaşımın temel ilkelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ilk olarak yaşlılık dönemi ve gelişimsel özellikleri ortaya konacaktır. Ardından bilişsel davranışçı yaklaşımın temelleri belirtilecek, sosyal hizmet uygulamaları ile ilişkisi ifade edilecektir. Son olarak ise yaşlılarla yapılan grup çalışmalarında bilişsel davranışçı yaklaşımın sunduğu temel ilkeler üzerinde durulacaktır.

YAŞLILIK DÖNEMİ

Yaşlılık sözlükte kavram seti olarak “yaşlı olma, yaş almış olma, artan yaşın etkilerini gösterme hali” olarak tanımlanmaktadır. Yaşlı kişilerin kimler olduğuna dair araştırmalarda gelişmiş ülkeler genellikle 65 yaş ileri yetişkinliğin başlangıcı olarak kabul edilir (Beğer ve Yavuzer, 2012). Yaşlılık alanında kullanılan bir diğer kavram olan geriatri en temelde yaşlılara yönelik sunulan tıbbi hizmetleri ifade etmektedir (Türk Geriatri Vakfı, 2015).

Yaşlılık pek çok boyutu olan bir olgudur. Bunlar biyolojik, fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik açılarından ele alınabilir (Yıldız, 2012). Yaşlılık çoğunlukla yasal düzenlemelerin yapılabilmesi 65 yaş ile beraber tanımlanmaktadır (Onur, 2011). Dünya Sağlık Örgütü (1982) tarafından da yaşlılık döneminin başlangıcı olarak 65 yaş ilan edilmiştir (akt. Cangöz, 2009). 1963 yılında ise bu sınıflama değiştirilmiştir. Buna göre yaşlılık dönemi a) Orta yaşlı kişiler (45-59 yaş), b) Yaşlılar (60-74 yaş), c) İleri derecede yaşlılar (75 yaş ve üzeri) olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. 2017 yılında ise bu sınıflama gözden geçirilmiş ve şu şekilde sınıflama yapılmıştır: Genç yaşlılar 65 ve üzeri yaşlardaki grubu, 75-84 yaşları içeren bireyler orta yaşlı grubu ve 85 ve üzeri yaşları içeren bireyler ileri yaşlı grubunu oluşturmuştur (Dünya Sağlık Örgütü, 2017).

Her ne kadar yaşlanma süreci çeşitli müdahaleler ile beraber geciktirilebilse de kaçınılmaz bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu yönü ile yaşlılık dönemi pek çok farklı açıdan incelenebilecek, karmaşık ve çok boyutlu bir gelişim evresidir. Bir sonraki bölümde yaşlılık dönemiminin gelişimsel özellikleri fiziksel, psikososyal ve bilişsel yönleri ile ele alınacaktır.

Yaşlılık Döneminin Gelişimsel Özellikleri

Yaşlılık dönemi fiziksel, psikososyal ve bilişsel ele alınması gereken gelişim süreçlerini kapsamaktadır. Bu bölümde bu alanlardaki gelişim süreçleri detaylı olarak ele alınmaktadır.

Yaşlılık Döneminde Fiziksel Gelişim

Zaman geçtikçe insan vücudunu oluşturan sistemlerde zayıflamalar ve işlev bozuklukları görülmektedir. Yaşlı bireylerin de vücutlarında pek çok değişim yaşanmaktadır. Yaşlılık döneminde fiziksel büyüme durmuştur. Yaşlılarda en sık iskelet-kas sistemi, solunum ve dolaşım sistemi hastalıkları görülmektedir (Alyaz vd., 2005). Kas ve vücut sıvıları azalmakta, yağ dokusunda artma olmaktadır. Bu nedenlerle yaşlı birey; fiziksel açıdan güçsüz, kan kayıplarına dayanıksız ve enfeksiyonlara karşı dirençsizdir. Yaşlılarda kalp atımı azalır, kalp büyümesi sık görülür, strese cevapta azalma olur, damar esnekliği azalır ve organların oksijen yönünden beslenmesi azalır (Çağlar, 2014). Bu nedenlerle yaşlı bireylerin; nabız sayısı yavaştır ve kalp yetmezliğine kolay girebilir, tansiyonu gençliğine göre daha yüksektir, parmak uçları soğuk ve soluk olabilir, uzun süreli susuzluk yada az nicelikte bile ani bir kan kaybı ile başta böbrekler ve

beyin olmak üzere organlarında hasar oluşabilir (Cüceloğlu, 2010). Bu nedenlerle; her gıdayı kolayca sindiremez, aldığı ilaçların metabolize edilmesi yavaşlar. Pek çok ilaç, normal dozunda yaşlılarda zehirlenmeye neden olabilir (Özdemir, 2001). Yaşlının beyninde kan akımı azalır. Bu nedenle yaşlı insanda; bellek kaybı görülebilir, koordinasyonda azalma olabilir, kolayca çökkünlüğe (depresyona) girebilir. Yaşlılarda sinir iletim hızı azalır, reflekslerde yavaşlama görülür. Bu nedenlerle yaşlı bireylerin yanma ve donma riski daha yüksektir, kazalardan kendini daha az korur, böylece daha ağır yaralanabilir (Tamam ve Öner, 2001). Yaşlılık döneminde görülen fiziksel sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Özker, 1999):

- Gözlerde uyum yeteneğinin bozulması ve yakını görememe, ışığa uyumda azalma,
- Vücut direncinde zayıflama,
- Tat ve koku duyusunda bozulmalar yaşama,
- Saçların beyazlaması,
- Derinin buruşması,
- Soğuk, ısı ve dokunma duyuları ile ağrı eşliğinde azalması,
- İşitme refleksinin azalması ve işitme ile ilgili sorunların artışı,
- Hücre sayısının azalması ve hücre fonksiyonlarının yerine getirilememesi,
- Dolaşım bozuklukları, felç (inme), diyabet,
- Diş sayısının azalması ve dolayısıyla çiğneme fonksiyonlarının bozulması, mide salgılarının azalması,
- Kadınlarda menopozun da etkisiyle kaslarda zayıflık ve kemiklerde kireçlenmelerin olması,
- Erkeklerde prostat bezlerinde genişleme, mesane hacminde azalma,
- Cinsel fonksiyonlarda azalış,
- Beyin ağırlığında ve belli bölgelerdeki hücrelerin sayısında azalma.

Yaşlılık Döneminde Psiko-Sosyal Gelişim

Yaşlılık döneminde görülen fiziksel değişimlerin yanı sıra psikososyal alanlarda da değişimler meydana gelmektedir. Yaşlılık döneminde emeklilik ile beraber mevcut gelir seviyesinde düşüş ve/veya işsizlik açısından artışlar meydana gelebilmektedir. İstihdam edilen yaşlılar ise genellikle düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013). Ekonomik süreçlerde yaşanan bu olumsuz değişimler yaşlı bireyin psikososyal gelişim alanlarını da etkilemektedir.

Yaşlılık evresinde bireyin sosyalleşme düzeyi ve etkinliği, sosyal yaşantısı ve sosyal destek ağı azalmaktadır. Toplumsaki sosyal roller kaybolurken yaşlı daha pasif bir pozisyonda bulunmaya başlamaktadır (Danış, 2009). Bu yönüyle yaşlılık dönemi çocukların kendi yaşamlarını sürdürdükleri yeni bir aile örüntüsü, sosyal çevredeki bireylerin ve eşin kaybı, inanılan değerlerin kaybolması, yaşam tarzının değişmesi, yaşamın sonuna doğru yaklaşılması ve ekonomik özgürlüklerin azaldığı bir yaşantıyı içermektedir (Altay ve Emiroğlu, 2005; İlgar ve İlgar, 2007). Aynı zamanda yaşlılık, karşılaştığı değişimlere karşı toplumun geliştirdiği tutum ve değerleri de içine alan bir dönem olarak değerlendirilmelidir. Yaşlı bireylerin psiko-sosyal alanda karşılaştığı sorunlar şu şekilde özetlenebilir (Er, 2009):

- Aile yapısındaki değişimler, aile ilişkilerinin zayıflaması, kuşak çatışmaları,
- Barınma sorunları, konut yetersizliği, çocuklardan ayrı yaşama, huzurevi/ yaşlı bakım merkezine yönelik toplumun olumsuz bakış açıları,
- Yalnızlık, sosyal izolasyon ve kendini işe yaramaz hissetme durumu,
- Rol kayıpları,
- Emeklilikle birlikte üretkenliğin azalması, gelirden büyük oranda azalmalar ve maddi sorunlar, statü kayıplarının yaşanması, işsizliğin yaşanması,
- Sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluklar, bakım gerektiren hastalıklar varsa bakımın nasıl temin edileceği,
- Dışlanma,
- Anksiyete, kaygı ve depresyon,
- Travma sonrası stres bozukluğu,
- Alzheimer ve demans,
- Ben merkezci davranışlar,
- Eskiye olan özlemin gün geçtikçe artması,
- Ölüm korkusu,
- Eşin, akrabaların veya çocukların ölümüne uyum sağlayamama.

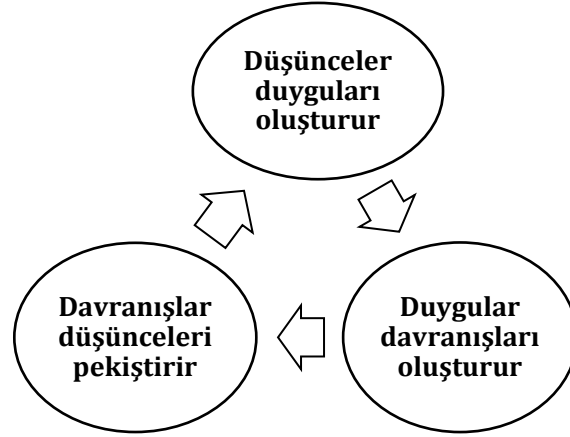
Yaşlılık Döneminde Bilişsel Gelişim

Yaşlılık evresiyle birlikte bireylerin bazı bilişsel işlevlerinde gerilemeler yaşanabilmektedir. Bu gerileme kimi zaman yaşlı bireyin günlük yaşam fonksiyonlarının ciddi biçimde olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikler demans ve Alzheimer gibi hastalıklar bilişsel işlevlerde ciddi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu süreçte bireylerin bilgiyi işleme hızı yavaşlamaktadır. Bu nedenle öğrenme süreci zorlu bir döneme girmektedir (Türk Geriatri Vakfı, 2015). Dikkatin farklı boyutları da yaşlanmadan olumsuz yönde etkilenmektedir. Yaşlılarda çoğunlukla dikkatin sürdürülmesini (konsantrasyon) gerektiren görevlerde başarısızlık görülmektedir (Özmenler, 2001). Yaşlılık döneminde oluşabilecek bilişsel sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Clark ve Cummings, 2003):

- Yaşlıda algılamada yavaşlama ve azalma,
- Yaratıcı yeteneklerde düşüş,
- Dikkatsizlik,
- Düşünme hızında yavaşlama,
- Öğrenme yeteneğinde kayıplar,
- Depresyon,
- Yeniliklere uyum sağlayamama,
- Alzheimer ve demans.

BİLİŞSEL-DAVRANIŞÇI YAKLAŞIM

Bilişsel davranışçı yaklaşım (BDT), günümüzde yaygın olarak kullanılan bir psikoterapi çeşididir. Türkçapar ve Sargın'a (2012) göre bu yaklaşım davranışı ve duygulanım süreçlerini inceleyen modellerin bir sentezini oluşturmaktadır. Depresyon, anksiyete, OKB, öfke kontrolü sorunları ve bağımlılık gibi pek çok ruh sağlığı bozukluğu ile ilişkili alanlarda etkili olarak kabul edilen ve kullanılan bir terapötik yaklaşımdır.

Şekil 1. Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Modeli
(Kaynak: Türkçapar ve Sargın, 2012)

Bireylerin olayları algılama biçiminin duygusal tepkilerini etkilediği gerçeği bilişsel davranışçı yaklaşımın temel çıkış noktasıdır. Bu yaklaşımın odağında kişinin duygusal tepkisinin doğrudan durumdan değil, durumla ilgili düşüncelerinden etkilendiği bulunmaktadır. Buna göre kişiler stres ve baskı altında olduklarında net, açık ve berrak bir biçimde düşünemezler ve bu nedenle düşüncelerinde çarpıklık meydana gelir. Bu doğrultuda bu yaklaşım, bireylerin kendilerinde strese yol açan düşüncelerini belirlemelerini ve bu bilişlerin gerçekçi olup olmadığını değerlendirmelerine fayda sağlar. Bu incelemenin akabinde çarpık düşüncelerin değiştirilmesi yönünde adım atılması, bu sürecin öğrenilmesi ve davranış değişikliği sonucunda bireyin iyi hissetmesi amaçlanır. Bu doğrultuda kişilerin etkin başa çıkma becerilerine sahip olması amaçlanmaktadır (Hamamcı, 2003). Müracaatçı ile yapılan uygulamalarda olumsuz otomatik düşüncelerin saptanması, bu düşüncelerin duygular ile olan bağlantılarının kurulması, çarpık düşünceler yerine daha gerçekçi fikirlerin konulması ve bunun hayata geçirilmesini sağlayan becerilerin kazandırılması esastır (Ünal ve Kaya, 1999). Bu kapsamda da sorun çözme ve davranış değişikliği bilişsel davranışçı yaklaşım temelinde yapılan uygulamalarda sıklıkla kullanılmaktadır (<http://www.bilisseldavranisci.org/>; O'Donohue, 2012).

Bilişsel davranışçı yaklaşımın temelinde müracaatçının sorunu hakkında ortak bir fikir edinilmesi, sorunu birlikte anlaşılması, bu soruna yönelik müracaatçının düşünce, duygu ve davranışlarının ve günlük yaşamdaki fonksiyonlarının nasıl etkilendiğinin belirlenmesi yer almaktadır. Bu doğrultuda, müracaatçının öz kaynaklarını kullanarak sorun meydana getiren koşullarla baş etmesinde yardımcı olacak yeteneklerin ve repertuarın kazandırılması amaçlanmaktadır (Ünal ve Kaya, 1999). Bilişsel davranışçı yaklaşımda müracaatçı ile sosyal hizmet uzmanı mevcut sorun alanlarını tespit ve teşhis etmek için bilişsel, duygular ve davranışlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşımda özellikle "şimdi ve burada" üzerine, güncel olarak bireyde sorun ve stres yaratan durumlar üzerine odaklanır. Bu tedavi yaklaşımı kısa süreli olarak gerçekleştirilmektedir (Rothbaum vd., 2000). Sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı hedeflere ulaşmak ve değişimi gerçekleştirmek için seanslar sırasında yapılan pratikleri uygulamaya geçirmektedir. Bu süreçte sıklıkla ev ödevlerinden veya çeşitli egzersizlerden faydalanılmaktadır (Ünal ve Kaya, 1999).

Sosyal Hizmet Uygulamalarında Bilişsel Davranışçı Yaklaşım

Sosyal hizmet uygulamalarında bilişsel davranışçı yaklaşımın ilkelerinden faydalanılabilmektedir. Buna göre müracaatçıların biliş, duygu ve davranışlarının değiştirilmesi odak noktada bulunmaktadır. Bu doğrultuda bireydeki fonksiyonel olmayan düşünce ve davranışların ortadan kaldırılması ve yerlerine istenen davranışların konulması hedeflenir. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanı bilişsel davranışçı yaklaşımı kullanarak aşağıda yer alan müdahale tarzını benimseyebilir (Topçuoğlu vd., 2013):

a. Fonksiyonel olmayan bilişlerin değişimi: Sosyal hizmet uzmanı bu bakış açısına göre; müracaatçı için yeni bilişlerin geliştirilmesi için yol haritası çizilmesini sağlar. Bu yol haritasında kimi zaman mevcut bilişlerin fonksiyonel olup olmadığının değerlendirilmesi ile süreç başlayabilir. Bu noktada müracaatçının bulunduğu yere göre öncelikle direk olarak müracaatçının düşüncelerinin değiştirmeye başlayabileceği gibi müracaatçının bir içgörü elde edip ardından bilişlerin değişimine de odaklanılabilir.

b. İşlevsiz davranış biçimlerinin değişimi: Sosyal hizmet uzmanı planlı değişim sürecinde davranış değişikliği için stratejiler belirleyebilir. Bu bağlamda istenen ve beklenen davranış örüntülerinin ödüllendirilmesi başarılı bir müdahaleyi beraberinde getirebilir.

c. Sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi: Sosyal hizmet uzmanı müracaatçı sistemi ile çalışırken yaşanan sorunun fark edilmesi, anlamlandırılması, çözüm yolları için alternatif seçeneklerin belirlenmesi, çözüm yoluna karar verilmesi ve verilen kararın uygulanması sonucunda başarının değerlendirilmesi gibi uygulamalar yapabilir.

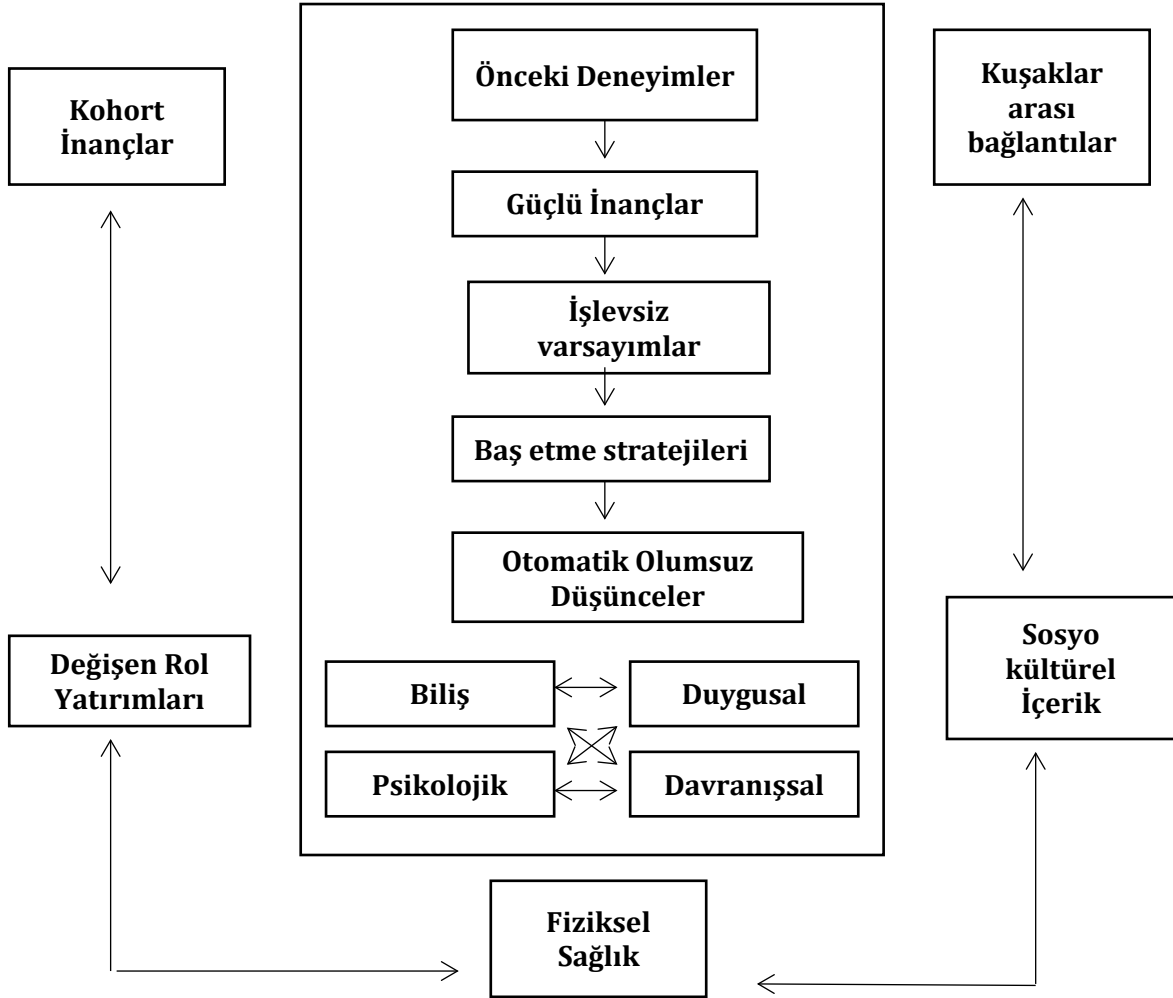
d. Terapötik girişimler: Sosyal hizmet uzmanı müracaatçı ile kuracağı terapötik bağ sayesinde müracaatçının değişim sürecine katılımını aktif edebilir. Bu kapsamda müracaatçıya yeni bilişlerin geliştirilmesine dair yeniden çerçeveleme müdahalesi ile istenmeyen bilişsel/davranışsal belirtilerin abartılmasını içeren paradoksal manevra müdahale stratejisi uygulanabilir.

Yaşlılarla Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Ekseninde Grupla Sosyal Hizmet Uygulamaları

Bilişsel davranışçı yaklaşım uygulamaları bireyle yapılan çalışmalar kadar grupla yapılan terapötik uygulamalarda da kullanılmaktadır. Gruplarla gerçekleştirilen uygulamaların maliyet etkililiği bu alanın gün geçtikçe daha çok popüler olmasına zemin hazırlamaktadır (Singh, 2014). Bilişsel davranışçı yaklaşım temelinde gerçekleştirilen grup çalışmalarında biliş, duygu ve davranışlarla ilgili farkındalık kazandırılması, buna yönelik yeniden yapılandırma çalışmalarının yapılması, sorun çözme ve stres azaltma uygulamalarının gerçekleştirilmesi mümkün olmaktadır. Bunlarla birlikte grup sürecinde haftalık ödevler uygulanabilmektedir (Esen, 2014).

Bilişsel davranışçı yaklaşım temelli grup çalışmalarının tedavideki rolü daha çok klinik deneyimlere dayanmaktadır. Yaşlı müracaatçılarla yapılan çalışmalarda özellikle yas dönemi, kronik hastalıklar ile beraber giden depresyon ve kaygı bozukluğu sürecinde yapılan uygulamalarda yararlı olduğu bildirilmektedir (Ünal ve Kaya, 1999; Evans, 2007).

Kaya'ya göre (1999) bilişsel davranışçı yaklaşım temelli grup çalışması; "bireylerin yaşlılığa veya önceki yaşam deneyimlerine yükledikleri olumsuz değerlendirmeleri, yorumları ve anlamları tanımlayıp yeni yapılandırmalar ortaya koymayı, tedavi süreciyle etkili bir şekilde baş edebilmek için başa çıkma davranışları kazandırmayı ve bu davranışları uygulamayı" amaçlamaktadır. Yaşlılarla yapılacak bilişsel davranışçı grup çalışmasının genel çerçevesini oluşturacak model şu şekilde ifade edilmektedir (Evans, 2007):

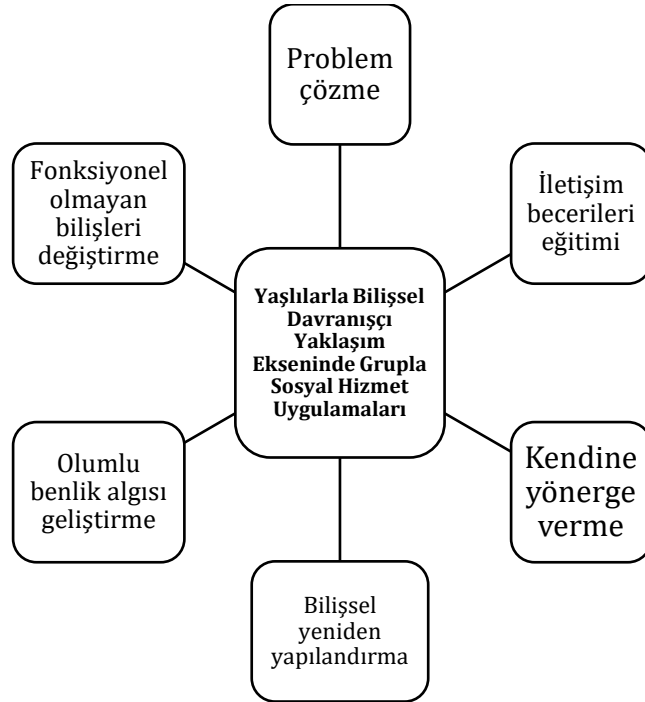
Şekil 2. Yaşlılarla Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Uygulamaları Modeli
(Kaynak: Evans, 2007)

Grup Çalışması Süreci

Grup sürecinde ilk toplantıda; sosyal hizmet uzmanı genellikle üzerinde çalışmak istenilen sorunları belirlemek için üyeler hakkında bilgi toplamaktadır. Bu amaçla katılımcıların geçmişteki ve şimdiki fiziksel ve duygusal sağlığı hakkında bir form doldurmalarını isteyebilir. Bu doğrultuda, grup çalışmasında hangi konuların gündeme geleceği, yani grubun amaçları ve hedefleri üzerinde üyelerle konuşmak faydalı olacaktır.

İlk toplantıda katılımcılarla gizlilik konusu üzerine anlaşma yapılması da önerilmektedir. Çünkü yaşlı bireyin geçmiş deneyimleri, duyguları, düşünceleri, inanç, değer ve tutumlarının grupta gündeme gelmesi olasıdır. Üyenin daha sonrasında pişmanlık duymaması ve kendilerine daha rahat ifade etmelerini sağlamak için bu konu üzerine anlaşılması gerekmektedir. Bilişsel davranış terapisi için genellikle oturum esnasında yuvarlak biçimde oturması önerilmektedir. Bu sayede yaşlı bireyler, rahatsız eden düşüncelerin ve duyguları daha rahat fikir paylaşılacağı düşünülmektedir. Grup liderinin üyelerin kendilerini daha rahat ve güvende hissetmelerine yardımcı olması beklenmektedir.

Bilişsel davranış yaklaşım temelindeki grup çalışmasının genellikle 45 dakikayı geçmemesi ve ortalama 10-20 oturum arasında olması terapötik etkinin artışı açısından fayda sağlaması beklenmektedir (Cox vd., 2011). Yaşlılarla Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Ekseninde Grupla Sosyal Hizmet Uygulamaları kapsamında aşağıdaki uygulamalar yapılabilmektedir:

Şekil 3. Yaşlılarla Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Ekseninde Grupla Sosyal Hizmet Uygulamaları
(Kaynak: Gencöz, 2001)

Yaşlılarla bilişsel davranışçı yaklaşım ekseninde grupla sosyal hizmet uygulamaları kapsamında oturumlarda aşağıda yer alan temel gündemler söz konusu olabilir. Bunlar Yaşlı üyelerin hayatındaki zorlu yaşam olaylarının belirlenmesini, otomatik düşüncelerin belirlenmesini, bilişlerle alakalı olarak yanlış inanışların ortaya konulmasını, bunların sorgulanmasını ve yeni biliş-duygu ve davranış kalıpları geliştirilmesini içerebilmektedir.

•**Yaşlı üyelerin hayatındaki zorlu yaşam olaylarının belirlenmesi:** Yaşlı grup üyelerine dair hastalık, boşanma, yas, yaşam deneyimlerine ilişkin bitmemiş işler, geleceğe yönelik kaygı, korku, depresyon, bağımlılık, iflas, geçmişe yönelik kızgınlık ya da belirli ruhsal bozuklukların belirtileri gibi sorunları içerebilir. Bu kapsamda grup oturumları sürecinde hangi sorun alanlarının odak alınacağı üye etkileşimi ile belirlenebilir.

•**Otomatik düşünceleri belirlemek:** Düşüncelerin, duyguların ve inançların farkına varmaya başlamak: Hangi sorunlara ve amaçlara odaklanılacağı üye etkileşimi ile belirlenip ve sonrasında uzman, üyeleri bunlar hakkındaki düşüncelerini paylaşması için teşvik eder. Bu teşvik, bir deneyim, olay, inanç hakkında üyelerin kendilerine ne söylediği, konu hakkındaki yorumunu, kendisi, çevresindeki diğer kişiler veya olaylarla ilişkili inançlarını gözlemlemeyi içerebilir. Bu nedenle uzman katılımcılara bir düşünce günlüğü tutmalarını önerebilir. Bu öneri, yaşlı üyelerin otomatik düşüncelerini belirlendikten sonra, kişilerin daha sonrasında kendi düşüncelerinin doğruluğunu ve kullanışlılığı incelemesi için yapılmaktadır. Otomatik düşüncelerin incelenmesi için kullanılan bir dizi özel teknikler olsa da en yaygın olarak kullanılan düşünce kayıdır (Cox ve D'Oyley, 2001). Grup ortamında düşünce kaydının kullanılması, üyelerin istenmeyen duygusal tepki ve duygusal reaksiyonlarının kendisi için neler hissettirdiğini ayrıntılarını ile anlatmasını içermektedir.

•**Bilişlerle ilgili yanlış inanışların ortaya konulması:** Yaşlı üyelerin sorunlara yol açabilecek biliş ve davranışlarını tanımalarını sağlamak için, üyelerin odak noktasını farklı koşullar karşısında verdikleri tepkileri düşünmeleri istenebilir. Bu kapsamda yaşlı grup üyelerinin kendine, dünyaya ve geleceğe dair bilişleri ele alınabilir. Bu yanlış inanışlar erken dönemde oluşan bilinçdışı şemalar çerçevesinde gelişmiş olabilir. Grup sürecinde bu şemaları da incelemek fayda sağlayabilir (Steuer ve Hammen, 1983).

•**Yanlış bilişlerin sorgulanması:** Yaşlı üyeler bilişlerle ilgili kalıplarını değerlendirme sürecinde girdiklerinde bu bililerin doğru olup olmadığına dair bir sorgulama süreci başlatılabilir. Burada grup çalışmasının oldukça önemli bir rolü vardır. Çünkü üyeler kendi düşünce kalıplarını ifade ettikçe diğer üyelerle iletişim ve etkileşim kurar. Özellikle etkileşimde duygular ön plana çıkmaktadır. Grubun yardımlaşma ilişkisi sayesinde üyenin kanılarının gerçeklere mi yoksa yanılgılara mı dayandığı daha net biçimde oluşma fırsatı sağlayacaktır (Rokke vd., 2000).

•**Yeni davranış kalıplarının geliştirilmesi:** Bilişsel davranışçı grup çalışmasında yaşlı grup üyelerinin çarpık bilişler ile mücadele etmesinde, bunları sorgulamasında ve yeni bilişler oluşturmasında grup çalışması önemli bir yerde bulunmaktadır. Tek başına davranış değişiklikleri yapmak, semptomların tamamen iyileşmesini sağlamak için genellikle yeterli değildir. Bu nedenle grup sürecinde otomatik düşünce kalıplarını, özellikle de işlevsiz otomatik düşünceleri tanımak ve farkındalığı artırmak öğretilmektedir. Bu

süreçte gerek grup lideri ile üye etkileşimi gerekse üyelerin birbiri ile olan etkileşimi sayesinde yaşlı bireylerin bilişlerini ve davranışlarını değiştirme süreci başlayabilir. Bu, grup çalışmasının önemli bir gücüdür. Bu sayede stres ile başa çıkmada, yeni koşullara uyum sağlamada ve olumlu tutum geliştirmede yaşamın yeniden gözden geçirilmesine olanak vermek mümkündür. Grup lideri grup üyelerinin kaynaşmasını sağlar, "burada ve şimdi" yaklaşımını kullanır, grup üyelerinin empati kurması yolu ile yansıtıcı savunmalarıyla yüzleştirmelerini sağlar, transferans oluşmasını mümkün kılar ve yol ile grup üyelerine yardım eder.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşlılık dönemi ilerleyen kronolojik yaş ile beraber fiziksel, psikososyal ve bilişsel gelişim açısından yaşam seyrinin son dönemlerine doğru süren bir evreyi ifade etmektedir. Bu dönem hem sağlık hizmetleri hem de sosyal hizmetler açısından güçlendirilmiş hizmetlerin sunulmasını gerekli kılan bir zaman dilimini içermektedir. Bu dönemde geriatrik veya gerontolojik sosyal hizmet alanı olarak bilinen uygulama sahasında sosyal hizmet uzmanları görev almaktadır. Bu alanda yaşlıların sorunlarını anlamak, ihtiyaçlarını karşılamak ve iyilik halini sağlamak amacıyla sosyal hizmet müdahaleleri gerçekleştirilmektedir. Bu müdahalelerden biri de mezzo anlamda yapılan grupla sosyal hizmet uygulamalarıdır. Sosyal hizmet uzmanları grupla sosyal hizmet müdahaleleri gerçekleştirirken grubun amacına ve işleyişine yönelik kuramlardan ve bu kuramlarının ilke ve tekniklerinden faydalanabilmektedir. Bu kuramlardan biri de günümüzde terapötik ilişki kurulmasında kullanılan ve oldukça popüler bir yaklaşım olan bilişsel davranışçı yaklaşımdır. Bu çalışmada yaşlılarla yapılacak grup çalışmalarında bilişsel davranışçı yaklaşımın nasıl kullanılabileceği üzerinde durulmuştur.

Bilişsel davranışçı yaklaşım bireyin ruh halinin ve davranışının dünyayı algılama biçimi tarafından belirlendiğini öne süren duygusal bozuklukların bilişsel bir modeline dayanmaktadır. Bu, dünya görüşü, altta yatan varsayımlar ve önceki deneyimlerden elde edilen temel inançlara dayanan bilişlere bağlıdır. Duygusal problemlerin, çarpık bilişlerde ve bunlara karşılık gelen temel işlevsiz varsayımlarda zorluk veya stres yaratan zamanlarında aktive olan temel inançlarda bulunduğu düşünülmektedir. En önemlisi, bilişlerin bilinçli düşüncede meydana geldiği ve bu nedenle daha erişilebilir ve değişime açık olduğu kabul edilmektedir.

Bilişsel-davranışçı terapi, her yaştan yetişkinde bir dizi ruh sağlığı bozukluğu için etkili bir uygulama alanıdır. 65 yaş ve üzeri nüfus oranının giderek artmasıyla birlikte, bu yaş grubunun Bilişsel davranışçı yaklaşım ihtiyaçlarının en iyi şekilde nasıl karşılanabileceğinin bilinmesi önemlidir. Bilişsel davranışçı yaklaşım modelinin özünde bireyin ihtiyaçlarına odaklanma ve esnek, işbirlikçi bir yaklaşım vardır. Terapötik ilişkinin yanı sıra empati, sıcaklık ve gerçekliğe odaklanmaktadır. Aktif, yönlendirici, zaman sınırlı ve hedef odaklıdır, bu da ona yapılandırılmış, odaklanmış bir form sağlamaktadır.

Yaşlılarla yapılan grup çalışmalarında bilişsel davranışçı yaklaşımın kullanılmasında bazı teknikler uygulanabilir. Grup üyelerinin benzer bilişsel yeteneklere sahip olmasını sağlamak için grup ortamında özen gösterilmelidir, aksi takdirde grubun ilerlemesi tehlikeye girebilir. Bu kapsamda bilişsel değişikliklerle mücadele edebilmek için grup liderinin bilgileri sıklıkla tekrarlaması ve özetlemesi, bilgileri birden fazla biçimde ve kaynak aracılığıyla sunması, hafızayı

güçlendirmeye yönelik kaynakların kullanılması, duyuşsal sorunlarla çalışılması, yazılı materyallerin yaşlıların okuyabileceği ve anlayabileceği formatta sunulması, grup seansları sırasında ses kaydı alınması önerilebilir. Aynı zamanda grup sürecinde liderin potansiyel problemlerin farkında olması, bilişsel tarama testlerini kullanması, grup oturumları ve seyrinde esnekliğin korunması ve aktiviteyi sınırlayan işlevsiz inançlarla mücadele etmesi, gerçekçi hedefler üzerinde çalışması önemlidir. Bu süreçte otomatik düşüncelere meydan okumak için katılımcılardan bilişlerini destekleyen veya desteklemeyen kanıtları listelemeleri istenebilir. Onlardan düşünceyi yapıbozuma uğratmaları ve düşüncenin doğru olabilecek yönlerinin yanı sıra aşırı genelleştirilmiş veya yanlış olabilecek diğer yönleri belirlemeleri beklenebilir. Bu sayede grup üyeleri mevcut olan bilişlerin sonuçlarını incelemeye ve otomatik düşüncelerinin geçmişte nereden öğrenilmiş olabileceği üzerine düşünmeye teşvik edilebilirler.

KAYNAKLAR

- Altay, B. ve Emiroğlu, O.N. (2005). Yaşlılık Hizmetleri. *O.M.Ü. TP Dergisi*; 22(4),165–170.
- Arshi, M. vd. (2016). The Effectiveness Of Group Social Work Forgiveness İntervention On The Life Satisfaction Of The Elderly Living İn Care İstitutions. *Iranian Journal of Ageing*, 10(4), 174-181.
- Aydemir, Ç. ve Kısa, C. (2001). Konsültasyon Liyezon Psikiyatrisinde Demans. *Klinik Psikiyatri*; 4,203-211
- Aylaz ,R. vd. (2005). Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Sosyal, Sağlık Durumları Ve Günlük Yaşam Aktivitelerinin Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*; 12(3),177-183
- Beğler, T. ve Yavuzer H. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim Dergisi*;25, 1-3.
- Bekir, O. (2011). *Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik- Yaşlılık- Ölüm*. İmge Kitabevi, 9. Baskı: Ankara: 285-367.
- Birleşmiş Milletler (2019). World Population Ageing 2019. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>, (Erişim: 01.05.2021)
- Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (2019). <https://www.un.org/development/desa/ageing/>, (Erişim: 01.05.2021)
- Çağlar, T. (2014). Yaşlılık Ve Sosyal Hizmet: Yaşam Destek Merkezi Örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*; 25(2), 145-162.
- Cangöz, B. (2009). *Yaşlılıkta Bilişsel ve Psikolojik Değişim. Geriatri: Multidisipliner Yaklaşım*. Türk Eczacılar Birliği Yayını, No:4.
- Chen, L. vd. (2019). The influence of social support on loneliness and depression among older elderly people in China: Coping styles as mediators. *Journal of community psychology*, 47(5), 1235-1245.
- Clark, D.G. ve Cummings, J.L. (2003). Demans Tanısı ve Tedavisi: Bir Güncelleştirme, *Demans Dergisi*. 1(1), 21-29.
- Cox,D. ve D'Oyley, H. (2011). Cognitive-behavioral therapy with older adults, *B C Medical Journal*, 53(7), 348-352.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve Davranışı*. Remzi Yayınevi, 20. Baskı: İstanbul.
- Danış, M. Z. (2009). Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Yalnızlık ve Yoksulluk Durumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Açısından Bazı Çıkarımlar, *Toplum ve Sosyal*; 201, 67 – 84.
- Dünya Sağlık Örgütü (1963). Ageing and health. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/66941/WHO_NMH_NPH_01.2.pdf;jsessionid=D659BA5961BC28FB13BD9C0E62E53A08?sequence=1, (Erişim: 01.05.2021)
- Dünya Sağlık Örgütü (2017). Global strategy and action plan on ageing and health <https://www.who.int/publications/i/item/global-strategy-and-action-plan-on-ageing-and-health-summary>, (Erişim: 01.05.2021)

- Duyan, V. vd. (2017). The effects of group work with institutionalized elderly persons. *Research on Social Work Practice*, 27(3), 366-374.
- Er, D. (2009). Psikososyal Açıdan Yaşlılık, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(4),132-144.
- Erikson, E. (1995). *Dialogue with Erik Erikson*. Jason Aronson, Incorporated.
- Esen, E.Ö. (2014). Psikoeğitim Ve Bilişsel Davranışçı Terapide Terapötik Amaçlı Uygulanması, Okan Üniversitesi, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Tezi.
- Evans, C. (2007). Cognitive-behavioural therapy with older people, *Advances in Psychiatric Treatment*; 13 (2), 111-118.
- Gencöz, T. (2001). Kaygı Bozukluklarının Tedavisinde Kognitif-Yeniden Yapılandırma Tekniğinin Uygulanışı, *Kriz Dergisi*; 9(2), 23-28.
- Hamamcı, Z. (2003). Bilişsel Davranışçı Yaklaşımla Bütünleştirilmiş Psikodramanın Temel İnançlar Üzerine Etkisi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*;19(2), 7-13.
- Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Web Sayfası (2015). BDT nedir? http://www.bilisseldavranisci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=59: bilisel-davranc-terapi-nedir- (Erişim: 01.05.2021)
- <http://www.kisiselgelisimveolumlamalar.com/ruh-sagligi/bilissel-davranis-terapisi-ve-seanslari-t539938.0.html> (Erişim: 01.05.2021)
- Türk Geriatri Vakfı (2015) Yaşlılık <http://www.turkgeriatrivakfi.org.tr/index.php/demans-bunama> (Erişim: 01.05.2021)
- İlgar, L. ve İlgar, Ş. (2007). Yaşlılık Dönemi Ve Yaşlının Gelişim Görevleri, *Hasan Ali Yücel Eğilim Fakültesi Dergisi*;1, 147-156.
- Karadeniz, O ve Öztepe, N.D. (2013). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu, *Çalışma ve Toplum Dergisi*; 3: 77-102.
- Kaya, B. 1999. Yaşlılık Ve Depresyon – I Tanı Ve Değerlendirme, *Turkish Journal Of Geriatrics*; 2(2), 76-82.
- Lowy, L. (1962). The group in social work with the aged. *Social Work*, 43-50.
- O'Donohue, W.T. (2012). *Cognitive behavior therapy core principles for practice*, E-brary, Inc. Hoboken, N.J. Wiley: 12-13.
- OECD (2020). Elderly Population. <https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm>, (Erişim: 01.06.2021)
- Özdemir, S. (2001). Liver diseases in the elderly. *Cerrahpaşa Journal Medical*; 32 (2), 120-127.
- Özker, R. (1999). Geriatri Konusunda Düşünceler, *Türk Geriatri Dergisi*; 2(4):188, 1-10.
- Özmenler, K.N. (2001). Yaşlılık çağı depresyonları, *Duygudurum dizisi*; 3:109-115.
- Ray, M., vd. (2015). Gerontological social work: Reflections on its role, purpose and value. *British Journal of Social Work*, 45(4), 1296-1312.

- Rokke, P.D. , vd. (2000). Self-Management Therapy and Educational Group Therapy for Depressed Elders, *Cognitive Therapy and Research*; 24(1), 99-119.
- Rothbaum, B.O. , vd. (2000). *Cognitive-behavioral therapy. Effective treatments for PTSD: Practice guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studies*, New York:Guilford Press.
- Singh, S. (2014). Delivering group CBT- competencies and group processes. *JCBPR*, 3 (3),150-155.
- Steuer, J.L. ve Hammen,C.L. (1983). Cognitive-behavioral group therapy for the depressed elderly: Issues and adaptations. *Cognitive Therapy and Research*, 7(4), 285-296.
- Tamam, L. ve Öner, S. (2001). Yaşlılık Çağı Depresyonları, *Demans Dergisi*, 1(1), 5-60.
- Topçuoğlu, R. vd. (2013). *Sosyal Hizmet Uygulamaları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir: 18-19.
- Türkçapar, M. H. ve Sargın, A. E. (2012). Cognitive Behavioral Psychotherapies: History and Development. *JCBPR*, 1 (1),7-14.
- Ünal, S. ve Kaya, B. (1999). Yaşlılık Ve Depresyon Tedavi Yaklaşımları, *Turkish Journal of Geriatrics*; 2(2), 83-89.
- Yıldız, M. (2012). Bağlanma Kuramı Açısından Yaşlılık Dönemine Genel Bir Bakış, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(1),1-30.

TÜRK- AMERİKAN İLİŞKİLERİ: HALKBANK MESELESİ

Mehmet Nur Çelikaslan
Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu,
e-mail: phdcelikaslan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0189-6836

DOI : 10.47358/sentez.2021.20
Makale Türü : Derleme
Gönderim Tarihi:17.05.2021
Revizyon Tarihi:20.06.2021
Kabul Tarihi:25.06.2021

Bu makaleye atıfta bulunmak için:
Çelikaslan, M. N. (2021). Türk-
Amerikan İlişkileri: Halkbank
Meselesi. ETÜ Sentez İktisadi ve
İdari Bilimler Dergisi. Sayı: 4, 61-
73.

 iThenticate

Öz: Bu çalışmada liberal değerleri paylaşan iki müttefik ülke Türkiye ve ABD'nin Halkbank gerilimi örneğinde sergiledikleri yaklaşımlar realist ve liberal uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde incelenecektir. Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden vaka çalışması türlerinden açıklayıcı/tanımlayıcı durum yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde veri toplama amacı ile kullanılan araçlardan olan mülakat yöntemi ve doküman incelemesi ile veri toplanmıştır. Araştırma sonucunda İki ülke arasında gerçekleşen Halkbank geriliminde ABD tarafının problemleri liberal bir yaklaşımla müzakere ederek çözmek yerine, realist yaklaşımı benimsediği bir olay olduğu tespitine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan İlişkileri, Liberal Yaklaşım, Realist Yaklaşım, Halkbank Krizi, Kazan Kazan

Jel Kodları: F51, F55

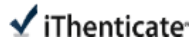
TURKISH – AMERICAN RELATIONS :HALKBANK EVENT

Mehmet Nur Celikaslan
Lect., Gaziantep University, Social
Sciences Vocational School,
e-mail: phdcelikaslan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0189-6836

DOI : 10.47358/sentez.2021.20
Article Type : Compilation
Application Date: 05.17.2021
Revision Date: 06.20.2021
Admission Date: 06.25.2021

To cite this article:
Celikaslan, M. N. (2021). Turkish-
American Relations: Halkbank
Event. ETU Synthesis Journal of
Economic and Administrative
Sciences. Issue: 4, 45-60.

This article was checked by

Abstract: This study investigates how the tensions between and the conflicting interest of the two allied countries Turkey and the USA sharing liberal values challenge the conceptual framework by looking at their attitude during the crisis of Halkbank event. The current study aims to explore the parties approach to resolving the matter over the Halkbank event brought about by their interests and concerns for national security resulting from the global developments between Turkey and the USA between the years 2002-2020. It is based on the explanatory/descriptive approach under the case study as one of the strategies of the qualitative research designs. The data were collected through interviews and document analysis. The findings show that the USA went for the realist approach rather than a liberal one based on negotiations in resolving matters such as the matter over the Halkbank crisis.

Keywords: Turkey – USA Relations, Liberal Theory, Realist Theory, Halkbank Crisis, Win – Win.

Jel Kodları: F51, F55

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkilerinin 1 Mart tezkeresi ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönemi, “İlişkinin temellerinin sarsıldığı evre” olarak nitelendirilebilir. 2002 sonrası dönemde 1 Mart Tezkeresi ve akabinde yaşanan Süleymaniye’de yaşanan Türk Askerlerinin başına çuval geçirilmesi olayı, Türkiye’ye yönelik silah ambargoları, Halkbank gerilimi, vize gerilimi, Rahip Brunson olayı, Suriye meselesi ve Türkiye’nin S-400 alımına yönelmesi gibi olaylar ve gerilimler iki ülke ilişkilerinin müttefiklik veya stratejik ortaklıktan adeta “rakip” veya “hasımlık”a dönüşmeye başladığının göstergesi olmuştur. Bu dönemde iki ülkenin yaklaşımlarını etkileyen unsurları ve olayları; Soğuk Savaş sonrası dönemin yarattığı belirsizlik, Türkiye’nin ekonomik gücündeki artış, Türkiye’nin yakın bölgesinde ortaya çıkan güç boşlukları, Türkiye’nin Rusya ve İran ile olan ilişkileri, ABD’nin Türkiye ile olan sorunlarının çözümünde realist dış politika araçlarını kullanmayı tercih etmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulması parametreleri üzerinden okumak mümkündür.

Rusya yanında, ekonomik görünümündeki konsolidasyon Türkiye’nin dış politikada daha fazla inisiyatif kullanma isteğini tetiklemiş ve Batı dünyasıyla gerginliğe neden olabilecek bağımsız politikaları öncelmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de dış kaynaklı olduğuna inanılan iç siyasi ve güvenlik merkezli gelişmelerin eşliğinde Türkiye geçmişe oranla Batı odaklı politikalarından ziyade daha fazla inisiyatif kullanabileceği eğilimlere yönelmiştir. Türkiye’nin daha bağımsız bir dış politika izleme arzusunun izlerini Murat Yeşiltaş ve Ferhat Pirinççi gibi akademisyenler tarafından dile getirilen “Türkiye’nin Büyük Stratejisi” kavramı bağlamında da görmek mümkündür (Yeşiltaş ve Pirinççi, 2020:7).

Türkiye’nin iç dinamikleri ve doğrudan Türkiye ile ilintili gelişmeler yanında bölgesel vakalar Türk-Amerikan ilişkilerine şekil vermiştir. Türkiye’nin yakın bölgesinde, 2003 yılında icra edilen Irak müdahalesi sonucunda ortaya çıkan güç boşluğu ve Arap Baharı nedeniyle Suriye ve Libya gibi ülkelerde ortaya çıkan karışıklıklar Türkiye’yi önleyici politika izlemeye itmiştir. Ancak Ortadoğu coğrafyasında ABD, Türkiye gibi Bölgesel güçlerin tayin edici rolüne sıcak bakmadığı bilinmektedir. Çıkarlarını koruma ve bekasına yönelik muhtemel oluşumları baskılama niyetindeki Türkiye ile ABD, zaman zaman çelişen çıkarlar nedeniyle krizler yaşayabilmektedir. Bu bağlamda özellikle Suriye iç savaşı dolayısıyla ortaya çıkan sorunlarda Türkiye ve ABD’nin problemlerin çözümüne ilişkin amaç ve kullanılacak araç konusunda anlaşmazlıklar yaşadıkları görülmüştür. ABD’nin terör örgütü PKK’nın bir kolu olarak nitelendirilebilecek YPG’yi DAEŞ’le mücadele ettiği iddiasıyla desteklemesi Türkiye’nin ulusal güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur (Demirel, 2020:140). YPG’nin Türkiye’nin bir numaralı güvenlik sorunu olarak görülen PKK ile olan organik bağları nedeniyle Türkiye’de siyasi liderlik ve kamuoyu ABD’nin güvenilir bir müttefik olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır.

Türkiye’nin Rusya ve İran ile olan ilişkileri de Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Türkiye’nin ABD için geleneksel rakip olan ve tekrar küresel bir güç olmayı amaçlayan Rusya ile yakınlaşması ilişkiler üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bu tepkinin yalnızca ABD ile sınırlı olmadığını Ukrayna nedeniyle Rusya’ya yaptırımlar uygulayan AB ile de ilişkilerin gerilmesinde bir etken olduğu görülmektedir. ABD ve Avrupa’nın beklentisi Rusya’ya karşı Türkiye’nin de kendilerine paralel bir tavır alması yönündedir. Türk hükümeti kendisinden

beklenen bu tavrı ancak Kasım 2015 sonrası sınır ihlali yapan Rus uçağının düşürülmesi sonrası dönemde net bir şekilde sergileyebilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2016 yılı Mayıs ayında gerçekleşen 10. Balkan Ülkeleri Genelkurmay Başkanları toplantısında yaptığı konuşmada NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ile aralarında geçen konuşmaya değinerek “Karadeniz’de görünmemeniz Karadeniz’i adeta Rus gölü olarak gösteriyor” şeklindeki ifadelerini Stoltenberg’e aktardığını ifade etmiştir (Aljazeera, 2016).

ABD tarafı için Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında en önemli sorunlardan biri de Türkiye’nin Rusya’ya yöneliminin bir sembolü olarak görülen S-400 hava savunma sistemlerini tedariki meselesidir. Türkiye’nin S-400 hava savunma sistemleri alımına yönelmesi ABD tarafında ciddi rahatsızlık yaratmıştır. Türk-Amerikan ilişkileri yanında dolaylı sorunlar önemli bir girdi olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki S-400 Füze sistemlerinin alınması sonrasında Türkiye’ye yönelik CAATSA yaptırımları uygulanmaya başlanmış ve Türkiye parasını ödemediği halde F-35 yeni nesil savaş uçağı programından hukuksuz bir şekilde çıkarılmıştır.

Diğer taraftan Türkiye ve ABD arasındaki en büyük gerilimlerden biri de İran’ın içinde olduğu, kamuoyunda Halkbank Davası olarak bilinen süreç olmuştur. Bu sorun hukuki bir problem olmaktan ziyade ABD tarafının gerektiğinde Türkiye’ye karşı kullanabileceği bir dosya görünümü arz etmektedir.

Obama döneminde başlayan ve Trump döneminde devam eden bir olay olarak nitelendirilebilecek Halkbank davasında realist yaklaşımın etkisini açık bir biçimde görmek mümkündür. ABD tarafı Obama döneminde nispeten liberal anlayışa yakın bir duruş sergilemiştir. Ancak bu dönemde Türkiye’yi ziyaret eden ABD’li bürokratların üstü kapalı imalarının liberal anlayışla uyummadığını da belirtmek gerekir. Türkiye’nin İran ile olan ticaretinden duyulan rahatsızlığın ABD yetkililerince her vesile ile dile getirildiği görülmektedir. Bu yaklaşımların liberal ekonomik anlayışın en temel belgelerinden biri olan Washington Mutabakatı ile de ilgisinin olmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Trump dönemi ile beraber İran’a yönelik sertlik yanlısı realist politikanın etkileri Türk-ABD ilişkilerine daha fazla yansımaya başlamıştır.

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ: HALKBANK GERİLİMİ

ABD ile Türkiye arasında yaşanan 2002 sonrası gerilimlerin halkalarından biri de Halkbank olayı olarak nitelendirilen yargı sürecidir. ABD’nin çıkarları ve İran’a yönelik güvenlik kaygıları ile Türkiye’nin ekonomik çıkarları ve kaygıları çatışmıştır.

İran’ın hedefte olmasına yol açan ve hem İran ekonomisinin hem de İran’la ticaret yapma zorunluluğunda olan Türkiye gibi ülkelerin ekonomilerine ciddi zararlar veren gelişmelerin kökenleri 1979 tarihinde gerçekleşen İran Devrimi’ne kadar uzanmaktadır. Devrimden sonra devrik Şah Rıza Pehlevi Kanser tedavisi amacıyla ABD’ne giriş yapmıştır. Dönemin İran yönetimi ise bu olayı kendilerine karşı yapılmış düşmanca bir adım olarak değerlendirmiştir. Kasım ayında bir grup radikal militan ABD Büyükelçiliği’ni basarak 52 Amerikalıyı rehin almış ve devrik Şah’ın İran’a iadesini talep etmiştir. Şah Amerika’dan ayrıldıktan sonraki son durağı olan Mısır’da 1980 yılında kanserden ölmüştür. Amerikalı rehinelere ise 444 gün rehin tutulduktan sonra 1981 yılında serbest bırakılmışlardır (USA TODAY, 2018) Bu olay uzun yıllar sürecektir olan İran ile ABD

arasındaki husumetin tohumlarını ekmıştır. Devrimden sonra ABD ve İsrail düşmanlığı İran Dış Politikası'nın temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Bu düşmanlık en somut bir biçimde A. Humeyni'nin demeçlerinde görülebilir.

Amerikan rehinelere yanında, İran'ın nükleer programı ABD ile ilişkileri gererken sorunun olumsuz sonuçları Türkiye'yi de etkilemiştir. İran'ın nükleer enerjiye olan ilgisi Şah dönemine kadar uzanmaktadır. İran Şahı'nın nükleer enerjiyi kullanma hedefi hem İran'ın bu konuda gerekli altyapısının olmaması hem de bu enerjinin büyük güçlerin tekelinde olması nedeniyle başlangıçta sonuçsuz kalmıştır. 1970'li yıllarla beraber özellikle 1973 petrol krizinden sonra İran'ın artan gelirleri onun nükleer enerji alanında çalışma konusunda cesaretlendirmiştir. Şah döneminde ABD ile bu konuda işbirliği yapılmıştır. 1979 İran Devrimi ile beraber bu alanda Amerika ile yapılan iş birliği sona ermiştir. Devrimden sonra İran başta Almanya olmak üzere Fransa ve İsveç'ten yarım kalan tesislerin tamamlanması konusunda yardım talep etmiştir. Girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine 1995 yılında konu ile ilgili olarak Rusya ile bir anlaşma yapmıştır. İran yalnızca Rusya ile değil Çin ile de iş birliğine gitmiştir. İran'ın uranyum zenginleştirme tesislerini ortaya çıkmasıyla beraber 2000'li yıllara doğru bu konudaki gerilim giderek artmıştır. İran'ın radikal dini yorumu, nükleer çalışmaları ve balistik füze geliştirme programı nedeniyle İsrail ve Amerika tarafından tehdit olarak algılanmaktadır (Kibaroglu, 2013:1-8). Amerikan tepkisinin somut bir ifadesi olarak ABD Başkanı G.W. Bush 29 Ocak 2002 tarihinde gerçekleştirdiği bir konuşmasında Irak ve Kuzey Kore ile birlikte İran'ı "Şeytan Ekseni" ülkeleri olarak nitelendirmiştir (YouTube, 2013). G.W. Bush bu devletlerin terörizmi desteklediklerini, kitle imha silahları elde etmeye çalışarak dünya barışını ve güvenliğini tehdit ettiklerini öne sürmüştür.

İran yıllarca nükleer alandaki çalışmalarının askerî değil barışçıl amaçlarla olduğunu ileri sürmüştür. Obama döneminde İran ile nükleer alana yönelik bir anlaşma imzalanmış ancak D. Trump göreve geldikten sonra bu anlaşmayı tanımadığını deklere etmiştir. 8 Mayıs 2018 tarihinde D.Trump İran'ın terörü desteklediğini, balistik füze geliştirme peşinde olduğunu ve yapılan anlaşmanın buna zemin hazırladığını gerekçe göstererek Obama döneminde İran ile yapılmış olan anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. D.Trump'un nükleer silah geliştirme faaliyetlerinden dolayı İran'a yaptırım uygulanacağını ilan etmesi üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres, D.Trump'ın kararında dolayı derin endişe duyduğunu dile getirmiştir (NTI, 2019).

ABD'nin İran'la olan mücadelesinin yalnızca resmi devlet kurumları ile sınırlı olmadığı söylenebilir (UANI, 2019). ABD'nin İran'la mücadelesinin bir ayağını da United Against Nuclear Iran (UANI) gibi devlet dışı kuruluşlar oluşturmaktadır. 2008 yılında kurulan UANI İran rejiminin ekonomik ve diplomatik olarak izole edilmesi ve illegal olarak tanımladığı nükleer silah geliştirme faaliyetlerinden caydırılmasını kendisine temel amaç olarak belirlemiştir. UANI üyeleri arasında ABD Hazine Bakanlığı terörün finansmanı uzmanlarından Avi Jorisch, eski Mossad Başkanı Meier Dagan, D. Trump'ın eski Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton gibi isimler yer almaktadır.

ABD'nin İran'la olan mücadelesi yalnızca BM yasaları çerçevesindeki yaptırımlardan ibaret değildi. ABD aynı zamanda Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası (International Emergency Economic Powers Act) gibi kendi yasalarını dayanak göstererek İran'la mücadele etmiştir. ABD hukukun bir parçası olan bu yasal düzenlemeler Hakan Attila'nın tutuklanması ve Halkbank olayı olarak bilinen davalar sürecinin gerekçeleri oluşturulmuştur. Halkbank olayı olarak

isimlendirebileceğimiz yargı sürecinde, Amerikan tarafı, Türkiye'yi İran'a yönelik ambargoyu Halkbank aracılığıyla delerek Amerikan ekonomisini zarara uğratmakla itham etmiştir. Bu iddia ile New York bölge mahkemesi Halkbank'ın Genel Müdür Yardımcısı M. H. Atilla'yı yargılayarak cezalandırılması yönünde karar vermiştir. 27 Mart 2017 tarihinde JFK hava alanında tutuklanan H. Atilla 2019 yılında serbest bırakılmıştır. Ancak Türk yetkilileri bu olayı Amerika'daki Türkiye karşıtı çevrelerin bir komplosu olarak değerlendirmiştir (Atlantic Council, 2018). ABD yönetimi Adalet Bakanlığı Halkla İlişkiler Ofisi aracılığıyla 3 Ocak 2018 tarihinde dava ile ilgili yayınladığı basın bildirisinde kendi açısından Hakan Atilla ve Halkbank davasını gerekçelendirmeye çalışmıştır. Bu açıklamada Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın 1979 yılından beri İran'ı Amerika'nın ulusal güvenliği, ekonomisi ve dış politikasına yönelik olarak olağan dışı bir tehdit olarak tanımladığına vurgu yapılmıştır. Açıklamada bu tehdide yönelik olarak Amerikan hükümetinin Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası (IEEPA) kapsamında bazı yaptırımlar getirdiği belirtilmiştir. Bu yaptırımlara göre Amerika Birleşik Devletleri ve Amerikalı şahıslar ile İran hükümeti ve İranlı şahıslar arasında finansal işlemler yasaklanmıştır. Hakan Atilla 2010-2015 yılları arasında Reza Zarrab ile beraber oluşturdukları organizasyonla Amerikan finans kurumlarını ve uluslararası finans ağlarını kullanarak İran'a yasadışı para aktarılmasını sağlayan yasaklı finansal işlemleri gerçekleştirmekle suçlanmıştır. Bu yolla H. Atilla'nın Amerikan yaptırımlarını ihlal ettiği iddia edilmiştir. H. Atilla'nın bu işi yaptırımların istisnası olan yiyecek maddeleri ile ilgili insani yardım adı altında sahte evrak düzenleyerek gerçekleştirdiği öne sürülmüştür (Department of Justice, 2018).

H. Atilla ve Türk Hükümeti için sıkıntı yaratan bir durum da R. Zarrab'ın itiraflarıydı. R. Zarrab pişmanlık yasasından faydalanarak Amerikan Hükümeti ile iş birliği yapmış, İran'a yönelik ambargoyu H. Atilla ile beraber deldiklerini iddia etmiştir. Atilla Güney New York Bölge Mahkemesi tarafından 3 Ocak 2018 tarihinde kendisine yöneltilen altı suçlamanın beşinden suçlu bulunmuştur (Casetext, 2018). H. Atilla'nın suçsuz bulunduğu tek iddia kara para aklama suçlaması olmuştur. R. Zarrab mahkeme ile iş birliğini öngören savunma anlaşmasından yararlanarak kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmiş ve tanık sıfatı ile ifadeler vermeye başlamıştır.

Halkbank konusunda Türk hükümetinin resmi tezlerinin büyük ölçüde Selva Tor tarafından dile getirilen görüşlerle örtüştüğü söylenebilir. Selva Tor web sayfasında konu ile ilgili şu görüşleri ifade etmiştir;

"ABD'nin, Türkiye'nin 2009 tarihinden itibaren izlemeye çalıştığı bağımsız dış politika hamlelerine finansal güç araçlarını kullanarak müdahale ettiği görülüyor. ABD'li üst düzey finans yetkililerinin 2009-2013 döneminde Türkiye'ye sık sık yaptıkları ziyaretler ve ekonomi yönetiminden sorumlu Ali Babacan ve Mehmet Şimşek gibi isimlerle yaptıkları görüşmelerin ana gündemi İran ambargosu nedeniyle Türkiye'nin izleyeceği rotaya ilişkin uyarı amaçlı hamleler olarak değerlendirilebilir. 2013 tarihine kadar taraflar arasında İran ambargosu etrafında şekillenen finansal yaklaşımlar arasındaki uyumsuzluk 2014 yılından sonra yerini derin bir çatışmaya bırakmıştır. Bu konuda 17-25 Aralık operasyonları ve Bankalar Yeminli Murakıbu Osman Zeki Canitez'in hazırlamış olduğu bilirkişi raporlarının önemli etkisi olduğu söylenebilir. Z. Canitez yazdığı bilirkişi raporunda İran'a yapılan petrol ve doğalgaz ödemelerine yönelik olarak sanki kara para aklama işlemi yapılmış gibi yanıltıcı ve imalı ifadeler kullanmıştır. H.

Atilla'nın nitelikli banka dolandırıcılığı ile değil ABD hukukunun bir parçası olan IEEPA'yı ihlal ile suçlanması çelişki yaratmıştır. Atilla ne ABD vatandaşıdır ne ABD'de yaşamaktadır ne de ABD sermayeli bir şirkette yöneticidir. Ayrıca işlemlerini ABD sermayeli bir şirket aracılığıyla da yapmamıştır. H. Atilla'nın yargılanması ile ilk defa ABD vatandaşı olmayan bir kişi IEEPA'yı ihlalle suçlanmış ve cezalandırılmıştır. H. Atilla bu transfer işlemlerinin bir aşamasında ABD doları kullanıldığı iddiası ile IEEPA ile ilişkilendirilmiştir. Aynı şekilde BM gözetimindeki meşru İran petrol ve doğalgazının satışından elde edilen gelirlerinin uluslararası finansal sistemde dolaşımına aracılık eden Halkbank'a yönelik suçlamalar da hukuki dayanaktan yoksun ve haksız girişimlerdir. 2008 yılında Deutsche Bank'ın IEEPA'yı ihlalle ilişkilendirilerek 10 milyar dolar ceza verilmiş olması konunun ciddiyeti ve bu problemin Türkiye'nin milli menfaatleri ve ekonomisi herhangi bir zarar görmeden müzakereler yoluyla çözülmesi gerektiğini göstermektedir" (Tor, 2017).

New York Güney Bölgesi Federal Mahkemesi'nde devam eden Halkbank davası ile ilgili olarak yargıç Richard Berman'ın Halkbank'ın ya gelip mahkemeye katılmasına veya mahkemede bulunmadığı takdirde bunun sonuçlarına katlanacağı yönündeki görüşleri 26 Aralık 2019 tarihinde basına yansımıştır. 19 Aralık 2017 tarihinde Halkbank avukatları bir üst mahkemeye başvurmuştur. Avukatların talebi R. Berman'ın bir üst mahkemeden gelecek karara kadar hiç bir işlem yapmaması, Halkbank'ı çağırılmaması yani bir anlamda yargılama sürecini bir üst mahkemeden gelecek karara kadar durdurması yönündedir. Ancak R. Berman bir üst mahkemeye başvurulmasının kendi mahkemesindeki yargısal süreci durdurmayacağını ve yargısal sürecin işleyeceğini ifade etmiştir. R. Berman Halkbank'ın kendi yargı alanına girmediği ve New York ile ilişkisi olmadığı yönündeki itirazlarını da ret etmiştir. R. Berman karar gerekçelerini beş sayfalık bir metin hâlinde açıklamıştır. Yargıç açıklamalarında 2010-2016 yılları arasındaki görüşmelere ve özellikle son iki yılda Halkbank'ın temsilci firması King-Spalding aracılığıyla ABD makamları nezdinde yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadığı için bu davanın açıldığına vurgu yapmıştır. Hukuk çevreleri yargıcın Halkbank'ı birçok kez mahkemeye davet ettiğini ancak her seferinde yapılan tebligatların reddedilmesinin yargıç üzerinde bir kızgınlık etkisi yaratmış olabileceği görüşünü dile getirmiştir (Kamiloğlu, 2019).

Halkbank davasını yürüten savcılar 21 Ocak 2020 tarihinde kara para aklama suçlamaları yönelttikleri Halkbank'ın mahkemeye gelmediği, suçlamalara cevap vermediği için her gün katlanarak artacak şekilde 1 milyon dolar para cezası ile cezalandırılmasını mahkemeden talep ettiler (Günay, 2020). Halkbank için olumsuz olarak nitelendirilebilecek gelişmeler bir diğerini izlerken 3 Şubat 2020 tarihinde Temyiz mahkemesi Halkbank'ın başvurusunu kabul etti. Halkbank yaptığı başvuruda kısıtlı ve özel yargılama talebinde bulunmuştu. Temyiz mahkemesinin Halkbank'ın başvurusunu kabul etmesi davanın Temyiz mahkemesinden gelecek karara kadar durması anlamına geliyordu. Halkbank'ın arzu ettiği yönde lehine bir karar çıkmaması durumunda Federal mahkemede dava kaldığı yerden devam edecekti. 22 Şubat tarihinde temyiz mahkemesinin Halkbank'ın taleplerini reddettiği bilgisi basına yansıdı. Bu haber Halkbank davasının alt mahkemede kaldığı yerden devam edeceği anlamına geliyordu. Bu bilginin kamuoyuna yansması üzerine sosyal medyada dava için Demokles'in sopası yorumları yapılmıştır (Günay, 2020).

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmanın konusu Türk-Amerikan ilişkilerinde 2002 sonrası dönemde yaşanan gerilimler zincirinin halkalarından birisi olarak nitelendirilebilecek Halkbank geriliminde tarafların sorunun çözümü için liberal bir yaklaşım sergileyip sergilemediklerini incelemektir.

Bu amaçla doküman incelemesi ve konunun uzmanlarıyla mülakatlar yapılarak elde edilen bulgular çerçevesinde konu ile ilgili tartışmalara katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, özellikle 2002-2020 döneminde Türkiye ve ABD arasında küresel gelişmelerden kaynaklı farklılaşan ulusal güvenlik kaygıları ve çıkarlarının neden olduğu Halkbank Gerilimi konusunda sorunun çözümü için tarafların liberal bir yaklaşımı mı yoksa realist bir yaklaşımını mı tercih ettiklerini incelemektir. Bu çerçevede, nitel araştırma desenlerinden vaka çalışması türlerinden açıklayıcı/tanımlayıcı durum yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemde veri toplama amacı ile kullanılan araçlardan olan mülakat yöntemi ve doküman incelemesi ile veri toplanmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Bu veriler için, Türk-ABD ilişkileri alanında uzman olan Sabah Gazetesi Washington eski temsilcisi Ragıp Soylu, ABD Türk Mirası Vakfı Başkanı Ali Çınar ve NTV Washington Temsilcisi Hüseyin Günay ile açık uçlu sorulara dayalı mülakat gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, literatürdeki çalışmalar ile kamu erişimine açık olan bilgi/belge ve dokümanlardan istifade edilmiştir, Türk yönetici ve siyasetçilerinin demeçlerini içeren metinler incelenmiş, ilgili yöneticilerinin ve kurumlarının sosyal medya hesapları üzerinden yaptıkları paylaşımlar ve bahse konu vakayla ilgili ciddiyeti ve saygınlığıyla bilinen yayın organlarında yer alan haberlerden yararlanılmıştır. Verilerin analizi ve yorumlanmasında betimsel-yorumlayıcı analiz tekniği kullanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Halkbank gerilimi konusunda uzmanları şu görüşleri ileri sürmüşlerdir;

Ali Çınar (Mülakat, 30 Aralık 2019):

“Obama döneminde artırılan yaptırımlar İran’ı geri adım atmaya zorlamıştı. Hatta masaya oturmaya zorlamıştı. Başta nükleer olmak üzere birçok konuda İran geri adım atmıştı. Demokratlar İran’a karşı daha yumuşak bir politika izler iken, Cumhuriyetçiler İsrail’in de yoğun baskısı ile İran’a karşı daha

sert adımlar atılmasını istemiştir. Başkan Trump ile birlikte nükleer anlaşmanın ortadan kaldırılması ve yaptırımların daha sert bir şekilde devreye sokulması söz konusu olmuştur.”

Ragıp Soylu (Mülakat, 27 Aralık 2019):

“Halkbank meselesi oldukça ilginç bir mesele. Meseleye isterseniz biraz ABD’den yaklaşalım. Bu dava New York Güney Bölgesi Savcılığı tarafından başlatılıyor. Amerika’da her ne kadar eyalet savcıları kendi içlerinde bir özerkliğe sahip olmuş olsalar da belli başlı uluslararası davalarda ABD Adalet Bakanlığı’nın da bir söz söyleme hakkı oluyor. Biz bunu nereden anlıyoruz? Benzer bir durum Obama yönetimi zamanında Obama İran’la anlaşmaya çalışırken söz konusu oldu. Hizbullah ve İran’la ilgili olan bazı kişi ve kuruluşların terör örgütlerine narkotik yollarla para kaçırdıkları, kaynak sağladıklarına ilişkin soruşturma açılmak isteniyor. Fakat o zaman Obama yönetimi İran ile imzalayacakları nükleer anlaşmayı kötü etkileyebileceği mülahazasıyla bu dosyaların ve soruşturmanın açılmasını engelledi. İşte yine aynı sıralarda Türkiye ile ilgili Halkbank’a karşı bir soruşturma başlatılması durumu söz konusu oldu. Obama yönetimi burada soruşturmanın başlatılmasını engellemiyor, New York Güney Bölge Eyalet Savcısı’nın bu soruşturmayı başlatmasına izin veriyor. Bir anlamda bloke etmeyerek emir vermiş oluyor.

Tabi bu soruşturmayı destekleyen pek çok grup var. Mesela The Foundation for Defense of Democracies adlı grup bunlara bir örnek olarak verilebilir. Bu grup ABD hükümetine çok yakın bir grup. Bunlar çok uzun seneler meseleyi oldukça detaylı ele alan İngilizce makaleler de yayınlamaya özellikle Amerikan toplumu, Amerikan Adalet Bakanlığı ve Amerikan Hazine Bakanlığı çevrelerinde bir kamuoyu yarattılar. Bu grup İran yaptırımları konusunda yaptığı araştırmalarla biliniyor. ABD Kongresi’nin, Türkiye’yi cezalandırmak isteyen grupların ABD Hazine Bakanlığı ve buradaki mahkemeden Türkiye aleyhine çok ciddi bir sonuç çıkmasını istediğini biliyoruz.”

Hüseyin Günay (Mülakat, 20Aralık 2019):

“Halkbank’a verilecek bir cezanın Türk-Amerikan ilişkileri açısından kırılmanın ötesinde ilişkilerin altına dinamit koymak anlamını gelecek sonuçlar yaratacağını düşünüyorum. Bu davanın siyasi bir dava olduğunu da söylemek zorundayım.”

İran’a yönelik yaptırımlar ve Halkbank geriliminin nedenlerine ilişkin olarak uzmanlar tarafından ileri sürülen görüşlerle ilgili olarak şunları ifade etmek mümkündür;

Ali Çınar, Donald Trump’ın yönetime gelmesi ile ABD’nin İran konusundaki yaklaşımının değiştiğine dikkat çekmektedir. Çınar, Demokratlar İran’a karşı yumuşak bir politika izlerken D. Trump’ın yönetime gelmesi ile beraber İran’a karşı daha sert bir politika izlendiği ve bu

doğrultuda daha sert yaptırımlar uygulanma yoluna gidildiği argümanını dillendirmektedir. A. Çınar ayrıca bu yaklaşım değişiminin temelindeki İsrail etkisine dikkat çekmektedir.

Ragıp Soylu ise B. Obama yönetiminin İran'a karşı daha ılımlı bir politika izlediği argümanına katılırken Türkiye'ye karşı aynı tavrı sergilemediği düşüncesindedir. B. Obama döneminde Türkiye'ye yönelik olarak İran için izlenen anlayışa benzer yaklaşımların sergilenmediğini ve bunun Halkbank davasına giden sürece yol açtığına altını çizer. R. Soylu ayrıca İran karşıtı olan İsrail yanlısı grupların faaliyetlerinin de bu süreçte etkili olduğunu ileri sürmektedir. R. Soylu'nun dikkat çektiği üçüncü faktör ise ABD Kongresi'nin rolüdür. R. Soylu Kongre içerisindeki Türkiye karşıtı grupların çalışmalarının da Halkbank davası gibi Türkiye aleyhindeki gelişmelerin ortaya çıkmasında önemli rol oynadığını düşünmektedir.

Hüseyin Günay ise Halkbank davasının siyasi bir dava olduğu argümanını dillendirir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Konuya ilişkin dış politika analizi çerçevesinde İran'a yönelik ambargolar ve Halkbank sorunun nedenlerine ilişkin olarak şu görüşleri ifade etmek mümkündür;

- Lider faktörü: İran ve Halkbank meselesinde ABD tarafının Obama döneminde nispeten müzakereleri önceleyen bir duruş sergilediği söylenebilir. Ancak bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li bürokratların üstü kapalı imalarının olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu dönemde Türkiye'nin İran ile olan ticaretinden duyulan rahatsızlığın ABD'li yetkililerce her vesile ile dile getirildiği görülmektedir.

ABD yönetimi özellikle D. Trump dönemi ile birlikte İran ile olan ilişkilerinde diplomasiyi önceleyen bir yaklaşım izlemek yerine sonuç almak için askerî seçenekte dâhil olmak üzere bütün sert etki araçlarını kullanmaya hazır bir tavır sergilemeye başlamıştır. ABD yönetiminin İran'a yönelik sertleşen tavrının Halkbank davası olarak bilinen süreci tetiklediği söylenebilir. Türk ve Amerikan kamuoyunda tartışılan konulardan biri de Halkbank konusunda Trump'ın Türkiye'ye yönelik korumacı bir tavır takındığı hususudur.

Her ne kadar John Bolton yazdığı kitapta Trump'ın Türkiye'ye Halkbank konusunda yardımcı olmaya çalıştığına ilişkin birtakım iddialar ileri sürülmüşse de gerek M. Hakan Atilla'nın tutuklanması gerekse banka ile ilgili yargısal sürecin halen devam ediyor olması D. Trump'ın bu konuda yeterince etkin olmadığını göstermektedir. D. Trump'ın dış politikayı ilgilendiren bu konularda etkinliğini sınırlayan iki faktörden söz edilebilir. Obama zamanında İran ile yürütülen nükleer görüşmeler nedeniyle İran'ı görüşme masasında tutma konusundaki devlet politikasına paralel olarak Amerikan yargı makamlarının da bir ölçüde hassasiyet sergiledikleri görülmektedir. D. Trump'ın göreve geldikten sonra İran ile müzakereleri sonlandırması ve sert bir tutum takınması yargı makamlarının İran ile ilişkilendirilen Halkbank'a yönelik tavrının sertleşmesine ve yargı sürecinin başlamasına neden olmuştur. İkincisi ise 2015 tarihine kadar iki ülke arasında genel olarak olumlu seyreden ilişkilerin bozulmasıdır. Suriye meselesi nedeniyle Türk ve Amerikan tarafları birbirlerinin müttefiklik konumunu sorgulamaya başlamışlardır. Suriye nedeniyle gerilen ilişkilerin Halkbank davası ile ilgili süreci etkilediği düşünülebilir.

- Ulusal çıkar farklılıkları ve Türk ekonomisi'nin içinde bulunduğu koşullar: ABD'nin Türkiye'yi İran'a yönelik ambargolara yönlendirmesi kendisi açısından ulusal çıkarları ile uyumlu bir politika olarak görülebilir ancak bu realist yaklaşım Türkiye'nin ulusal çıkarları ile uyuşmamaktadır. Türkiye'deki yüksek işsizlik oranı ve ekonomik kırılganlık ambargolara uymanın Türkiye'ye maliyeti üzerinde çarpan etkisi yaratmaktadır. Ambargolara ilişkin olarak ABD'nin Türkiye'ye ekonomik kayıpları için alternatif olacak bir seçenek sunmaması ve Türkiye'nin İran'a yönelik ambargolar nedeniyle sürekli 'kaybeden' tarafta olma görünümü ilişkilerde sorunlara yol açmaktadır.

- İran'a yönelik dış politika farklılıkları: ABD 1979'dan beri gerek BM nezdinde girişimleri gerekse IEEPA gibi kendi yasal düzenlemeleri ve UANI gibi kuruluşlar aracılığıyla İran'la top yekûn bir mücadele içinde olduğu görülmektedir. Özellikle İran ile İsrail arasında Ortadoğu'daki güç mücadeleleri ve gerilimlerin ABD'nin İran'a yönelik politikalarının şekillenmesini etkilemektedir.

Türkiye ise tarihte pek çok kez İran ile savaşmış ve sonuçta her iki taraf ortak bir anlayış ile 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin antlaşmasını imzalamışlardır. Bu tarihten sonra taraflar birbirlerine yönelik olarak karşılıklı saygı ilkesine dayalı bir ilişki geliştirmişlerdir. Her ne kadar 80'li yıllarda İran'ın rejim ihraç etme çabaları diğer komşularını olduğu gibi Türkiye'yi de rahatsız etmişse de İran'ın bu çabalarının etkisi çok sınırlı olmuştur.

Türkiye'nin dış politikası her ne kadar baştan beri İran'ın istikrarından yana ise de özellikle Irak Savaşı'ndan sonra Ortadoğu coğrafyasındaki savrulma Türkiye'nin İran'a yönelik her türlü girişime çok daha temkinli yaklaşmasına yol açmıştır. Türkiye İran'a yönelik askerî operasyonlara bölgeyi istikrarsızlaştıracağı ve yeni güvenlik sorunlarına yol açacağı endişesiyle olumsuz bakmaktadır.

- ABD medyası ve İran karşıtı grupların faaliyetleri: ABD medyası ve özellikle İran'ın nükleer faaliyetleri ile mücadeleyi kendisine amaç edinmiş grupların faaliyetleri de İran ve onunla ilişkili ülkelere yönelik olarak ABD kamuoyunda olumsuz bir algı oluşturmaktadır. Steven Cook gibi düşünce kuruluşlarının uzmanları da Trump'ın İran'a yönelik ambargonun aşılmasının sonuçlarını bir türlü anlayamadığını ileri sürmüşlerdir.

Liberal küresel değerlerin başında ülkeler arasında gerçekleşecek ekonomik aktivitelerin ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın bu ülkeler arasında barışın tesisine hizmet edeceği varsayımı gelmektedir. ABD küresel liberal değerlerin aksine İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamak gibi realist politikaları tercih etmiştir. Türkiye'nin ise liberal değerler ışığında bakılacak olursa İran ile ticaret yapması hem ekonomik hem de ulusal güvenlik yaklaşımları bakımından daha akılcıydı. ABD sadece Türkiye'ye müttefiklik ilişkileri bağlamında kendi realist politikalarına uygun bir yol haritası izlemesini teklif etmemiş aynı zamanda kendi politikalarını benimsemesi için Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uyulamaya çalışmak gibi realist yaklaşım araçlarını kullanma yoluna gitmiştir. ABD'nin yaptırım gibi realist politika araçlarının uygulanmasına gerekçe oluşturmak için kullandığı IEEPA gibi iç hukukunun bir parçası olan yasal düzenlemelerde küresel liberal değerlerle çelişmektedir. Türkiye İran konusunda yaptırımlarla ilgili olarak BM yasaları çevresinde üzerine düşen bütün yükümlülükleri eksiz olarak yerine getirmiştir. Liberal anlayışta uluslararası hukuk kurallarına uyma ve ortak hareket esastır.

ABD'nin uluslararası hukuku ve uluslararası camiaı göz ardı eden yaklaşımları BM yöneticilerini de tedirgin etmiştir. ABD'nin iç hukukunu çıkarlarını elde etmek amacıyla kullanması liberal anlayışın hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü prensipleri ile çelişmektedir. ABD'nin Halkbank olayı ve Hakan Atilla davasındaki yaklaşımı hukukun dış politika aracı olarak kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır. ABD yalnızca hukuku bir araç olarak kullanmamış ama aynı zamanda küresel finansal sistemdeki düzenleyici rolünü ve egemen konumunu Türkiye örneğinde realist bir güç aracına dönüştürmüştür.

KAYNAKÇA

Demirel, M. (2020). *Bir Uluslararası Güvenlik Sorunu Olarak Terörizm*. Ed. : H. Karaaslan ve Demirel, M., Güncel Uluslararası Güvenlik Sorunları, Nobel Yayıncılık. Ankara.

Yeşiltaş, M. ve Pirinççi, F. (2020). *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi*. SETA Kitapları. İstanbul.

- <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogandan-natoya-karadeniz-cagrisi>(Erişim Tarihi:21.03.2021)
- <https://www.usatoday.com/in-depth/news/world/inside-iran/2018/08/29> (Erişim tarihi: 10.09.2019)
- <https://www.youtube.com/watch?v=btkJhAM7hZw> (Erişim tarihi:10.09.2019)
- <https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (Erişim tarihi: 27.07.2019).
- <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/us-turkey-relations>(Erişim tarihi: 30.08.2019).
- <https://www.justice.gov/opa/pr/turkish-banker>(Erişim tarihi: 21.09.2020).
- <https://casetext.com/case/united-states-v-atilla>(Erişim tarihi: 11.09.2019).
- <https://selvator.com/hakimda/> (Erişim tarihi: 09.11.2019).
- <https://www.amerikaninresi.com/a/yargic-halkbank-a-zaman> (Erişim tarihi: 27.12.2019).
- <https://twitter.com/huseyingunayDC/status/1219690625706135553>(Erişim tarihi: 22.01.2019).
- <https://twitter.com/huseyingunayDC/status/1231075442658025473>(Erişim tarihi: 22.02.2020).